

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2012 12

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Žilvinas KEMPINAS
Tūba. 2009
Venecijos bienalė

Žilvinas KEMPINAS
Thabit, Ascella,
Kitalpha, Heze.
Iš „Žvaigždžių“ ciklo 2012
Spalvoti siūlai,
sintetinė derva, ø 118

Vizualaus meno kūrėjas Žilvinas Kempinas šiemet apdovanotas Nacionaline kultūros ir meno premija už minimalistinės šiuolaikinio meno kalbos įtaigą ir jos tarptautinį rezonansą

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Apie teologiją, filosofiją, miestą ir kitus kūrinius, kurie mūsų nemylė. *Su Stevenu Schroederiu ir Davidu Breedenu kalbasi Almantas Samalavičius* / 2
Bioregioninės ekonomikos siekiniai: žemė, laisvė ir laimė. *Su ekonomiste Molly Scott Cato kalbasi Almantas Samalavičius* / 8

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIUTĖ. Simbolinis apsisvalymas: kodėl tam priešinas net „revoliucijos vilkai“. *Su post scriptum Arvydui Juozaičiui* / 12

Kūryba ir kūrėjai

Tikimybių teorija tik leidžia tikėtis. *Su kompozitoriumi Osvaldu Balakausku kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė* / 24
Vytautas LANDSBERGIS. Muzika ir Kaulo senis. *Paskaita apie Bronių Kutavičių* / 28
Judesys yra tik forma. *Choreografe Birutę Letukaite kalbina teatrologė Rūta Mažeikienė* / 33
Kęstutis ŠAPOKA. Kaip apčiuopti minios sielą? *Trys parodos NDG* / 40
Kęstutis ŠAPOKA. Visa tai – ne sapnas. *Parodos, skirtos Jonui ir Adolfui Mekams* / 45
Keturi tūkstančiai kilometrų iš tamsos į šviesą. *Su Jokūbu Vilium Tūru kalbasi Irena Alperytė* / 49
Monika MEILUTYTĖ. Kiek žingsnių nuo Varėnos iki Avinjono? / 54
Aistė MEIDUTĖ. Eilėraščiai / 59

Pažinti naujaip

Edita DEGUTIENĖ. Idealistas, kuriam iš tikrųjų rūpi visuomenė.
Antano Mockaus fenomenas / 62
María Teresa Giménez BARBAT. Erotinis kapitalas / 67

Europos istorijos

Postfeodalinė Vengrija neoliberalizmo ir komunizmo sankirtoje. *Su Jody Jensen ir Ferencu Miszlivetzku kalbasi Tomas Kavaliauskas* / 69
Béla NÓVÉ. „Revoliucijos našlaičiai“ po penkiasdešimt šešerių metų. *Nepilnamečių vengrų pabėgėlių liudijimai* / 76

Retrospektyva

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. Litvakų pėdsakai Paryžiuje: naujas žvilgsnis į Chaïmo Soutine'o kūrybą / 80

Pro publico bono

Izidorius TAMOŠAITIS. Vertybių filosofija / 85

Kelionė kaip intelektualinis nuotykis

Almantas SAMALAVIČIUS. Isano akmenys. *Khmerų kultūros pėdsakais Šiaurės Rytų Siame* / 88

Istorijos puslapiai

Astrida PETRAITYTĖ. 1923-ųjų sausis, Klaipėdos krašte dar prancūzai... / 95

Apie knygas

Dana PALIONYTĖ. Vilniaus miesto teatro epopėja / 97

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Prieštvaninis Seimo kermošius / 103
Metinis turinys / 104
Summaries / 111

Viršelio 1 p.: Žilvinas KEMPINAS. Pleione. 2012. Iš „Žvaigždžių“ ciklo

4 p.: Žilvinas KEMPINAS. Iš ciklo „Vėjo piešiniai“ 2012

Steven Schroeder

David Breeden

APIE TEOLOGIJĄ, FILOSOFIJĄ, MIESTĄ IR KITUS KŪRINIUS, KURIE MŪSŲ NEMYLI

*Su Stevenu Schroederiu ir Davidu Breedenu
kalbasi Almantas Samalavičius*

Gimęs Teksase, Stevenas Schroederis studijavo psichologiją Valparaiso universitete, apgynė filosofijos doktoratą iš etikos ir visuomenės studijų srities Čikagos universitete, beveik du dešimtmečius įvairiose aukštosiose mokyklose dėstė filosofiją, dalyvavo taikos sąjūdyje. 2002–2009 m. su nedidelėmis pertraukomis gyveno Kinijoje, Šenženo universitete dėstė filosofiją, literatūrą ir taikos studijas, o grįžęs į JAV įsitraukė į Čikagos universiteto Azijos klasikos studijų programą. Kartu su kompozitore, *Grammy* laureate Clarice Assad įsteigė „virtualų menininkų kolektyvą“ (*Virtual Artists Collective*), subūrusį muzikus, poetus ir vizualinių menų kūrėjus. Beje, ši „neregima“ grupė per pastaruosius aštuonerius metus išleido daugiau kaip keturiasdešimt poezijos rinkinių.

Profesoriaus Steveno Schroederio plunksnai priklauso pustuzinis filosofijos, etikos veikalų, keli poezijos rinkiniai. Naujausias opus – filosofinės poezijos knyga, sukurta kartu su universalistų pastoriumi iš Minesotos Davidu Breedenu, baigusi teologijos ir literatūros studijas, apgynusi doktoratą iš kūrybinio rašymo srities. Dr. Breedenas yra keturių romanų, trylikos poezijos rinkinių ir pluošto esė autorius. Filosofinių „pokalbių“ knyga, parašyta tarsi poetinių įžvalgų mainai, paskatino pokalbiui apie senųjų knygos formų reikšmę teologijos, religijos ir filosofijos kontekste.

Almantas Samalavičius. *Naujoje judviejų knygoje „Išėjimo įsiūtis“ nėra įprastinių autorystės nuorodų. Teigiate, kad poetišką ir filosofiską pokalbį inspiravo XVII a. „užrašų knygų“ (commonplace books) tradicija. Kodėl ja remiatės laikais, pranašaujančiais knygų eros pabaigą? Ar siekėte atgaivinti seną epistolinį žanrą? O gal to imtis paskatino nerimas, kad elektroninės komunikacijos amžiuje sparčiai nyksta ankstesnis knygų vaidmuo ir funkcijos?*

Steven Schroeder. „Knygą“ suprantu kaip veiksmą, kuriam galima suteikti pačius įvairiausius pavidalus, tad ir elektroninę formą vertinu veikiau kaip naujas galimybes negu naują „mirtiną“ pavojų. Manau, šiuo atveju didesnis iššūkis yra rasti būdą, kaip kurti knygas,

kad jos išliktų atviros, nesvarbu, ar naudojamas rašalas popieriaus lape, ar pikseliai ekrane. Sokratas nepasitokėjo knygomis, nes negalėjo su jomis kalbėtis, jos neatsiliepdavo, kai jis ko nors klausdavo. Nuo Platono laikų literatai svajojo kurti tokias knygas, kurios kviestų skaitytojus į jas atsiliiepti. Ir jau gerokai tiesesnis klausimas, kaip naudotis knygomis, užmezgus su jomis pokalbį? Reikia knygų, kurių verta klausytis, kai į jas atsiliepiame. Toks yra *užrašų knygų* grožis epistolinės tradicijos kontekste. Jos įsitraukia į draugų pokalbį, tampa draugais tarp draugų. Šiuo požiūriu tai gyva tradicija, kurią reikia *palaikyti*, užuot atsakius į ją išsiklausyti. „Knygų kultūra“ (kaip ir kultūra apskritai) yra *praktika*, o ne artefaktų rinkinys. Tokiai praktikai elektroninės medijos

gali labai pagelbėti. Vienas iš rimčiausių ateities iššūkių – tai gebėjimas atskirti tuos įnagius, kurie didina bendravimo galimybes, nuo tų, kurie nutraukia pokalbį arba apskritai jį atmeta. Manau, šitas iššūkis iš tikrųjų yra labai senas – visada buvo svarbu palaikyti gyvą, atvirą pokalbį, naudojantis įnagiais, užuot leidus, kad tie įnagiai naudotųsi mumis. Puoselėkime draugystę, neatstumdami nepažįstamųjų...

David Breeden. Nežinau, kada „knyga“ iš tikrųjų buvo knyga. 1607-aisiais? Ar 1902-aisiais? Užrašų knygos leisdavo pasidalyti mintimis su draugais. Manau, naujos technologijos galėtų padidinti tokį gebėjimą dalytis. Manęs neglumina skonio kūrėjų ar teisę spręsti sau prisiskyrusiųjų mirtis. Londonas, Paryžius, Berlynas, Niujorkas, Roma... Ar šios vietos reiškia ką nors daugiau už vaizduotės padarinius, suteikiančius aibę pretenzijų į galią?

Svarbiausias spausdintos knygos pranašumas buvo gebėjimas dauginti tekstą, pateikiant gausybę identiškų kopijų. Šis faktas lėmė, kad atsirado didžiulė skylė bauginančioje šlapioje Bažnyčios paklodėje. Kaip elektroninės knygos paveiks totalitarinius režimus? Informacija yra galingesnė negu užtaisytas šautuvas. Bet ar balsų kakofonija yra galingesnė? Manau, kad taip.

Ar individualus balsas bus girdimas šiame elektroniniame chore? Mintis apie milijonus anoniminių poetų (ir apie save tarp jų) manęs nebaugina. Eilėraščio iš užrašų knygos galima nesuprasti, tačiau jis nenustoja buvęs tiesa, jeigu jis yra tiesa. O melas netampa tiesa vien todėl, kad paskleidžiamas didesniu tiražu.

Knyga mirė, tegyvuoja knyga!

S. Schroeder. Žmonės visada naudojo įnagius, kad galėtų bendrauti. Teptukas ar rėžtukas šiuo atžvilgiu yra tokia pati technologija kaip ir kompiuteris. Atmesti naujas technologijas, esą jos iš prigimties destruktivos, nėra gera praktika. Tačiau kreipti dėmesį į tai, kaip mes naudojames įnagiais, kam jie prieinami ir kokiomis sąlygomis, yra gera mintis. Elektroninės knygos totalitariniams režimams, manau, darys maždaug tą patį, ką darė ir kitos medijos, – kartais juos kritikuos, kartais rems, kartais taps propagandos aukomis, kartais tuos propagandos mechanizmus pavers

dar efektyvesniais. Laikas (tuo buvo įsitikinęs Thomas Paine's) parodys. Manau, balsų kakofonija yra liudytojų debesis, kartais įvardijami, kartais ne. O mums liudijant, knyga toliau tobulės, ir išmoksime ne tik gaminti knygas, bet ir jas vartoti.

A. Samalavičius. *Abu rimtai domitės teologija – Stevenas religijos klausimus nagrinėja kaip filosofas ir etikas, Davidas neišvengiamai susijęs su ja kaip protestantų pastorius. Tačiau šiais laikais esmine moderniosios teologijos forma tapo ekonomika – ankstesniame šio ciklo pokalbyje tą ironiškai jau konstatavo Johnas Cobbas. Kaip manote, ar teologija yra pakankamai pajėgi, kad padėtų moderniai visuomenei spręsti vis aštrėjančius solidarumo, teisingumo, subalansuotos ekonomikos, socialinių santykių darnos klausimus?*

S. Schroeder. Nemanau, kad Johnas Cobbas kalbėjo ironiškai. Kai žvelgiu pro savo virtuvės langą, matau katedrą, pavadintą Rockefellerio vardu, kitapus gatvės, skiriančios nuo Čikagos universiteto Verslo mokyklos, – ši suprojektuota taip, kad atspindėtų katedrą. O gretimose gatvėse yra Miltono Friedmano institutas (visą praėjusį šimtmetį ir dalį šio amžiaus ten veikė universitetinė teologijos mokykla). Tad kiekvieną rytą gerdamas kavą gaunu priminimą apie verslo ir ekonomikos kaip disciplinos svarbą. Ekonomistai yra mūsų laikų scholastiniai teologai, todėl ir turime stengtis (kaip ir bet kokios scholastikos atžvilgiu), kad mūsų nenušluotų galinga *mokykla*, reprodukuojanti dogmą, užuot raginusi kritiškai mąstyti. Martinas Lutheris sakė: mūsų dievas yra tas, kuriuo pasitikime, ir manau, kad tai labai įdomus požiūrio taškas, nuo kurio galima pradėti svarstyti klausimą apie teologijos vaidmenį. Jei teologija yra diskursas apie Dievą, tuomet ji turi kažką pasakyti apie tai, kuo pasitikime (šis klausimas buvo itin svarbus pranašų tradicijoms). Svarstymai, kur mes perkeliame savo pasitikėjimą (ir dažnai pasielgiame klaidingai), yra viena iš strategijų kelti klausimus apie bendrus mūsų rūpesčius ir bendras baimes: tai, ko bijome, gali kuo puikiau atskleisti, kur perkeliame pasitikėjimą. Mintis, kad tobula meilė kelia baimę, šiuo požiū-

riu ypač įdomi. Ten, kur esama baimės, yra vietos tik netobulai meilei (prisimenant Che Guevaros komentarą apie tikrus revoliucionierius) – tai užduoda mąstymui darbo, nesvarbu, ar imtumės politikos, ar statytume savo miestus.

D. Breeden. Rašau romaną, kuriame pasakojama pranašo Amoso vardu. Jis gyveno įdomiais laikais: Izraelio karalystė buvo iškilusi virš viso pasaulio – plėtė savo teritoriją, išorinių pavojų jai kildavo mažai, ekonomika klestėjo, vyravo viešas nuolankumas. Bet štai išnyra Amosas, kuris sako, kad socialinis teisingumas yra svarbesnis už institucinę religiją. Spėkite, kaip jo skleidžiamą žinią priėmė valdantysis elitas...

Didžiausia žmonių religija visada buvo turtas. Žvelgiant iš tokios perspektyvos, turtas yra labiausiai antlaikiškas dalykas. Pranašai, poetai ir menininkai, skelbiantys kitas tiesas, visada pūs prieš vėją.

Ekonomika jau seniai yra tautų, ypač jų elito, dievas. Ne per seniausiais, pradedant nuo Adamo Smitho, susimąstyta, ar nederėtų pasitraukti į šalį nuo ekonomikos, gal yra kitas kelias visa tai daryti? Esminis klausimas toks: reikia ar nereikia ekonomikai vadovautis morale. Dėl šios priežasties nesu nei ekonomistas, nei politikas. Tiesiog prisijungiu prie Amoso ir sakau: „Tai neteisinga.“

A. Samalavičius. *Savo knygoje rašote: „Teologijos praktika, kaip mes ją suprantame, yra panašesnė į miestą negu į sistemą.“ Pakomentuokite plačiau šį įdomų teiginį.*

S. Schroeder. Na, kaip ir daugelis provokatyvių teiginių, taip ir šis sąmoningai šį tą nutyli. Atskirti „miestą“ nuo „sistemos“ reiškia išleisti iš akių faktą, kad apie miestą labiausiai tinka kalbėti kaip apie sudėtingą sistemą. Šis pabrėžtinis nutylėjimas verčia susimąstyti, apie ką galvojame, kai sakome „miestas“ arba kai sakome „sistema“. Teologinės praktikos atsitraukimas nuo *sistemos* reiškia jos norą atsikratyti apsidimo, kad būtinai reikia aprėpti viską, kas dažniausiai buvo siejama su scholastika arba vėliau (pavyzdžiui, nuo Kierkegaard'o) – su Hegelio filosofija. Prilyginti teologiją *miestui*, vadinasi, suteikti jai nenuneigiamai gyvą ir labai žmogišką terpę (tai reiškia, kad yra daug

nesurištų mazgų). Suprantama, galima galvoti apie miestą kaip apie mašiną, bet mes suvokiame miestą kaip sudėtingą polifoniją. Tokiu atveju politika yra tos polifonijos, svarbios miesto sandarai, palaikymas. Šiuo atžvilgiu teologija yra ne tiek „sisteminė“, kiek „politiška“, kuriama žmonių bendruomenės (pavyzdžiui, Bonhoefferis savo laiškuose, o, beje, ir eilėraščiuose kalbėjo apie „nereligingą“ krikščionybę).

Manau, ši metafora skatina galvoti apie tai, kas skiria miestą (žmonių bendruomenę, „bažnyčią“, pasak tokio mąstytojo, koks buvo Bonhoefferis), veikiantį kaip gerai sutepta mašina, nuo miesto kaip gyvo organizmo. Kai gerai sutepta mašina kuo nors nustebina, beveik visada tai reiškia, kad atsitiko kažkas negero. Kai nustebina gyvas organizmas, dažniausiai tai kelia pasigėrėjimą, o neretai yra išradimo pradžia.

D. Breeden. Mes, žmonės, mylime savo kūrinius, bet tie kūriniai nemyli mūsų. Tai labai apmaudu. Kiek įmanydami stengiamės save, savo idėjas kaip nors suderinti su tuo, kas egzistuoja aplink mus, kad tik nereiktų susidurti su šiuo apmaudu.

Teologijos sistema turi didelį privalumą: apie „Dievą“ niekas nieko nežino. Niekada nežinojo. Ir niekada nesužinos. Tačiau šis privalumas prarandamas iškart, kai teologas imasi apibūdinti, kaip „Dievas“ sąveikauja su mums pažįstamais fenomenais – tai audros, tornadai, ligos ar mirtis. Tuo momentu visos teologinės sistemos ir visi jų kūrėjai gali atrodyti visiškai kvailai.

Žmonės gimsta ir miršta, veikiami teologijų, mes gyvename jomis ir jose, panašiai kaip gyvename miestuose. Ta pati vieta, kurioje viename amžiuje buvo girdomi arkliai, kitais laikais virsta motociklų parkingu. Dievas, viename amžiuje išvaikęs skėrius, kitame virsta Dievu, kuris išsklaido tamsos jėgas.

Teologija tuo ir yra panaši į miestą.

S. Schroeder. Tomas Akvinietis savuosius Dievo buvimo „įrodymus“ baigė teiginiu apie kalbą ir žmonių bendruomenę – jo žodžiais tariant, tuo, „ką visi vyrai turi galvoje, kai sako Dievas“. Suprantama, Akviniečio „visi vyrai“ yra būdas pasakyti „mes“, o klausimas, ką reiškia „mes“ (ir ką „mes“ identifikuojame kaip „juos“),

gali tapti kūrybingu etinių ir politinių apmąstymų išeities tašku. Man patinka Johno Lennono žodžiai: „Dievas yra koncepcija, kuria matuojame savo skausmą.“

Komentaras apie tai, kad mūsų kūriniai mūsų nemylė, primena Marry Shelley, kuri, atrodo, buvo įsitikinusi: jeigu jie mus mylėtų, ta meilė, ko gero, taptų problema. Tai darosi vis svarbiau, nes mūsų kūriniai tampa vis protingesni...

D. Breeden. Kai įsistebeiliju į šiltą savo kompiuterio ekrano mirgėjimą, žinau, kad esu mylimas!

A. Samalavičius. *Gyvename laikais, dėl įvairių priežasčių gana nedraugiškais religijai (ypač krikščionybei, bet ne tik jai), nors visos didžiosios religijos tradiciškai laikomos išminties apie gyvenimo prasmę, žmogaus elgseną ir kitus dalykus šaltiniais. Ar gilesni religiniai įsitikinimai, jūsų nuomone, ką nors reiškia visuomenei, kuri apimta ne tiek religinio įkarščio (kaip ankstesniais istorijos tarpsniais), kiek vartojimo aistros ir scientizmo, neretai įgaunančio patį primityviausią pavidalą? Ar religiniai įsitikinimai gali paskatinti, kad būtų giliau apmąstomas gamtos niokojimas, globali ekonominė krizė ar universalių vertybių neigimas, ypač paplitęs globalizacijos apakintuose Vakaruose? Šiame kontekste labai svarbūs tokie garsaus psichologo Thomo Scheffo žodžiai: „Yra nemažai įrodymų, kad žmogiškos universalijos būdingos įvairioms kultūroms skirtingais istoriniais laikotarpiais.“*

S. Schroeder. Mąstyti apie globalų religijai nedraugišką klimatą ypač įdomu, jeigu gyveni Jungtinėse Valstijose, kur religija yra privileijuota (nepaisant kai kurių čionykščių „evangelistų“ nusiskundimų) tiek socialiai, tiek instituciškai. Ir būtent *institucijai* (Bergsonas tai vadino „statiška“ religija) taikomos didžiausios privilegijos (pavyzdžiui, mokesčių lengvatos).

Teisingai kalbi apie „scientizmą“, užuot sakęs *moks-las*. Scientizmas yra dar viena organizuotos religijos forma. Jis, kaip ir visos organizuotos religijos, veikia tarsi opijus (kuris nėra blogas dalykas, jei palengvina tikrą skausmą). Man keista, kad ši organizuota religija nepastebi „atodūsio“, „širdies“ ir „sielos“, apie ką lyriškame savo apibūdinime priminė Marxas, religijos kritiką laikęs visuomenės kritika. Scientizmui visai

nerūpi „pavergta būtybė“, „beširdis pasaulis“ ir „bedvasės sąlygos“. Virginia Woolf savo „Trijose ginėjose“ kalbėjo panašiomis kategorijomis, teigdama, kad visuomenės kritika turėtų ieškoti naujų žodžių ir naujų metodų. Kalbu apie *kritiką* kaip apie kritišką mąstymą, nukreiptą į dalykų esmę.

Knygoje mudu su Davidu aptariame istorijas, kurios mus suformavo, – ne todėl, kad jas laikytume kokiais nors išminties šaltiniais, bet todėl, kad jos išmokė mus matyti ir kalbėti. Mes kreipiamės į kalbą, kuri mus suformavo, ir žodžiai įgauna formą, reikalaujančią jos laikytis. Tai poezija, galinti veikti taip, kaip šventykla kartais veikia erdvėje, kurioje gali rastis „antrinė kultūra“ ar „paralelinis polis“ (pasiskolinau šiuos vaizdinius iš Ivano Jirouso, Václavo Havelo ir jų aplinkos). Bandėme sukurti sceną (tai prilygsta palapinės statymui) ir tikimės, gal kai kurie skaitytojai kartu su mumis praleis joje tiek laiko, kiek reikia, kad ji virstų apmąstymų vieta.

D. Breeden. Viliuosi, kad mano (kaip ir tėvo Abraomo) palapinė atsiveria į visas keturias puses. Užaugau anestezijos ir be galo kurtinančioje amerikietiškos krikščionybės aplinkoje. Bet vis dėlto, kaip neretai atsitinka per anestezijos seansą, patyriau aiškumo akimirkų. Tikra poezija! Vadinas, žodžius kerta bent dvi kryptys. Ir dažnai jie patys save ištrina. Jiems išsitynus, laukia nuostabios įžvalgos.

Pasakysiu kelis dalykus apie opijų. Augdamas neturtingoje šeimoje, gyvenau tarp žmonių, kuriems reikėjo opijaus. Daugelis iš jų būtų griebęsi narkotikų, žalojančių tiek asmeniškai, tiek socialiai, jeigu nebūtų turėję religijos. Ar jie norėjo dalyvauti revoliucijoje? Kai kurie dalyvavo. Daugiausia profsąjungų veikloje. Nacionalinė gvardija puikiai tvarkėsi su tais, kurie bandė priešintis. Priespauda – sunki tema. Nelaimė, vieno žmogaus priespauda yra kito laisvė. Biblijoje apie tai galima šį tą rasti.

Štai kodėl mano būsena paradoksali: esu pastorius, tarnauju „parapijai“, bet mano religiniai įsitikinimai pagrįsti tuo, kad kiekvienas žmogus laisvas ieškoti savo dvasinio kelio. Nesu jiems autoritetas. Nesu netgi vedlys. Esu tik pakeleivis paieškų kelyje. Man tai tin-

ka. Visos keturios mano palapinės pusės atviros. Galite užėiti. Bet jei išsiruošėte keliauti į Gomorą, man teks su jumis pasikalbėti.

S. Schroeder. Taip, mums visiems, prašalaičiams ir svečiams, reikia draugų pagalbos ir svetimųjų gerumo. Kad ir kokią Gomorą koku metu užsimotume pasiekti, smagu sutikti draugų ir svetimųjų, kurie suteikia mums atokvėpio valandėlę. „Nieko nedaryk, – sakė Buda, – tik stovėk ten.“

Jei mano laisvė yra kito nelaisvė, sakyčiau, mums būtinai reikia pasikalbėti. Ir turbūt todėl knygų era nesibaigs niekada...

A. Samalavičius. *Nepaisant pagrįsto skepticizmo religijos kaip institucijos (ar jos isteblišmento) atžvilgiu, poetiniame judviejų pašnekesyje apstu religinių simbolių ir aliuzijų. Ar tikėtės, kad tai padės užmegzti ryšį su šiuolaikiniais individais, persiėmusiais skepsiu ir abejojančiais viskuo?*

S. Schroeder. Įdomus klausimas, į kurį vargu ar galėčiau duoti aiškų atsakymą. Bet kokie svarstymai apie auditoriją man atrodo šiek tiek mistiški. Įtariu, kad kai kurie simboliai, motyvai ir aliuzijos ras dalies skaitytojų atsaką – vienus patrauks, kitus atstums. Tačiau pasakojimai, kuriuose jie išsiskiria, yra medžiaga, padedanti kurti sceną (ar palapinę), apie ką kalbėjome kiek anksčiau. Tai geros istorijos, o tokios visada sulaukia atsako, nes byloja apie esmę (nesvarbu, kokia ta esmė būtų).

D. Breeden. Šiais laikais Bibliją žmonės supranta visuose pasaulio kraštuose. Vis dėlto eilutė iš „Matricos“, ko gero, turi didesnę galią nei Biblijos žodžiai. Antai teiginys: „Jeigu realu yra tai, ką gali pajauti, užuosti, paskanauti ir pamatyti, vadinasi, realybė yra paprasčiausi elektros signalai, kuriuos interpretuoja tavo protas“ veikiausiai turės didesnę rezonansą nei „Tavo aukos smilkalai kelia man pasibaurėjimą“. Pirmoji eilutė priklauso Morfėjui (turiu galvoje pirmąją „Matricos“ filmą, nes buvo ir kitų), antroji – Izaokui. Vis dėlto pirmoji nėra tokia paveiki kaip antroji. Galite dėl to laikyti mane elitistu.

S. Schroeder. Man regis, eilutė iš „Matricos“ yra tokia pat religinė aliuzija kaip ir Izaoko žodžiai – abu

yra kultūros artefaktai, abu yra „populiarūs“. Kai cituoju eilutę iš Butcho Hancocko dainos, žinau, kad dalis skaitytojų ją atpažins, dalis – ne...

A. Samalavičius. *Sakėte, kad religijos institucija Jungtinėse Valstijose stipresnė nei daugelyje Europos regionų. O koks filosofijos poveikis? Čia kalbu ne apie akademinę filosofiją, veikiau rūpėtų pasiaiškinti štai ką: Europoje nemažai filosofų visada buvo susiję su „viešųjų intelektualų“ ar socialinių kritikų tradicija. Septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiais jų įtaka visuomenei buvo nemenka ir JAV, tačiau pastaruoju metu vis dažniau kalbama apie viešųjų intelektualų „saulėlydį“ ar „žlugimą“. Beje, nykstant populiaraus filosofinio diskurso poveikiui, Vakaruose jaučiamas įvairios lektūros, propaguojančios „pagalbą pačiam sau“, bumas – įvairaus plauko „specialistai“ baudžiasi išmokyti visus ir kiekvieną teisingai mąstyti, teisingai elgtis ir panašiai. Skleidžiama ir rytietiška filosofija, nors jos įtaka gerokai mažesnė. O ir apskritai koks galėtų būti Rytų išminties poveikis Vakarams, apimties vartojimo psichozės?*

S. Schroeder. Žvelgiant iš akademinę pozicijų, įdomu, kad daugelis kolegijų ir universitetų skuba atsikratyti filosofijos katedrų (ir studijų), filosofijos dėstytojams skiriamas „pagalbinis“ vaidmuo – tai reiškia, kad jie priversti dėstyti bendrojo lavinimo dalykus kitų specialybių studentams. Daugeliu atvejų tie bendrų kursų dėstytojai yra adjunktai, t. y. netikri „akademikai“, nors turi akademinį laipsnį. Filosofijos pasitraukimas iš disciplinos geto ir perėjimas į akademijos pakraščius galėtų būti sveikas dalykas. Tačiau dažniausiai tai reiškia, kad institucija atsikrato laisvųjų menų ir aukštasis mokslas perima „verslo“ modelį, pagal kurį dėstytojai yra pardavėjai, o studentai – jų klientūra. Jeigu buvimas kolegijos ar universiteto dėstytoju (taip pat studentu) reiškia priklausymą mokslininkų bendrijai, vadinasi, filosofijos dėstytojai vis dažniau tampa „atsitiktiniais“ jos nariais.

Pakraštys gali būti puiki vieta kritikui (kaip prieš kurį laiką pabrėžė bell hooks), tačiau kritikas, kurio narystė bendruomenėje yra atsitiktinumumas, net jei šauks iš

visų jėgų, tai bus tik šauksmas tyruose. Filosofams tokia situacija nebūtinai yra blogis, ypač jeigu jie priima tai kaip galimybę kelti problemas ir atsidėti išradimo menui, kai kuriami nauji žodžiai ir metodai (taip teigė ir Virginia Woolf, kalbėdama apie pašaliečių bendruomenę). Filosofija pasitraukia į pakraštį tam, kad primintų (kaip sakydavo mano mokytojas Richardas Luecke'as) – laisvieji menai yra išsilaisvinimo pagrindas.

Man regis, visuomenei reikia ir „viešumos“, ir „intelektualų“. Jungtinėms Valstijoms per visą jų istoriją nelabai sekėsi nei užtikrinti ją, nei ugdyti juos, o tai reiškia, kad filosofija patyrė praktinę nesėkmę. Filosofijos kaip išminties *aistros* institucionalizacija yra labiau susijusi su uždarmu negu su kūrybine praktika. Filosofijos pavertimas „akademinė disciplina“ buvo itin paveiki strategija tam uždarmui sustiprinti. Vis dėlto filosofijos nepavyko visiškai uždaryti – tą iliustruoja faktas, kad geriausia „amerikietiškos“ filosofijos dalis buvo sukurta ne akademijose, bet už jų sienų. Kai dėstau „amerikietišką“ filosofiją Kinijoje, pradėdame nuo Jonathano Edwardso, toliau studijuojame Thomasą Paine'ą, Thomasą Jeffersoną, Jamesą Madisoną ir Davidą Walkerį, o griežtai „akademinę“ filosofiją aptinkama tik XIX a. viduryje. Kai prisikasame iki akademikų, paaiškėja, kad kai kurie, beje, geriausi iš jų (pvz., Charlesas Sandersas Peirce'as, Williamas Jamesas), yra akademinės filosofijos periferijoje, nes šie filosofai nebuvo išugdyti akademiškai. Mano „amerikietiškos“ filosofijos programa paprastai baigiasi Richardu Rorty'u ir Corneliu Westu, sąmoningai pasitraukusiais į filosofijos pakraščius.

Man ypač įdomus Rorty's, kadangi iš akademinės filosofijos jis perėjo į literatūros kritiką. Tai gera trajektorija tiems, kuriuos domina „viešuma“, nes leidžia nuo instituciškai primestų disciplinų pereiti prie kritiškos veiklos, nukreiptos į *meną*. O ši verčia grįžti atgal per visą „amerikietišką“ istoriją, atrandant romanistus, poetus, pamokslininkus, politikus ir kitus, kurių išminties aistra buvo vieša ir kurie neretai darė esminį poveikį juos supantiems žmonėms.

Viešojo intelektualo vaidmuo tebėra gyvas ir gyvuos tol, kol intelektualai aktyviai dalyvaus viešumo kūrime,

dažniausiai nepaisydami akademijos, o ne jos įpareigoti.

Vienas iš svarbiausių filosofijos uždavinių dar nuo Sokrato yra ugdyti kritiškumo įpročius, padedančius atskirti gyvačių aliejaus pardavėjus nuo kūrybingų mąstytojų, kurie gali būti puikūs pakeleiviai einant tiesos paieškų keliu. Žinoma, daugelis aliejaus pardavėjų irgi yra geri bendrakeleiviai, nors tai, ką jie parduoda, ne itin susiję su išmintimi. Neilas Postmanas ir Charlesas Weingartneris buvo teisūs, ugdymą siedami su gebėjimu atskirti pelus nuo grūdų, tai ypač naudinga, jei keliaujame su gyvačių aliejaus prekeiviais. Ši filosofijos funkcija dabar svarbi kaip niekad anksčiau.

Tokiam tikslui pasiekti neblogų resursų turi kinų filosofija (ypač *Zhuangzi*) ir budizmas (su kiniškais jo variantais). Yra čia ir pakankamai daug gyvačių aliejaus, tad ugdyti gebėjimą atskirti niekus nuo esmės tebėra svarbus uždavinys. Haunas Saussy's yra pasakęs įdomių dalykų apie kritikos vaidmenį, kai formavosi ir Rytų, ir Vakarų kanonai. Manau, kritikos sutelkimas į meną, įskaitant ir jo kanonus, yra perspektyvi kryptis, nesvarbu, kur pasisukame, manydami, kad žvelgiame į Rytus.

D. Breeden. Jungtinėse Valstijose pakvaišusių dešiniojo sparno pamokslininkų, dėl progresyvios politikos kaltinančių gamtos nelaimės, klišės tebeveikia net tarp atsakingesnių žiniasklaidos institucijų, tokių kaip Nacionalinis radijas ar *New Yorker*. Netruksta ir seklių mąstytojų, kaip antai naujieji ateistai. Viešieji intelektualai vis labiau primena klounus. Kitais žodžiais tariant, rimtiems viešiesiems intelektualams Jungtinėse Valstijose erdvės nėra daug.

Sakydamas tai kaip religinis vadovas, laikantis save pažangiu, pritariu Steveno požiūriui, kas daugiausia nuveikė JAV diskursui. Dvidešimt penkerius metus buvau akademikas ir mažai kas klausė mano nuomonės koku nors klausimu. Dabar, būdamas pastorius, turiu neįtikėtinai daug progų kalbėti svarbiausiomis mūsų laikų temomis. Dažnai būnu valstijos sostinėje – piketuojau, pamokslauju ar posėdžiauju su įstatymų leidėjais. Akademiku ir poetu buvęs gerokai ilgiau, negu esu pastorius, suprantu, kad, būdamas profesorius, lindėjau drambliaus kaulo bokšte, o būdamas poetas „stumdžiausi gatvėse“.

kaip sakė Williamas Blake'as. Pamąstykite apie Waltą Whitmaną, ant šaligatvio laukiantį, kol vežimaitis pravažiuos pro šalį prezidentas Lincolnas. Tie du didžiuliai protai, turėję tiek daug bendra, paprasčiausiai neturėjo galimybės kūrybiškai daryti įtaką vienas kitam. Jungtinėse Valstijose tai nuolat pasikartojanti tragedija.

Pastoriai, net ir liberalūs, daro gerokai didesnę įtaką viešumoje vykstantiems pokalbiams. Liūdna, bet tai rodo, kad JAV valdžia, nepaisant jos pretenzijų, tebėra teokratiška.

Klausimas apie rytietiško mąstymo įtaką ištis intriguoja. Dauguma mano parapijiečių yra postkrikščionys. Tad pastebiu nemenką tų, kuriuos galima pavadinti „vidutiniais amerikiečiais“, susidomėjimą budizmu ir taoizmu.

Atradau budizmą skaitydamas rašytojus bitnikus, studijavau jį Naropos institute. Kaip ir dauguma šiaurės amerikiečių, esu „knyginis budistas“ arba „*Barnes and Noble* knygų tinklo budistas“. Tačiau kiekviena atsakinga budizmo knyga sako: „Prisėsk.“ Tad esminius dalykus galima jose rasti, nepaisant to, kad įprasta akcentuoti egzotiškus ar ezoteriškus budizmo bruožus.

Kaip būdinga šiaurės amerikiečiams, esu *Tao Te Ching* narkomanas. Sakoma, kad kiekvienas vakarietis, kuriam ši knyga patinka, anksčiau ar vėliau bandys ją išversti, tad nesu išimtis. Nors neskaitau kiniškai, nukopijavau 1891 m. Jameso Legge'o vertimą, praradusį autorines teises, ir dabar gromuliuoju tekstą, skaitydamas vis naujus komentarus ir vertimus, tarsi būčiau pasinėręs į meditaciją.

Įtariu, kas lėmė *Tao Te Ching* galią, – tai elegantiška santrauka, atverianti senovinio, šamaniško pasaulio reiškinius. Vakarų filosofija ir religija yra praradusios daug žemiško dvasingumo, tad *Tao* žodžiai skamba tarsi dieviška reveliacija. *Tao Te Ching* išminties pagrindas yra stulbinamai paprastai perteikiama gamtos tvarka. Vanduo teka nuokalnėn! Mes, vakariečiai, apstulbstame, išgirdę ką nors, kas skamba taip paprastai, bet greitai ir ilgam pamirštame šiuos paprastus ir puikius atsivėrimus.

A. Samalavičius. *Dėkoju už pokalbį.* ■

BIOREGIONINĖS EKONOMIKOS SIEKINIAI: ŽEMĖ, LAISVĖ IR LAIMĖ

*Su ekonomiste Molly Scott Cato
kalbasi Almantas Samalavičius*

Britų ekonomistė Molly Scott Cato priskiria save „žaliesiems ekonomistams“, priklauso Jungtinės Karalystės žaliųjų partijai, ypač aktyviai dalyvauja savojo Stroudo regiono žaliųjų veikloje. Roehamptono universiteto ekonomikos profesorė yra parašiusi keletą knygų: „Duobė ir švytuoklė: kooperatyvinio darbo ateitis Pietų Velso lygumose“ (2004), „Rinka smunka: postkapitalistinės ekonomikos kūrimas“ (2006), „Žalioji ekonomika: teorijos, politikos ir praktikos įvadas“ (2009), aptariančių ne tik šio požiūrio ištakas, bet ir aktualiausius klausimus, susijusius su būtinybe persvarstyti dabartines ekonomikos dogmas. Naujausiame veikale „Bioregioninė ekonomika: žemė, laisvė ir laimės siekiniai“ (2012) Cato išsamiai analizuoja naują ekonomikos, pagrįstos regionu ir biologine sąveika su aplinka, paradigmą. Pasak autorės, žalieji ekonomistai jau keletą dešimtmečių „yra įsitikinę, kad žalioji ekonomika bus

lokalį, o veikiau taps savimi pasitikinčių lokalių ekonomikų sistema. Tai gali būti suvokiama kaip pasipriešinimas globalizacijai, tačiau iš tikrųjų tai reakcija į akivaizdžiai destruktivias pasekmes tokios ekonomikos, kuri labiausiai remiasi žemės iškasenų energija, taigi ir anglies dvideginio gamyba. [...] Globalizuota ekonomikos sistema yra labai priklausoma nuo naftos ir tiesiogiai pažeidžiama, pirmiausia todėl, kad be saiko eikvoja esminį savo žaliavų šaltinį ir netiesiogiai prisideda prie destruktivių klimato pokyčių, savo ruožtu keliančių grėsmę susisiekiimo sistemoms. Tokia globali ekonomika, kokią turime šiandien, supančioja pati save. Klimato kaitos ir ekologinės krizės epochoje svarbiausias žaliojo ekonomisto uždavinys yra apmąstyti, kaip galima kurti savimi pasitikinčias lokalias ekonomikas ir kaip sparčiau pereiti prie tokio ateities modelio.“

Su nedogmatiška ekonomikos analitike ir teoretike, iškilia visuomenės veikėja Molly Scott Cato kalbėjauisi apie aplinkos ir ekonomikos sąveiką, apie atgyvenusią ekonomikos sistemą, kuri vis dar turi stiprių rėmėjų, – ją palaiko tiek politikai, tiek tarptautinės ir vietinės verslo struktūros.

Almantas Samalavičius. *Modernioji epocha beveik į visas žmonių veiklos sritis diegė pasaulį vienodinančius monolitinio pobūdžio projektus. Buvo įsivaizduojama, esą tie patys ekonominiai sprendimai turėtų tikti visur ir visiems. Jūs pasisakote už vietinę arba regioninę ekonomiką ir politiką, grindžiamą biologinio regiono samprata. Kaip kilo ir susiformavo Jūsų plėtojama bioregioninės ekonomikos idėja?*

Molly Scott Cato. Mano idėjoms padarė įtaką aktyvus dalyvavimas britų Žaliųjų partijoje, kuri atmeta globalistinį mąstymą. Mintis, kad žalioji ekonomika turėtų tapti lokalių bendruomenių, pasitikinčių savimi, pagrindu, sklandė ore, tačiau kas yra *lokalī ekonomika*, nebuvo aiškiai apibrėžta.

Kai parašiau knygą „Žalioji ekonomika“, tapo aišku, kad reikia atsakyti ir į klausimą „Ar lokali

ekonomika yra labai didelė?“ Aptikusi bioregiono idėją, pagalvojau, kad galbūt čia ir slypi atsakymas. Reikia orientuotis į palyginti mažas teritorijas, kad žmonės galėtų priimti atsakomybę už savo elgesį su aplinka ir jaustųsi įsipareigoję vieni kitiems. Tą daryti globaliu mastu yra sudėtinga, nes negi uždrausime žmonėms sakyti: „Kodėl turėčiau liautis skraidęs lėktuvu, jeigu Kinijoje kas savaitę pastatoma nauja jėgainė?“ Ir panašiai.

Anuomet nesupratau, kad bioregionas iš tikrųjų leidžia kurti visai kitokio pobūdžio tapatumą, galintį tapti pakaitalu šiandien vyraujančiam ir daug energijos reikalaujančiam *globalaus vartotojo* tapatumui. Mąstymas bioregiono kategorijomis kuria „vietinio patriotizmo“ pojūtį, kuris, mano nuomone, galėtų padėti mums įdiegti sistemą, kuri leis apsieiti su daug mažesniu suvartojamos energijos kiekiu.

Daugelis žmonių Europoje, o ypačiausiai ir pasaulyje, iki šiol mąsto maždaug taip: tokios sąvokos kaip „žalioji ekonomika“ yra neabejotinai „gražios“, „idomios“, bet iš esmės neįgyvendinamos, gal net visiškai utopiškos. Naujausioje savo knygoje aptariate ir utopinių mąstymą, antai teigiate, kad utopija turi savo prasmę ir paskirtį – ji skatina mūsų vaizduotę siekti dalykų, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo nerealiūs ir nepasiekiami. Tad kur riba tarp fantazijos ir realybės, kai kalbame apie lokalias ekonomikas ir ekonomines koncepcijas, skatinančias jų atsiradimą ar išsaugojimą? Dabartinė aplinkosaugos krizė reiškiasi globaliu mastu ir reikalauja neatidėliotinų sprendimų, bet kaip įtikinti žmones, kad atėjo laikas atmesti mažiausias ir galingiausias ekonomikos teorijas, pavyzdžiui, tikėjimą „laisvosios rinkos“ stebuklais?

Ekonomistas Karlas Polanyi's, kuriuo tvirtai remiuosi savo knygoje, rinkos ekonomiką apibūdino kaip „utopinę užmačią“ ir aš su juo sutinku. Idėja, kad reikia leisti visiems elgtis kiek įmanoma savanaudiškiau ir tada bus sukurtas idealus pasaulis, yra naivi ir pavojinga. Kas atsitinka, kai leidžiama jai įsigalėti, jau puikiai matome – pasiekta didžiulė globali nelygybė, suniokota aplinka, dauguma žmo-

nių tapo nelaimingi. Kitaip manančiųjų uždavinį suprantu taip – bandykime sukurti idealios ateities vaizdinį: kadangi kultūra labai plastiška, patikėti, kad egzistuoja kitoniška realybė, būtų svarbus pirmas žingsnis, leisiantis atsirasti tam kitoniškumui, kuris, beje, nėra jokia naujiena. Žmonės tūkstančius metų tenkino savo poreikius, dirbdami aplinkinius žemės plotus ir gyvendami santarvėje su gamta. Industrinė rinkos sistema suardė šią pusiausvyrą. Tad klausčiau, kas vis dėlto labiau priskirtina utopijos sričiai: tikėjimas rinkos magija ar lokalios elastingos ekonomikos galimybė?

Savo knygoje išsamiai aptariate Islandijos nesėkmę – trumpas neoliberalizmo idėjų triumfas, paskatinęs dviejų pagrindinių valstybinių bankų privatizavimą, baigėsi ekonomikos žlugimu. Kokias pamokas galėtume išpešti iš skaudaus Islandijos – mažos tvirtovės Europos pakraštyje – pavyzdžio? Ar manote, kad kiti Europos kraštai iš šios nesėkmės bent šio to pasimokė?

Esminė pamoka, kurią davė Islandija, yra ta, kad tikrasis bet kurios visuomenės turtas yra gamtos resursai. Ši atoki šalis buvo pasiekusi tokį lygį, kad pati apsirūpindavo viskuo, atšiauriausiomis sąlygomis augino viską, ko reikia, naudodama geotermiinę energiją. Tačiau „vikingai plėšikai“, ekonomikos mokslus baigę Jungtinėse Valstijose, susitelkę ties finansinės naudos vizija ir, perėmę valdžią, viską sugriovė. Aukščiausio pakilimo metais finansinė Islandijos vertė dvylika kartų viršijo šalies nacionalinį produktą. Tokia piramidės pobūdžio sistema yra netikęs pasirinkimas, ji labai nestabili. Iki tol, kol padarė netikusį pasirinkimą, Islandija klestėjo. Kai šalį ištiko krizė, islandai atsisakė šios finansinės fantazijos.

Veikiausiai tokia pamoka netiktų nei Jungtinei Karalystei, nei Prancūzijai, nei kitoms didesnėms valstybėms, nes jos atlieka struktūrinį vaidmenį globalioje finansų sistemoje, o Islandija tokio vaidmens neturi dėl savo mažumo. Iš jos galėtų pasimokyti kuri nors Baltijos šalis, manau, šio to pasimokys ir graikai, kad užimtų stipresnę derybų poziciją.

Prisiminkime seną patarlę: jei turite dešimt tūkstančių svarų sterlingų, bankas yra jūsų šeimininkas, jei turite milijoną svarų, jūs esate banko šeimininkas!

Kaip ir kiti neordinariai mąstantys ekonomistai, su kuriais kalbėjau, rengdamas šį pokalbį ciklą, Jūs tvirtinate, kad „ekonomikos istorija yra beveik eliminuota iš universitetų programų ir dotuojamų tyrimų“. Net domėjimąsi nevakarietiškų lokalių kultūrų ekonomine išmintimi daugelis Vakarų ekonomistų vertina tarsi kokį „raganavimą“. Kodėl taip yra?

Ekonomistus akademikus laikau figos lapeliais, kurie maskuoja tam tikrą politinę ir ekonominę sistemą, tarnaudami finansiniam elitui, kuriam reikia tam tikru mastu pasiteisinti dėl didžiulės nelygybės, kurią sukėlė ši sistema, o ekonomikos teorija tokį pateisinimą sukuria. Kai tik palyginame teorinius modelius su realybe, tiek istorine, tiek šiuolaikine, jie subyra kaip kortų namelis, todėl ir neleidžiama imtis jokių lyginimų.

Daugelio pasaulio šalių vyriausybės tiesiog hipnotizuoja ekonominio „augimo“ koncepcija. Ne per seniausiai ir Lietuvoje naujai paskirtas premjeras, kurio partija, beje, laiko save politinės kairės subjektu, net nespėjęs atsisėsti į Vyriausybės vadovo kėdę iškart pareiškė, kad būtina skatinti ekonomikos „augimą“. Augimo ideologija visai apsuko galvas politiniams veikėjams, todėl jie nepaiso net grėsmės, kad gamtos resursus nepalaujamai ryjanti ir eikvojanti ekonomika neišvengiamai prieis liepto galą.

Mano nuomone, kapitalizmo ekonomika turi augti, antraip jis paprasčiausiai žlugs. Tai susiję su pagrindiniu nelygybės veiksniu, kuris stimuliuoja individų ekonominę veiklą, ir su poreikiu akumuliuoti kapitalą, kad būtų sukurtas perteklius, leisiantis dar labiau didinti tą akumuliaciją. Tokie yra šios ekonominės sistemos bruožai. Subalansuota ekonomika be augimo reikštų menkesnius materialinės gerovės standartus, tačiau geresnę gyvenimo kokybę, be to, užtikrintų didesnę lygybę.

Knygoje rašote: „Neracionalistinės visuomenės, kurios pripažįsta savo priklausomybę nuo gamtos pasau-

lio, tačiau neturi mokslinės pasaulėžiūros, kuri leistų siekti jos kontrolės, supranta darnių santykių su aplinka ir kitomis gyvūnų rūšimis svarbą ir šiuo supratimu dalijasi, deja, mes tokį supratimą jau esame praradę.“ Kas lėmė šį paradoksą? Juk mokslinė pasaulėžiūra lyg ir turėtų suteikti daugiau išminties, nustatant savo santykį su žeme, su biosfera, su kitomis gyvybės formomis, bet viskas klostosi atvirkščiai – ši išmintis niekinama ir nuvertinama. Kaip galėtume pasinaudoti mokslu, kad taptume sąmoningesni Žemės, labai trapios planetos, piliečiai? Ar išvelgiate kokių nors galimybių sąmoningumą, nukreiptą į aplinkosaugą, susieti su ekonominiu mąstymu ir ūkine veikla?

Tai įdomus paradoksas, kurį iliustruoja ekologinio sąjūdžio dalyvių pastangos pasitelkti mokslą, kad platesni visuomenės sluoksniai aiškiau suvoktų ekologinės krizės mastą. Tačiau akivaizdu – tų klausimų neišspręsimė be gilesnio dvasinio atsidasavimo. Manau, bėda ta, kad sumanūs, racionalūs protai sugęba įtikinti žmones visokiausiomis nesąmonėmis, ypač tada, kai iškeliama alternatyva, verčianti pripažinti dalykus, kurie sąmoningai mums nemalonūs, pavyzdžiui, tokie kaip statuso praradimas arba fundamentalus, net nesvarbu, kokio pobūdžio, pokytis. Akivaizdus šiuolaikinės politikos bruožas yra neigimas, pats savaime atskleidžiantis, kad žmonės elgiasi neracionaliai. Veikla, kuria siekiama kaitos, sukelia ne tiek mokslinę, kiek psichologinę reakciją, tad bandymai įkainoti gamtą, užuot laikius ją neįkainojama, yra panašūs į nieko nedarymą.

Būtina pertvarkyti žmonių santykius su kitais žmonėmis, su kitomis gyvūnų rūšimis ir su gamta. Ši reali patirtis padės įveikti klaidingą didybės iliuziją, kuri kyla, vos susiduriama su gebėjimu veikti moksliskai ir racionaliai.

Šiaurės pusrutulis (arba tai, ką vadinaime Vakaraais) didžiuijasi savo pasiekimais, liberaliosios demokratijos ideologija, savo teikiama humanitarine pagalba skurdžioms pasaulio šalims ir t. t. Kas galėtų paneigti tokių puikių idėjų ir poelgių svarbą? Kita vertus, didžiūma tos pasaulio dalies žmonių yra taip įnikę į vartojimą,

kad jo mastas jau kelia grėsmę viso pasaulio išlikimui. Antai maisto produktai gabenami ilgiausiais atstumais per pasaulio platybes, kad užganėdintų labiausiai pasiturinčius, nors šie galėtų tenkintis ir savo žemėje auginanomis gėrybėmis. Kaip šį nežabotą vartojimą galėtų paveikti „bioregioninė“ ekonomikos koncepcija?

Akademikams, norintiems suvaržyti ekonominį augimą, svarbu pripažinti, kokius didžiulius privalumus jis atnešė, ypač kai kalbame apie skurdo ir bado suvaldymą, kultūros puoselėjimą. Tačiau kartu buvo visiškai prarastas supratimas, ką reiškia gyventi gerai, todėl noras turėti vis daugiau ir daugiau tapo nebesuvaldomas. Labai svarbu išmokti tenkinti savo poreikius, suvokiant ribas. Manychiau, bioregionas yra būtent ta tinkamo dydžio teritorija, kur galima maksimizuoti žmonių gerovę.

Savo naujausioje knygoje, kurios įžvalgos apibrėžė ir šio pokalbio kryptį, Jūs gana kritiškai vertinate specializaciją ir specialistų mentalitetą, laikotės tarpdisciplininio požiūrio. Nors gana madinga kalbėti apie būtinybę peržengti disciplinų ir specializacijų ribas, kol kas neskubame įdiegti to į praktiką. Akademinės studijų programos diegia itin siauras specializacijas. Kaip ekonomika galėtų išvengti vingrių profesionalizmo ir specializacijos pinklių? Ar kritika iš išorės gali būti paveiki? O gal teks laukti, kol atsiras kritinė ekonomistų disidentų masė, kuri sugriautų geležinį neoklasikinio ekonominio mąstymo narvą?

Ekonomistų, kritiškai vertinančių neoklasikinę ekonomikos teoriją, sparčiai daugėja, jie buriasi į globalų sąjūdį. Akademiniėje terpėje ši disciplina jau vysta, nes studentai laiko ją nesvarbia ir nesirenka šių studijų. Tačiau neoklasikinė ekonomika kol kas tiesiog hipnotizuoja politikų sluoksnius, viliodama tuo figos lapeliu, apie kurį kalbėjau anksčiau. Vis dėlto viliosi, kad sugebėsime pasinaudoti akademine laisve, kurią mūsų universitetai kol kas dar išpažįsta, ir ekonomikos studijų srityje prasidės pliuralizmo sąjūdis, pakeisiantis atgyvenusias ir pražūtingas dogmas.

Dėkoju už pokalbį.

SIMBOLINIS APSIVALYMAS: KODĖL TAM PRIEŠINASI NET „REVOLIUCIJOS VILKAI“

Su post scriptum Arvydui Juozaičiui

Pradėsiu iš toli. Visos valstybės, kurios bando iš autoritarinės būklės pereiti į demokratinę, visos, kurių nesena praeitis paženklinta žmogaus teisių laužymo ir masinio smurto (nesvarbu, ar tą smurtą inicijavo kita valstybė, ar vyko pilietinis karas), tam tikru atžvilgiu yra panašios – niokojanti dvasinė sausra ne tik palieka suskeldėjusią žemę, bet ir atveria gilų tarpekį, skiriančią tuos, kurie buvo smurto vykdytojai arba yra už jį vienaip ar kitaip atsakingi, nuo tų, kurie nesmurtavo ir nėra atsakingi už tokius veiksmus. Nekaltųjų grupė irgi dvilypė – tai smurto aukos ir tie, kuriems pavyko smurto išvengti. Tačiau morališkai ir teisiškai reikšminga yra pirmoji takoskyra – tarp tų, kurie sulaužė taikos sambūvio principus, ir tų, kurie nenusižengė. Tai kraujuojanti kolektyvinė žaizda, kurios neišsigydžiusi bendruomenė negali puoselėti vilties, kad pavyks greitai prisikelti ir judėti į priekį. Todėl natūralu, kad ieškoma būdų, kaip vėl suvienyti perskeltas dalis. Racionaliai mąstant, atsikratyti desocializuojančios praeities naštos turėtų rūpėti visai bendruomenei, nes jos narių ateitis ir gerovė priklauso nuo to, kaip greitai pavyks atgaivinti politinį valstybės kūną.

Visada bus tokių, kurie įrodinės, esą geriausias būdas susvienyti yra *pamiršti* atsivėrusį moralinį plyšį. Taip manantieji visus, kurie ragina apsivalyti, kaltins „tautos kiršinimu“. Tačiau „užmaršties filosofija“, bent jau Vakaruose, nelaikoma adekvačia reakcija į trauminę

(tiek individualią, tiek kolektyvinę) patirtį, o ir įdiegta į praktiką ji dažniausiai duoda apgailėtinus rezultatus.

Pats archajiškiausias, istoriškai dažniausiai praktikuotas yra *teisinis apsivalymas*. Jis būna asmeninio arba struktūrinio pobūdžio. Represijų vykdytojai už konkrečius nusikaltimus baudžiami laisvės atėmimu (ankstesniais istorijos etapais asmenims, atsakingiems už kolektyvinį smurtą, dažniausiai taikydavo mirties bausmę). Tokiais atvejais, aišku, turi būti įrodyta tų asmenų kaltė, nustatyta, kokia forma ir koku laipsniu jie prisidėjo prie nusikaltimo. Struktūrinis arba grupinis *teisinis apsivalymas* yra kitoks. Jis galimas ir nenurodant konkretaus žmogaus asmeninio indėlio į nusikalstamą veiką, svarbiausia – užimtos pareigos ar atliktos funkcijos (priklausymas tam tikrai politinei struktūrai), jeigu istoriniai dokumentai įrodo, kad asmenys, užimantys tam tikras pareigas, buvo neišvengiamai įtraukiami į nusikalstamą veiką, antraip tų pareigų negalėtų atlikti. Jeigu taikomas struktūrinio pobūdžio teisinis persekiojimas, bausmės būna kitokios, pavyzdžiui, tokiems asmenims draudžiama užimti pareigas, reikšmingas valstybės ateičiai modeliuoti, mažinamos jų pensijos ir pan. Abi teisinio apsivalymo formos turi du tikslus: visų pirma siekiama suteikti smurto aukoms bent šiokią tokią kompensaciją už jų patirtą skausmą, priverčiant smurtautoją, kad ir jis patirtų tam tikrą skausmo dozę. Taip grąžinamas etinis balansas (teisingumas),

egzistavęs prieš prasidedant represijoms ir sugriautas nusikalstamos veikos. Vakarų civilizacija jį laiko bendruomenių ir valstybių stabilumo pamatu. Antras tikslas yra grynai prevencinis – jeigu represinės struktūros nušalinamos ir neturi priėjimo prie įtakos svertų arba patiria kitokį laisvės apribojimą, jos nebegali daryti didelio poveikio valstybės raidai.

Įdomus būdas nusimesti praeities našą yra *buitinis apsivalymas*, kai bandoma pakeisti laikyseną ir įvairius įpročius, atsiradusius autoritariniu ar smurtiniu laikotarpiu kaip reakcija į primestą gyvenseną. Nors ir koreguotini, tokie įpročiai ne visada kenksmingi visuomenės raidai. Kartais jie yra tiesiog tipiški arba net juokingi, kaip antai buvusių Sovietijos piliečių įprotis krūptelėti kaskart, kai pasienyje į autobusą įlipa muitininkas, arba nuolankiai paklusti kiekvienam viršesniau už save, arba bijoti kalbėti telefonu tam tikromis temomis, arba stoti į eilę, nė neišsiaiškinus, kas parduodama. Vis dėlto kiekvienas autoritarinis režimas daro stiprų demoralizuojantį poveikį, todėl daugelis tokių išsiugdytų įpročių atspindi nenormalų bendruomenės narių santykį su situacija ar vienu su kitais.

Tačiau buitinis apsivalymas, nors iš dalies reikalingas, susijęs su tam tikra klaida. Visų pirma, ignoruojama *moralinė asimetrija* tarp tų, kurie pažeidė žmogaus teises, ir tų, kurie to nedarė. Imtis buitinio apsivalymo paprastai raginami visi, nesvarbu, kurioje moralinio tarpeklio pusėje jie yra atsідūrę. Be to, asmenys, atsakingi už nusikaltimus, paprastai sudaro gyventojų mažumą, todėl reikalavimas „buitiškai“ apsivalyti yra dvi-prasmiškas, nes adresuojamas daugiausia tiems, kurie neperžengė etinių ir socialinių normų. Vadinasi, ne tik nesistengiama autoritarinių nusikaltimų aukoms kompensuoti patirtos skriaudos, bet dar ir reikalaujama, kad jos kritiškai įvertintų savo elgesį. Vietoj apsivalymo įsigali dvigubas neteisingumas.

Lyginant dvi aptartas apsivalymo formas, akivaizdu, kad posovietinėje Lietuvoje per pirmuosius du dešimtmečius buvo visiškai atsisakyta *teisinės desovietizacijos*, o *buitinė desovietizacija* nepaprastai išpopuliarėjo. Daugelį neigiamų nūdienos bruožų aiškinti kaip sovietinių įpročių pasekmę tapo ypač madinga,

galima sakyti, tai lietuvių mėgstama intelektualinio sporto šaka, kurią kultivuoja tiek politikai, tiek intelektualai, tiek eiliniai piliečiai.

Istorikas Nerijus Šepetys teigia: „*Jau po 1991 m. komunizmo įvertinimo temos pradeda trauktis ir nykti, iš jų net imama šaipytis. Kaip tik tada atsirado politiškai korektiška „sovietmečio“ sąvoka: girdi, sovietiniai buvo tik laikai, o ne žmonės. „Amnestija“ šiuo atžvilgiu reiškia, kad net moraliniu lygiu – ką ir kalbėti apie teisinį – nebuvo keliamas komunizmo (kur jau ten konkrečių jo veikėjų) nusikaltimų klausimas. Būta lengvabūdiškos užmaršties, kai atmintį išstumia jos pakaitalai – sumeluota, padailinta atmintis.*“¹

Naujojo židinio/Aidų vyriausiasis redaktorius, pabrėždamas, kad taip ir nebuvo atlikta teisinė ir moralinė desovietizacija, atkreipia dėmesį į „sovietmečio“ kaip *politiškai korektiškos* sąvokos atsiradimą ir į tai, kad ji buvo „nukalta“ kaip tik tada, kai nuspręsta atsisakyti reikšmingų apsivalymo formų. Istoriko įžvalga labai svarbi – žodis „sovietmetis“ ištrina ribas tarp moraliskai ir teisiškai skirtingų grupių, nes akcentuoja bendrumus, o ne skirtumus. Tiek sovietinių represijų vykdytojai, tiek tie, prieš kuriuos jos buvo vykdomos, gyveno vienu ir tuo pačiu *laikotarpiu*. Todėl „sovietmečio“ sąvoka tobulai tiko lietuviškai *buitinei desovietizacijai*, tapusiai *teisinės desovietizacijos* pakaitalu.

Nuo to laiko iki šiol nuosekliai skatinamas buitinis apsivalymo supratimas – taip sukuriama apsivalymo regimybė, kartu paslepiamas faktas, kad joks esminis apsivalymas nevyksta. Struktūroms, susijusioms su sovietų represijomis, tai suteikė vilties, kad tie, kurie stovi kitoje moralinio tarpeklio pusėje, palaipsniui nusuks savo kaltinamąjį žvilgsnį nuo tikrųjų kaltininkų, nes dėmesys sutelktas visai kitur. Intelektualinė diversija pavyko. Kaltinamasis žvilgsnis susidrumstė, tarpeklio nuskendo amnezijos miglose. Lyg ir nekaltai atrodžiusio buitinio apsivalymo padariniai iš tikrųjų yra dramatiški: visuomenė, užuot sparčiau judėjusi į priekį, net nesuvokia priežasties, kodėl kiekvienas naujas žingsnis yra toks skausmingas, tarsi žengtume supančioti, kodėl mums taip sunku sutarti net dėl pačių elementariausių dalykų.

Trečias būdas, kaip nustatyti dabarties santykį su traumine praeitimi, yra *simbolinis apsivalymas*. Tai bandymas išspręsti tą pačią moralinės asimetrijos tarp kaltųjų ir nekaltųjų problemą, tačiau pasitelkiamos ne teisinės, bet simbolinės priemonės. Lietuvoje, kur teisinės apsivalymo formos yra palyginti gerai suvoktos, nors ir nepraktikuojamos, apie simbolinį apsivalymą, kaip galimą alternatyvą, apie praktinę jo procedūrą ir prasmę, remiantis istoriniais pavyzdžiais, beveik visai nekalbama.

Nors simbolinio apsivalymo užuomazgų galima rasti tarp įvairių kultūrų įvairiais istoriniais tarpsniais, išsamiau aptarsiu, nuo kada jis tapo reikšmingas moderniai Vakarų civilizacijai. Tai įvyko 1967 m., kai vokiečių psichoanalitikai Alexanderis Mitscherlichas ir Margarete Mitscherlich išleido knygą „Nesugebėjimas gedėti. Kolektyvinio elgesio pagrindai“ (*Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens*). „Užkietėjusių“ froidininkų pora laikėsi nuomonės, esą visuomenės problemoms spręsti taikytinas tas pats klasikinis psichoanalizės metodas kaip ir individams, bandantiems nuslėpti kokį nors skausmingą savo praeities tarpsnį (dažniausiai iš vaikystės ar jaunystės), nes jis verčia jausti kaltę ir gėdą. Kad išvengtų jam skausmingos tiesos, individas karštligiškai kuria „kaltės projekcijas“ – ieško melagingų pakaitalų, kitokių praeities paaiškinimų, kuriais bando uždangstyti tai, kas jam nemalonu. Remdamasis šia pamatine prielaida (kurią čia pateikiau labai supaprastintą, kad neįklimptume į komplikuočių psichoanalitinių kategorijų narstymą), apibrėžiančia individo problemų šaltinį, Sigmundas Freudas nustatė psichoanalitinės savianalizės gaires: norint išgyti ir išsilausvinti iš slegiančios praeities gniaužtų, būtina demaskuoti „kaltės projekcijas“, t. y. melagingų prasimanymų visumą, išsiaiškinti tikrąją kaltės ir gėdos priežastį.

Mitscherlichai šį gerai žinomą klasikinės psichoanalizės *paternoster* pritaikė kolektyvinio elgesio analizei. Tuo metu vokiečiai jautė didelį tarptautinį spaudimą ratifikuoti naujas sienas, o tai reiškė, kad teks susitaikyti su anksčiau turėtų teritorijų praradimu. Šią Antrojo pasaulinio karo pasekmę dauguma vokiečių laikė neteisinga jų atžvilgiu. Pasak Mitscherlichų, toks požiūris

gajus todėl, kad vokiečiai meluoja sau apie tai, kas pradėjo karą, interpretuodami jį kaip „normalų konfliktą“, dėl kurio jie kalti ne daugiau už kitus. Būtent šis pirminis ir fundamentalus melas – Vokietijos kaip šalies agresorės vaidmens neigimas – daugeliui vokiečių neleidžia pripažinti, kad jiems skaudžios karo pasekmės yra teisėtos ir teisingos. Mitscherlichai, pasitelkdami Freudo žodyną, analizuoja, kaip žmonės bando nutylėti, išstumti (*verdrängen*) iš savo atminties realybę, tiek buvusią, tiek esamą, pakeisdami ją suklastota, priimtinesne tikrove, kuria bando įtikėti patys ir įtikinti kitus. Toji nutylima realybė – tai ir eilinių vokiečių elgesys Trečiojo Reicho laikais, jų kaltė, kad palaikė aiškiai grobuoniškus Hitlerio siekius, kad abejingai stebėjo, kaip į getus varomi jų bendrapiliečiai, kad iki šiol atkakliai nenori pripažinti, koks siaubingas nacionalsocialistų nusikaltimų mastas. O kartu juos kamuoja gėda, kad buvo nugalėti tų, kurių tiek rasę, tiek kultūrą laikė žemesne už savąją. Todėl kolektyvinę tiesą keičia Didysis Melas – visa kaltė suverčiama Hitleriui, tarsi agresiją būtų vykdžiusi ne valstybė, o kažkoks pavienis individas. Antras knygos skyrius taip ir pavadintas – „Fiurenis kaltas dėl visko“ (*Der ‚Führer‘ war an allem schuld*).

Būtent šį kaltės neigimą ir baimę pripažinti tiesą Mitscherlichai vertino kaip specifiškai vokišką kolektyvinį elgesį, atsidūrus akistatoje su smurtine praeitimi: meluojant sau, bandoma išsiginti atsakomybės už nusikaltimus.

Tokie samprotavimai apie kaltę ir jos neigimą tapo uvertiūra to, ką vokiečiai vadina terminu *Vergangenheitsbewältigung*, – tai procesas, kai bandoma „nugalėti“, „įveikti“ gėdingą savo pačių praeitį. Idėjos, kurias Mitscherlichai perkėlė iš psichoanalizės, nulėmė, galima sakyti, visą Vokietijos moralinio apsivalymo politiką vėlesniais dešimtmečiais. Psichoanalitinė kategorija „darbas su atmintimi“ (*Erinnerungsarbeit*) arba „atminties kultūra“ (*Erinnerungskultur*) tapo naujos politinės kultūros ašimi. Buvo sukurta ištisa edukacinė sistema, kurios esmė – nuolatos priminti Trečiojo Reicho istoriją, kad vokiečiai nepamirštų tiesos apie jų valstybės nusikaltimus ir suvoktų savo kaltę, užuot maskavę visa tai koku nors teisinamuoju melu. „Nugalėti“ praeitį

padeda tam tikra pažintų, rekonstruotų ir demaskuotų dalykų seka, vadinasi, reikia pradėti nuo dažno *prisiminimų kartojimo*, nes vienkartinis prisiminimas išblėsta ir aplimpa melagingais pagražinimais.

To programinio „darbo su atmintimi“ tikslas buvo išmokyti vokiečius *gedėti*, t. y. atgailauti, apgailestauti, įsijausti į tai, kas padaryta, susitapatinti su aukomis, stengtis atlyginti joms skriaudą, imtis savianalizės, kuri padėtų suvokti, kodėl anuo metu griebtasi tokių siaubingų veiksmų, ir išvengti to recidyvų.

Nors knygos pavadinimas buvo suprantamas įvairiai, bet praėjus dešimtmečiui nuo pirmojo jos pasirodymo, 1977 m., Margarete Mitscherlich pakartotinio leidimo įžangoje paaiškino, kad „nesugebėjimas gedėti“ yra ydingas kolektyvinis vokiečių elgesys: „*Nesugebėjimas gedėti – tai nenoras stoti į akistatą su netolima praeimi, bandymas atmesti ją kaip neturinčią reikšmės dabartiniam politiniam procesams ir žmonių laikysenai, vengimas ją analizuoti. Tačiau tik mąstydamas apie savo praeitį tauta galės pasimokyti iš istorijos, kad išvengtų pasikartojimo, pradėtų keistis ir atsinaujinti.*“

Itin svarbi knygos idėja – *kolektyvinė atsakomybė*. Apie tai byloja pati psichoanalitikų rašymo maniera. Mitscherlichai kritikuoja vokiečių elgseną ir mąstyseną, nuolat vartodami kolektyvinį įvardį „mes, vokiečiai“. Kolektyvinė atsakomybė reiškia, kad už politinius nusikaltimus atsako ne tik tie, kurie juos padarė, bet visi, *perėmusieji* tą politinę valstybės struktūrą, kurios vardu ir įsakymu, naudojant jos potencialą, buvo vykdomi nusikaltimai. Šiuo atveju kolektyvinė atsakomybė tenka visiems Vokietijos piliečiams – tiek asmeniškai kaltiems, tiek nekaltiems, net ir tiems, kurie dar negimė.

Nors Mitscherlichai buvo neretai kritikuojami, kad psichoanalizės kategorijas interpretuoja pernelyg laisvai, kad esama mokslinės metodologijos neaiškumų ir kiek per lengvai šokinėjama nuo individo prie kolektyvo, jų veikalas tapo simbolinio apsivalymo filosofijos pagrindu, juridinės procedūros alternatyva, padedanti išbristi iš autoritarinės ir smurtinės praeities. Dar daugiau – tai galimybė iš esmės pasikeisti ir tapti nauju politiniu kūnu, kad būtų išvengta praeities pasikartojimo.

Šios filosofijos esmė tokia – totalitarinė valstybė, politinė partija ar bet kuri kita galios struktūra, kalta dėl didelių sisteminių žmogaus teisių pažeidimų, gali palaipsniui įveikti tarpeklių, atsivėrusių tarp jos ir bendruomenės, jeigu ji: (a) besąlygiškai ir sąžiningai pripažįsta savo kaltę, (b) ima gedėti dėl nusikalstamos savo veikos padarinių, (c) sukuria vadinamąjį „atgailos žodyną“, kalbėjimo, gestų ir laikysenos kodeksą, apibrėžiantį kolektyvinį ir asmeninį atsiprašymą, kad įtikinamai išreikštų savo apgailestavimą dėl praeities, pasiryžimą atitaisyti skriaudas ir pasikeisti.

Netrukus po to, kai buvo išleistas Mitscherlichų veikalas, Vokietijoje atsirado politinis lyderis, kurio laikysena atitiko visus simbolinio apsivalymo filosofijos reikalavimus. Šalies kancleriu tapęs socialdemokratų galva Willy's Brandtas, kai 1970 m. atvyko į Varšuvą ratifikuoti sienų, prieš pasirašymo procedūrą žengė istorinį žingsnį: dėdamas vainiką prie memorialo Varšuvos geto sukilėliams, atsiklaupė ir tylėdamas pagerbė beviltišką, bet dėl to nė kiek ne mažiau reikšmingą, žydų – holokausto aukų – pasipriešinimo aktą. Poelgis, prisidėjęs prie to, kad kitais metais Brandtui būtų paskirta Nobelio taikos premija, reprezentavo Mitscherlichų apibrėžto simbolinio apsivalymo esmę. Pripažindamas naujas sienas, valstybės vadovas kartu pripažino, kad Vokietijos teritorinės netektys yra teisėtos, o tai netiesiogiai reiškė, kad jis pripažįsta savo šalies kaltę dėl pradėto karo. Nuolankiai suklupęs toje vietoje, kur iš paskutiniųjų gynėsi žydų geto kankiniai, kancleris atliko simbolinį atgailos ir gedulo aktą. Taip buvo pradėtas dialogas tarp agresorės ir jos nuniokotų valstybių, nes Brandto vizitas ir pasirašomos sutartys reiškė vadina- mojo „suartėjimo su Rytai“ politikos pradžią.

Svarbu, kad Brandtas suvokė *kolektyvinę* kaltę ir prisiėmė savo kaip Vokietijos vadovo atsakomybę už tai, ką praeityje padarė ta pati struktūra, nesvarbu, kad jis atėjo vadovauti valstybei po gerų dvidešimties metų. Brandtas niekaip negalėjo būti *asmeniškai* atsakingas už Trečiojo Reicho nusikaltimus, nes nepriklausė nacionalsocialistų partijai, neprijautė fašizmui, net neturėjo Vokietijos pilietybės – dėl kritiškų Hitlerio politikos vertinimų valdžia jį buvo „išpilietinusį“.

Simbolinį apsivalymą pagal „praeities nugalėjimo“ schemą, nuo septintojo dešimtmečio pabaigos tapusį dominuojančia vokiečių politinės kultūros doktrina, vėliau ėmė taikyti Nelsonas Mandela, kad Pietų Afrikos Respublika apsivalytų nuo rasistinio apartheido režimo pasekmių ir greičiau įveiktų grėsmingą visuomenės susiskaldymą. Šiuo tikslu buvo įsteigta vadinamoji Tiesos ir susitaikymo komisija (*Truth and Reconciliation Commission*), kurios tikslas – ne tik surinkti faktus apie smurtą ir jo aplinkybes, prisipažinusiems smurto vykdytojams suteikti galimybę prašyti amnestijos ir ją gauti, bet kartu pradėti dialogą tarp smurto iniciatorių, vykdytojų ir aukų. Šios komisijos darbas sulaukė teigiamo tarptautinio įvertinimo, vėliau panašūs „tiesos ir susitaikymo tribunolai“ buvo įsteigti daugelyje Afrikos, Pietų Amerikos šalių, kai kuriose Azijos valstybėse, kaip efektyvus būdas suvienyti visuomenę, suskaldytą autoritarinės ir smurtinės patirties.

Reikšmingų liudijimų apie šios komisijos darbą pateikė jos narė Pumla Gobodo-Madikizela (*A Human Being Died That Night. A South African Story of Forgiveness*, 2003). Keletą metų stebėjusi smurto vykdytojų ir jų aukų susitikimus, psichologijos profesorė aprašė vadinamąjį „atgailos paradoksą“. Kodėl atgaila, nors ne visada veda prie susitaikymo ir anaipol ne visi atgailaujantieji sulaukia atleidimo, vis dėlto gana dažnai ši tikslą pasiekia? Psichologės manymu, jeigu žmonės, atlikę smurtinius veiksmus, atgailauja ir prašo atleidimo, jie tam tikru atžvilgiu prašosi įleidžiami į žmonių kaip moralinių būtybių terpę. Atsiprašymas nėra vien verbalinis veiksmas, jis lydimas ir tam tikrų emocijų. Svarbus vaidmuo tenka žmogaus gebėjimui įsijausti, nes tai gilina mūsų žmogiškumą. Kaltės suvokimas yra pagrindinis atgailos elementas, bet vien jo nepakanka, kad įvyktų apsivalymas. Atgaila kyla pirmiausia iš įsijautimo į aukos išgyvenimus. Jeigu kaltė suvokiama be šio įsijautimo, tada nusikaltėlis ją dažniausiai neigia, netgi bando pateisinti. Gobodo-Madikizela teigia, kad atgailauti reiškia gėdytis to, kas padaryta. Gėda, žeidžianti žmogaus savimeilę, yra labai skausminga. Todėl skausmas, kurį patiria skriaudikas, atlikdamas atgailą, kai yra priverstas

jausti gėdą, kai kenčia jo garbė ir savimeilė, bent šiek tiek atlygina už skausmą, kurį patyrė auka ir jos artimieji. Skriaudikas atsilygina nuskriaustiesiems ne fiziniu (kaip bausmės atveju), bet dvasiniu skausmu.

Pietų Afrikos susitaikymo tribunolai nustatė panašias atleidimo ir susitaikymo sąlygas, kokias siūlė Mitscherlichai, – tai nusikalstamos veikos konstatavimas, t. y. pripažinimas, kad elgtasi neteisėtai ir neteisingai, atgaila ir atsiprašymas. Panašių tribunolų gausėjimas visame pasaulyje įrodo jų efektyvumą, siekiant, kad žmonės, atsidūrę skirtingose „tarpeklio“ pusėse, suartėtų. Tai tarsi paneigia Hannah'os Arendt tezę, suformuluotą komentaruose apie Adolfo Eichmanno procesą (*Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, 1963): kai kurie nusikaltimai taip toli peržengia žmogaus kaip moralios būtybės pasaulėjautą („radikalaus blogio“ tezė), kad atleisti jų neįmanoma. Vis dėlto atleidimo atvejų gausu, yra atleidę net holokausto kankiniai, jų šeimos. Manau, Arendt tezė paremta ne tiek teoriniais svarstymais ar empiriniais faktais, kiek emocine reakcija į visišką Eichmanno nesugebėjimą atsisaikyti begalinės arogancijos ir leisti į kokias nors savųjų žmogiškumo likučių paieškas.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tiek Brandtas, tiek Mandela buvo įvertinti Nobelio taikos premija iš esmės už tą patį dalyką – už tai, kad suvokė, kokią didelę įtaką politinės bendruomenės taikumui turi simbolinis apsivalymas. Čia yra apie ką pamąstyti tiems lietuvių gudročiams, kurie apsivalymo siekį laiko „tautos kiršinimu“. Fundamentalų ryšį tarp taikos ir teisingumo pabrėžė ir žymiausi krikščionybės autoritetai (ypač šv. Tomas Akvinietis). Taika be teisingumo nėra karo antipodas. Tai tik iliuzija. (O kad šiandieninėje Lietuvoje esama grupuočių, kurios nuolatos kariauja tarpusavyje, matyti net plika akimi...)

Simbolinio apsivalymo šalininkai neatmeta teisinio apsivalymo, kuris dažnai yra neišvengiamas, tačiau yra įsitikinę, kad vien teisiniais svertais nepavyks „nugalėti“ praeities. Simbolinės formos (dialogas, *pakartotiniai* reiškia atgaila, kaltės prisiėmimas, edukacinės programos, memorialai, skirti aukoms pagerbti, ir t. t.) yra geresni visuomenės „klijai“. Tokios nuomonės lai-

kosi, pavyzdžiui, viena garsiausių šios srities eksperčių, Harvardo teisės mokyklos dekanė Martha Minow, savo studijoje „Tarp keršto ir atleidimo“ (*Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*, 1998) pateikusi nemažai vertingų apibendrinimų tiek apie vokiečių *Vergangenheitsbewältigung*, tiek apie Tiesos ir susitaikymo komisijos darbą Pietų Afrikos Respublikoje.

Simbolinis apsivalymas vis plačiau pasitelkiamas ne tik bandant „suklijuoti“ susipriešinusias politines bendruomenes, bet ir kaip psichologinė kalinių resocializacijos priemonė, laisvės atėmimo bausmės alternatyva, įvardijama terminu „atkuriamasis teisingumas“ (*restorative justice*). Tokia praktika išplitusi kol kas tik kai kuriose labiausiai išsivysčiusiose valstybėse, tačiau vis didesne našta visame pasaulyje tampa perpildyti kalėjimai, todėl tikėtina, kad atkuriamasis teisingumas visur darysis gana reikšmingas. Vienas ryškiausių šios mokyklos teoretikų, australų kriminologas Johnas Braithwaite'as sukūrė „reintegruojančio gėdijimosi“ (*reintegrative shaming*) teoriją, kurios pagrindinė idėja ta, kad nusikaltėliams (ypač jaunesnio amžiaus) galima daryti įtaką, jeigu jiems taikoma terapija, ugdomi kaltės ir gėdos dėl padarytų pažeidimų jausmą. Reintegruojantis gėdijimasis efektyviai sulaiko nuo pakartotinių nusikaltimų ateityje. Tokia recidyvizmo prevencija, panašiai kaip tiesos ir susitaikymo komisijos, bando užmegzti dialogą tarp nusikaltėlio ir jo aukų, kad padėtų jam pamatyti savo veiksmus nukentėjusiųjų akimis, – teigia kriminologas knygoje „Nusikaltimas, gėda ir reintegracija“ (*Crime, Shame and Reintegration*, 1989). Apskritai manoma (nors ši prielaida labai sąlygiška, susijusi su individualiomis aplinkybėmis), esą ir aukoms dažnai svarbiau išgirsti, kad nusikaltėlis pripažįsta neteisėtą savo veiką, nuoširdžiai atgailauja, jaučia gėdą dėl to, ką padarė, negu matyti skriaudiką už grotų.

Tačiau kartu reikėtų atkreipti dėmesį, kad amžių sandūroje, o ypač XXI a. pirmuoju dešimtmečiu, atleidimo filosofija taip išpopuliarėjo, kad ėmė darytis pavojaingai banali. Šią tendenciją, tam tikrą „atleidimo infliaciją“, tiksliai įvardijo ir kritikavo žinomas amerikiečių teisinės, moralinės ir politinės krypties filosofas, pedagogas

Jeffrie's G. Murphy's veikale „Atlaidumas ir jo ribos“ (*Getting even. Forgiveness and Its Limits*, 2003): sentimentalus, lengva ranka dalijamas atleidimas nuvertina savo paties prasmę. Atleidimas be atgailos neleidžia nusikaltėliui tapti atsakingu žmogumi, todėl gali turėti dar blogesnių pasekmių negu atsisakymas atleisti. Atgaila ir atleidimas – du esminiai krikščionybės principai – yra vienas su kitu susiję ir turi gilią prasmę. Atgailauti, įsijausti, nuolat priminti sau nusikalstamą savo praeitį, jos gėdytis, imtis kritiškos savianalizės, ieškant psichologinės prevencijos priemonių, reiškia susigrąžinti prarastą žmogiškumą. Nereikalauti atgailos kaip būtinos atleidimo sąlygos reiškia negerbti nusikaltimą padariusio žmogaus, žiūrėti į jį tik kaip į kažkokį nesėkmingai susiklosčiusių aplinkybių įkaitą, apgailėtiną genetikos auką, nevertinant jo kaip individo, gebančio veikti atsakingai. Be to, tuščiaviduris atlaidumas neužkerta kelio recidyvams.

Dabar grįžkime prie Lietuvos. Dėl okupacijos ir bolševizmo padarinių pirmiausia kalta ir atsakinga yra Rusijos valstybė, užvedusi šią sisteminių represijų mašiną. Abi didžiosios XX a. totalitarinės sistemos, tiek rudasis fašizmas (nacizmas), tiek raudonasis fašizmas (komunizmas arba bolševizmas), panašios tuo atžvilgiu, kad dvi galingos, stiprios valstybės, organizuodamos smurtą, rėmėsi administraciniu, kariniu, ekonominiu ir intelektualiniu oficialių institucijų potencialu. Abi bandė pavergti kiek įmanoma daugiau nepriklausomų valstybių ir naikino jų piliečius, masiškai pažeidinėjo žmogaus teises, be to, daugybę nusikaltimų žmogiškumui kiekviena padarė savo šalies viduje.

Kad Lietuva patyrė raudonojo fašizmo terorą, buvo ir tebėra kalta Rusija, tačiau svarbiu okupantų ramsčiu tapo lietuviška politinė struktūra – *komunistų partija* su jai pavaldžiomis ekonominėmis, administracinėmis, intelektualinėmis ir vykdomosios valdžios struktūromis. Tuo raudonasis fašizmas skiriasi nuo rudojo, kuris per okupaciją rėmėsi ne lietuviškomis politinėmis struktūromis, bet individualais. Jeigu kai kuriuos pronacistiškai nusiteikusius lietuvių sambūrius ir galima laikyti nacistinės politinės struktūros užuomazga (su sąlyga, kad bus paisoma skirtumo tarp pronacistiškai

nusiteikusios struktūros ir struktūros, siekiančios nacizmui būdingų tikslų), nė viena iš tokių struktūrų neturėjo politinio tęstinumo.

Nors Lietuvos komunistų partijos narių funkcijos buvo skirtingos, o laikysena ilgainiui keitėsi (gerai žinoma, kad didžioji dalis eilinių komunistų nevykdė, ypač vėlesniu laikotarpiu, jokios partinės veiklos, jų narystė buvo grynai formali), vis dėlto jos *vadovybė* iki pat 1990 m. pažeidinėjo žmogaus teises arba tuos pažeidimus sankcionavo, vadinasi, yra už juos atsakinga, nes juridiniu požiūriu tai prilygsta jų vykdymui. Nesvarbu, ar žmogaus teisių laužymas reiškėsi masiniais trėmimais, kaip okupacijos pradžioje, ar, pavyzdžiui, tuo, kad varžoma žmogaus teisė į išsilavinimą dėl jo pažiūrų, dėl šeimos istorijos, atimama religinė laisvė ar kitos teisės, kaip antai nebūti sekamam ir persekiojamam, galėti nekliudomai keliauti po pasaulį ir t. t. Kad ir kokie būtų LKP *vadovybės* nusikaltimai žmogaus teisių atžvilgiu, padaryti vienu ar kitu laikotarpiu, ji visada, kiekvieną savo egzistavimo sekundę, vykdė agresiją prieš valstybę, neteisėtai trukdydama Lietuvos žmonėms naudotis tarptautinės bendruomenės pripažinta teise patiems kontroliuoti šalies politinę ir socialinę raidą. Tuo kompartijos *vadovybė* nusikalto prieš *visus* Lietuvos žmones (greta kitų sunkių nusikaltimų, kuriuos ji padarė tik prieš *dalį* piliečių, nors ir ši grupė yra labai gausi).

Po nepriklausomybės atkūrimo ši okupacinės totalitarinės sistemos marionetė gudriai mėtė pėdas. Pirmiausia pakeitė pavadinimą – iš LKP tapo LDDP, kiek vėliau kompartijos „žiedas“ rado kitą užuovėją ir mikliai sugužėjo į Vytenio Andriukaičio atkurtą Lietuvos socialdemokratų partiją, kurios pirmininku tapo ir aštuonerius metus juo buvo ne kas kitas, o paskutinis LKP CK sekretorius. Taigi, akivaizdu, kad Lietuvos socialdemokratų partija yra LKP, kaip politinio vieneto, atšaka, nes pavadinimų kaitaliojimas neatleidžia nei nuo kaltės, nei nuo atsakomybės. Tačiau šiandieninei LSDP, kuriai iš paskos velkasi kompartijos politbiuro „šleifas“, tenka atsakomybė ne tik už kolaboravimą su okupantu ir raudonuoju totalitarizmu. Tarpukariu Lietuvoje veikusi komunistų partija, vado-

vaujama Vinco Kapsuko, iš dalies irgi buvo socialdemokratų „produktas“, be to, palaikė su jais glaudžius ryšius, gaudavo politinę jų paramą, nors kapsukininkai nė neslėpė atliekantys penktosios kolonos vaidmenį. Buvo aišku, kad tai kriminalinė politinė struktūra, veikianti prieš lietuvių tautos teisę į suverenumą. Taigi Lietuvos socialdemokratams tenka *kolektyvinė* politinė atsakomybė ne tik už kolaboravimą, bet ir dėl chroniško polinkio broliautis su valstybės išdavikais.

Nepaisydami istorijos pateiktų įkalčių, socialdemokratai iki šiol energingai kratosi bet kokios atsakomybės, nėra žengę nė menkiausio žingsnio, vedančio į simbolinį apsivalymą. Susidaro įspūdis, kad akylai orientuojamasi į velionį Algirdą Brazauską, per visą nepriklausomybės laikotarpį taip ir neišspaudusį nė vieno atgailos žodžio.

Įdomus niuansas: nors paprastai manoma, kad politinėms struktūroms lengviau pavyksta apsivalyti tada, kai pasikeičia kartos (tokios nuomonės laikosi nemaža dalis įvairių tiesos ir susitaikymo komisijų veiklos tyrinėtojų), o tarp dabartinių Lietuvos socialdemokratų esama jaunų žmonių, daugiau ar mažiau „apsitrynusių“ Vakaruose, jų pilietinė laikysena, atrodo, visai nepaliesta nei Willy'o Brandto, nei kitų Europos socialdemokratų vizionierių, aiškiai pabrėžusių, kad politinės struktūros turi prisiimti atsakomybę už praeities nusikaltimus. Priešingai – jaunesnės kartos kairiųjų tonas, kai kalbama apie Lietuvos praeitį, darosi vis įžūlesnis. Prieš dvidešimt metų dar buvo galima įsivaizduoti, kad koks nors socialdemokratų vadas atsiklaups prie partizanų kapo, prašydamas atleidimo už tuos kairiuosius, kurie padėjo naikinti savo pačių valstybę ir tautą. Šiandien jau visiška utopija būtų tikėtis, kad tiek senesnės, tiek jaunesnės kartos socialdemokratai organizuos, pavyzdžiui, „Misiją *Sibiras–Atgaila*“, į kurią jie vyktų tvarkyti tremtinių kapų. Naivu įsivaizduoti kairiuosius, per savo konferencijas aptariančius (bent pakaitomis su Marxo skaitiniais) lietuvių disidentų atsiminimus, kad juos reflektuotų ar klaustų, kas vertė lietuvių kairuolius istoriškai elgtis taip, tarsi Lietuvos bendruomenė būtų jiems svetima. Demonstratyvų abejingumą simboliui apsivalymui sunku suvokti, nes tokia laikysena

prieštarauja sveikam protui, tačiau faktas lieka faktas: nors Lietuva yra ES klubo narė, tačiau civilizuoto santykio su autoritarine praeitimi ji taip ir nenusistatė, šiuo atžvilgiu ją seniai aplenkė nemažai „trečiųjų šalių“, o ką jau ir kalbėti apie Vokietiją.

Svarbiausia, kad vyko ir tebevyksta aktyvus kaltės, o kartu ir tiesos, neigimas. Jeigu Mitscherlichai būtų dar gyvi ir panašią studiją, pasitelkdami psichoanalizės metodą, rašytų apie kolektyvinio lietuvių kairiųjų elgesio ypatumus, galėtų tą skyrių, kuriame aptariamas kaltės ir tiesos neigimas, vietoj „Fiureris kaltas dėl visko“ pavadinti bet kuriuo iš daugybės variantų, per 22 metus nukaltų išradingos „grupės draugų“ fantazijos: (a) LKP CK *ir tada* dirbo Lietuvai; (b) komunistiniai nusikaltimai nelygintini su nacistiniais; (c) jeigu represijų nebūtų vykdęs Sniečkus, Maskva būtų tai dariusi daug žiauresne forma; (d) yra pagrindas abejoti pačiu okupacijos faktu; (e) sovietų nusikaltimų mastas perdėtas; (f) sovietmečiu Lietuva ne sunyko, bet suklestėjo, ir t. t. Nepripažįstama ne tik kolaborantinių represinių struktūrų kaltė dėl smurto, bet neižvelgiamas ir gilus socialinis plyšys, moralinė asimetrija tarp tų, kurie pamynė žmogaus teises, ir tų, kurie nieko nepažeidė. Su tuo susijęs išsisukinėjimas irgi atskleidžia beribį lietuvių išradingumą: (a) kolaboravo visa Lietuva; (b) abiejose pusėse buvo visokių, o partizanai terorizavo civilius, todėl sribų smurtas bent iš dalies pagrįstas; (c) kompartija padarė ir daug gero; (d) tarp socialdemokratų yra ir tremtinių, bet nei Juozas Olekas, nei Vytenis Andriukaitis jokio apsivalymo nereikalauja; (e) dėl egzistuojančio susiskaldymo kaltas Sąjūdis, o ypač „radikalūs nacionalistai“, kurie ir sukiršino visuomenę, iki tol gyvenusią draugiškai; (f) bendruomenės vienybės stoka – tai „Europos saulėlydžio“ ir klastingos Briuselio politikos padarinys; (g) esminis susiskaldymas yra tarp turtuolių ir vargšų, nulemtas laisvosios rinkos, tad smurtinė praeitis čia niekuo dėta, ir t. t. Visus čia paminėtus (ir nepaminėtus) išsisukinėjimus sudėjus į krūvą, susidaro keistas išpūdis: Lietuvoje nepriklausomybės laikais ne tik kad oficialiai neveikė jokia *Tiesos ir susitaikymo komisija*, bet neoficialiai netgi darbavosi kažkoks *Melo ir tolesnio skaldymo tribunolas*...

Dėl susidariusios padėties priekaištauti vien socialdemokratams būtų tikrai neteisinga. Labai galimas daktas, kad tarp socialdemokratinės pakraipos piliečių yra nemažai tokių, kuriems irgi jau įgriso tokia išsisukinėjimų inercija. Tačiau, kad galėtų pradėti apsivalymo procesą, Lietuvos kairiesiems reikėjo pagalbos, o norinčių ją suteikti nebuvo. Kalbėdama apie „pagalbą“, aišku, neturiu omenyje įprastinio pataikavimo. Jeigu žmogus yra narkomanas, tada *padėti* jam reiškia nuvežti į detoksikacijos kliniką, užuot sukus galvą, kaip sukombinuoti dar vieną maišelį su baltais milteliais...

Kartais net atrodo, kad tuo atveju, jei socialdemokratai būtų nusprendę imtis apsivalymo, jiems nebūtų buvę leista to padaryti. Stiprus simbolinio apsivalymo stabdis buvo *reakcionieriška* akademinio Lietuvos elito pozicija. Didžiąją daugumą istorijos falsifikacijų, iškreiptų moralinių vertinimų sukūrpė ir teoriškai išpuoselėjo ne buvę LKP CK nariai (daugelis iš jų net neturėjo tam tinkamos kvalifikacijos), bet šalies aukštųjų mokyklų profesūra, piestu stojusi prieš simbolinį apsivalymą. Tai darydama, ji radikalai atmetė svarbiausią pilietinę intelektualų pareigą, kuri, anot Mitscherlichų, pirmiausia susijusi su kaltės pripažinimu ir tiesos klastočių demaskavimu.

Normalios vakarietiškos socialdemokratijos idėją su savimi nusinešė į kapus Mykolas Biržiška. Šiandien labai reikia, kad atgimtų būtent tokia socialdemokratija. Trūksta Biržiškos ir Brandto dvasios, jų sąžinės. Pirmoji sąlyga, kad toji dvasia būtų susigrąžinta, – liautis apgau-dinėjus save ir kitus, neva dabartiniai Lietuvos socialdemokratai yra „normali vakarietiška“ kairioji partija.

Po pastarųjų Seimo rinkimų, įgavusių kriminalinį atspalvį, socialdemokratai nedvejodami apsisprendė sudaryti koaliciją su „teisiamųjų suole sėdinčia“ partija ir su partija, kurios vedlys buvo atstatydintas už prezidento priesaikos sulaužymą. Atsirado ne „centro kairės“, o labai marga koalicija, turinti net kraštutinės dešinės elementų. Tačiau tokius, atrodytų, nelogiškus politinius sprendimus logiškai paaiškina faktas, kad patys socialdemokratai niekada nesistengė apsivalyti nuo savo kriminalinės praeities.

Restauracinio teisingumo šalininkai – tiek praktikai kriminologai, tiek teoretikai psichologai ir filosofai –

teigia: jeigu asmenims, įkalintiems už nusikaltimus, nepadedama dvasiškai apsisvalyti nuo praeities, išėję į laisvę jie nesugeba resocializuotis, todėl pirmiausia ieško buvusių sėbrų kompanijos. Kitaip tariant, jeigu praeitis „nenugalėta“ dvasiškai, recidyvizmui neužkertamas kelias, – tai būdinga tiek individams, tiek politiniams vienetams. Lietuvos socialdemokratai neatliko simbolinio kolektyvinio apsisvalymo, tad broliavimasis su moralumo principą pamynusiomis politinėmis struktūromis, nepaisant nei Konstitucijos gairių, nei programinių nuostatų, nei sveiko proto, yra logiška jų politinio recidyvizmo pasekmė. Žurnalo *Valstybė* redaktorius Eduardas Eigirdas, naująją Lietuvos vyriausybę pavadinęs „Pravieniškių vilties koalicija“,² pataikė kaip pirštu į akį. O buvusio Vilniaus universiteto rektoriaus šmėžavimas pirmose „Pravieniškių vilties koalicijos“ gretose atrodo taip pat natūraliai, kaip auksinis dantis, puošiantis plačią pirato šypseną...

Lietuvos akademinio elito „spindesys ir skurdas“ atsiskleidžia, be abejo, ne tik Seimo rinkimų kontekste. Šiais metais pasirodžiusioje knygoje „Nerimas. Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos“ mokslo „žvaigždės“ Viktorija Daujotytė, Arvydas Šliogeris, Valentinas Mikelėnas, Aleksandras Vasiliauskas ir Vladas Žulkus reaguoja į 2011 m. Andriaus Kubiliaus vyriausybės parengtą, Seimo patvirtintą strateginį projektą „Lietuva 2030“, kuriame suformuluota valstybės vizija ir raidos prioritetai. „Nerimo...“ prologe šis projektas kritiškai įvertintas kaip pernelyg nekonkretus, nors pačius mokslininkus irgi būtų sunku apkaltinti konkretumu. Antai jie rašo: „Siekiant parengti realią strategiją, pirmiausiai reikia įvertinti realią Lietuvos strateginę situaciją.“ Įvado pabaigoje rašoma: „Atsižvelgusi į tai, kad visapuse Lietuvos strateginės situacijos mokslinė analizė nesidomi nei mūsų išrenkamos valdžios, nei biurokratinis aparatas, grupė Humanitarinių ir socialinių mokslų skyriaus narių atliko svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių Lietuvai analizę.“³ Toliau žadama šių „įžvalgų pagrindu pateikti rekomendacijas būsimoms kompleksinėms Lietuvos strateginės situacijos analizės tarpdisciplininėms studijoms“.

„Nerimo...“ autoriai, kalbėdami apie „strateginės situacijos analizę“, kuria remdamiesi politikai galės „nepopulistiškai“ formuoti šalies ateitį, *nė puse lūpų neužsime-na* apie fundamentaliausią visuomenės problemą – kad taip ir nepradėtas simbolinis apsisvalymas. Matyt, intelektualai nesuvokia, net kam jis apskritai reikalingas.

O juk būtent todėl, kad vengiama simbolinio apsisvalymo, susiklostė ištisa melo ir veidmainystės „kultūra“, nes be jos akademiniam elitui būtų sunku pasiteisinti, kodėl jis atmeta *simbolinę desovietizaciją*. Gyvenant tokioje dvasinės korupcijos atmosferoje, ilgainiui degraduoja net pati tyriausia ir stipriausia siela. Atsisakydama simbolinio apsisvalymo, lietuvių akademinė bendruomenė Lietuvos ateitį atidavė į politinį lombardą – kaip užstatą už ramesnę ir patogesnę dabarties egzistenciją.

Bendruomenė, atsisakanti simbolinio apsisvalymo, ima skaičiuoti laiką atgal. Tikėtina, kad ilgainiui atsiras koks nors Bertolto Brechto talentu apdovanotas kūrėjas, kuris parašys didaktinio žanro (*Lehrstück*) veikalą, pavadintą „Gražios šalies Lietuva iškilimas ir žlugimas“, – kritišką visuomenės satyrą su moralizuojančia potekste, kad kitos valstybės, turinčios trauminę kolektyvinę praeitį, neimtų liūdno pavyzdžio iš lietuvių, nes šie rado jėgų pasipriešinti imperijai, bet jiems nepakoko valios įveikti savo pačių praeities.

P. S. Arvydas Juozaitis – karžygys su „revoliucijos vilko“ kailiu?

Kultūros barų lapkričio numeryje paskelbtas Arvydo Juozaičio straipsnis „Istorinės klaidos filosofija“, parašytas kaip reakcija į kritiką, kurią išdėsčiau ankstesniuose savo tekstuose, iš dalies adresuodama ją „istorinės klaidos“ ideologui ir jo šalininkams. Kadangi autorius savo teiginių beveik neremia argumentais, retai remia faktais, dar rečiau patikimais faktais (t. y. kartoja vien tuos, kurie jau ne kartą buvo kompetentingai užginčyti), be to, dažnokai pats sau prieštarauja, nematau nei galimybių, nei prasmės smulkiai juos komentuoti. Tačiau dvi pagrindinės teksto mintys yra pakankamai aiškos. Todėl į jas ir atsakysiu, juo labiau kad tai glaudžiai siejasi su šio mano straipsnio tema – kam reikia, o kas bijo simbolinio apsisvalymo.

Juozaitis vadina save „revoliucijos vilku“, „Sąjūdžio pirmeiviu“, primindamas išskirtinį asmeninį indėlį į Sąjūdžio steigimąsi, ir priekaištauja man, kad ėmiausi vertinti Sąjūdį, pati jo nepatyrusi ir neišgyvenusi. Iš to sektų, esą rašyti apie Sąjūdį, dalytis prisiminimais ar samprotauti apie tuos laikus ir įvykius gali tik tam tikri „autorizuoti“ asmenys, o ne eiliniai jo dalyviai. Gana keista prielaida, ypač tokiam dideliame „laisvės pranašui“.

Antroje teksto pusėje Juozaitis gina gerai žinomą savo „istorinės klaidos“ ideologiją. Jis įsitikinęs, kad buvo teisus, 1990 m. „istorine klaida“ pavadinęs Atkuriamojo Seimo/Aukščiausiosios Tarybos sprendimą pirmininku išrinkti Vytautą Landsbergį, o ne Algirdą Brazauską. Pasak filosofo, Landsbergis ir landsbergininkai su „radikalia“ staigaus nepriklausomybės atkūrimo politika stūmė Lietuvą į kruviną kelią, kaip atsitiko Gruzijoje, ir poliarizavo visuomenę, o išmintingasis „tautinis komunistas“ Brazauskas ir brazauskininkai siekė laisvės „nuosaikiu“ ir taikiu būdu. Mintis gerai žinoma. Ji yra daugelio ideologijų, susijusių su naujausia Lietuvos istorija, pagrindas. Ją *kūrybingai plėtoja* ne tik Juozaitis, bet ir labai didelė honoruotos universitetų profesūros dalis, įvairių vadinamosios „pilietinės edukacijos“ programų kūrėjai, tad reaguoti į šį tekstą laikau beveik privalomu formalumu.

Juozaitis, kaip ir dauguma rašančiųjų apie Sąjūdį, neskiria dviejų fenomenų, nesvarsto, kuo *Lietuvos laisvės sąjūdis* skiriasi nuo *Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio*, nors skirtumas tarp jų toks didžiulis, kaip tarp demokratijos ir gorbachiovinės „demokratizacijos“,^{*} kaip tarp tikrosios laisvės ir jos mėgdžiojimo. Visa tai iki šiol nėra teoriškai išrutuliota ir suvokta Sąjūdžio kontekste. Čia kalbu ir apie naujausią studiją šia tema „Sąjūdžio ištakų paieška“, nepaisant to, kad joje sukaupta daug vertingos dokumentinės medžiagos. Taip yra iš dalies todėl, kad dviejų fenomenų istorinė analizė, teoriniu jų atskyrimu nebuvo ir nėra suinteresuotas dabartinis akademinis elitas (tokia analizė atvertų pernelyg daug tam elitui nemalonios tiesos), o iš dalies todėl, kad Lietuvoje dar labai silpna *analitinė* humanitarinių mokslų

* Atgimimo metais juokauta, kad demokratija nuo demokratizacijos skiriasi kaip kanalas nuo kanalizacijos, – Red.

tradicija, būdinga Vakarų humanitariniams mokslams.

Lietuvos laisvės sąjūdis – tai tautos *sujudimas*, kilęs jau devintojo dešimtmečio viduryje, kai Michailo Gorbachiovo pradėta „viešumo“ ir „persitvarkymo“ politika atvėrė šiokią tokią galimybę tiek individams, tiek tautoms bent iš dalies realizuoti savo svajones. Nors gorbachiovinė „laisvė“, kaip pripažįsta nemažai *perestroikos* istorikų, buvo ribota ir kėlė sau „ūkinius“ tikslus (ypač norėta pagerinti santykius su Vakarais, nes reikėjo gelbėti griūvančią ekonomiką), vis dėlto ji atvėrė tam tikrą nišą siekti *tikrosios* laisvės. Žmonės gaudyte gaudė tiesos žodžius, išspausdintus pažangiuose rusų leidiniuose (tokuose kaip *Argumenty i fakty*, *Literaturnaja gazeta* ir kt.), karštai tarp savęs diskutuodami. Kai 1987 m. leista rodyti filmą „Atgaila“, kuriame pirmą kartą viešai prabylama apie sovietų nusikaltimus, prie kino teatrų nusidriekė kilometrines eilės.

Persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinė grupė tada dar nebuvo susikūrusi, tad ir negalėjo *inicijuoti* pilietinio žmonių aktyvumo. Nepaisant to, tas aktyvumas augė augo kasdien, kaip magnetas traukė „magiški žodžiai“: „laisvė“, „teisės“, „tauta“, „Lietuva“ (ne „Tarybų Lietuva“), „nepriklausomybė“, vis drąsiau imta kalbėti apie stalinizmo nusikaltimus ir t. t. Bet koks renginys – spektaklis, koncertas ar literatūros vakaras, – kuriame skambėdavo šie ar panašūs žodžiai, nesvarbu, kad pridengti istorinėmis aliuzijomis arba folkloru, sulaukdavo žiūrovų antplūdžio, o dažnai ir ryškiai politizuotų ovacijų. Tauta jau buvo nubudusi ir ieškojo, kas galėtų būti jos *balsas*, t. y. jai reikėjo lyderių ir struktūrų, galinčių organizuotai išreikšti jos valią ir vesti tikrosios laisvės link. Natūralu, kad žvilgsniai kryo į Lietuvos laisvės lygą. Jos narių pasisakymai skriejo iš lūpų į lūpas. Tačiau ši organizacija buvo nelegali, todėl jos balsas negalėjo skambėti viešai, o *Lietuvos laisvės sąjūdis* ieškojo būdų, kaip legalizuotis, kad pagaliau realizuotų laisvės ir nepriklausomybės troškimą.

Kaip tik tuo metu ir susibūrė *Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio* iniciatyvinė grupė, kuri *legalizavo* savo veiklą, iškėlusį gorbachiovinio „persitvarkymo“ vėliavą. Todėl jos retorikai iš pradžių nebuvo būdingi tokie „radikalūs“ terminai kaip „nepriklausomybė“ ar „valstybingumo

atkūrimas“, remtasi gorbačiovine „demokratizacijos“ ir „viešumo“ terminologija. Lietuvos persitvarkymo sąjūdis, istoriškai vėlyvesnis už Lietuvos laisvės sąjūdį, buvo įkurtas ne tautos, bet inteligentijos, jo retorika bylojo ne apie nepriklausomybę, o apie dalinę – „perestroikinę“ – laisvę, vadinamąją „savarankiškumą“. Tačiau faktas, kad LPS kaip legalus fenomenas buvo „perestroikos“ dalis, anaip tol nereiškia, kad visi asmenys, priklausę Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinei grupei, buvo dalinės laisvės šalininkai. Nemažai šios grupės narių priklausė ir Lietuvos laisvės sąjūdžiui, todėl visuomenė pajuto, kad LPS pasirengęs tapti tuo tautos ieškomu balsu, kuris padėtų legaliai realizuoti savo svajones. Žmonės šią idėją žaibiškai pasigavo, todėl LPS renginiai labai greitai tapo masiški ir visuotiniai.

Nuo to laiko apie Sąjūdį imta kalbėti kaip apie vien-tisą fenomeną. Iš tikrųjų Sąjūdis niekada toks nebuvo. Vyko ideologinė kova tarp persitvarkymo ir laisvės są-jūdžių, t. y. tarp dalinės ir visiškos laisvės idėjų. Pirmajai ideologinei linijai atstovavo tiek prie Sąjūdžio renginių netrukus prisijungęs kompartijos elitas, tiek jam artima iniciatyvinės grupės ir šiaip inteligentijos dalis. Ši grupė siūlė įvairius variantus – iš pradžių tiesiog daugiau tei-sių ir laisvių, vėliau prabilo apie ekonominį savarankiškumą, o dar vėliau (kai įsitikino, kad tautos noras siekti nepriklausomybės nebeužgesinamas) ėmė agituoti už ėjimą į laisvę „žingsnis po žingsnio“. Kita iniciatyvinės grupės ir šiaip inteligentijos dalis kalbėjo apie visišką politinę nepriklausomybę, valstybės atkūrimą. Toks požiūris greitai paėmė viršų. Tauta diktavo kryptį Sąjū-džio lyderiams, o ne atvirkščiai. Laisvės sąjūdis dirigavo Persitvarkymo sąjūdžiui, o ne atvirkščiai.

Virgilijus Čepaitis savo prisiminimuose apie Sąjūdį rašo: „Beje, Lietuvos žmonės buvo radikalesni už Sąjūdį. Pamenu, vieną 1988-ųjų rudens naktį keliems sąjūdinin-kams buvo pavesta nuvykti pas vieną tarybos narį, kuris pagrasino eisiąs į televiziją ir apkaltinsiąs Sąjūdžio Seimo tarybą, kad ši nepalaiko „atsargios ir išmintingos“ LKP ly-derių pozicijos. Turėjome įtikinti jį, kad to nedarytų, bai-minomės, kad atskilus tam labai populiariam tarybos na-riui, tauta pamanytų, esą skyla visas Sąjūdis ir jis neįvykdytų savo pažadų. Įtikinėjome savo kolegą tuščiai. Per televizi-

ją jis vis tiek pareiškė, kad Seimo taryba konfrontuoja su LKP vadovybe, taip pat siekiančia Lietuvos „suvereniteto“, ir skaldo tautą. Netrukus po šio televizinio akibrokšto vyko rinkimai į laisvas vietas LSSR Aukščiausiojoje Taryboje – Sąjūdžio kaltintojas juos pralaimėjo.“⁴

Laisvės sąjūdis dirigavo Persitvarkymo sąjūdžiui įvairiais metodais – ne tik tais, kuriuos aprašo Čepai-tis. Vienu pačių ryškiausių tautos favoritų Landsbergis tapo būtent todėl, kad jo pasisakymuose buvo kone sti-priausiai išreikšta nepriklausomos ir laisvos Lietuvos valstybės vizija. Jo kalbas lydėdavo ilgiausios ovacijos (ypač po „magiškų žodžių“), tačiau tai neturėjo nieko bendra nei su jo charizma, nei su gebėjimu „suvedžioti mases“. Tautos tuo metu jau niekas negalėjo nei suve-džioti, nei kur nors nukreipti, nes gerokai prieš LPS at-siradimą ji jau pati ieškojo balso, galinčio viešai ištarti uždraustus žodžius.

Žvelgiant iš 1990 m. pozicijų, Landsbergio išrin-kimas Aukščiausiosios Tarybos pirmininku buvo ne „istorinė klaida“, o nuosekli, demokratiją gerbianti Atkuriamojo Seimo reakcija į Lietuvos žmonių valią atmesti *step by step* projektą, už kurį agitavo Brazaus-kas su savo svita. Išrinkti Brazauską Aukščiausiosios Tarybos pirmininku būtų reiškę nepagarbą tautos va-liai – nesvarbu, ar ta valia išmintinga, ar ne. Vertinant iš šiandieninės perspektyvos, o ji visiškai kitokia nei 1990-aisiais, nes dabar jau žinome, koku keliu nuė-jo Rusija ir kas po keleto metų ištiko tautas, siekusias laisvės *step by step*, akivaizdu: Atkuriamojo Seimo sprendimas pirmininku išrinkti Landsbergį, kuris siū-lė staigaus unilateralinio nepriklausomybės atkūrimo planą, padėjo ne tik išvesti Lietuvą iš tautų kalėjimo, bet ir leido išvengti daug didesnio smurto, negu paty-rėme 1991-ųjų sausio 13-ąją. Taigi, nesvarbu, iš kurios perspektyvos žvelgčiau – iš 1990-ųjų ar juo labiau iš šiandieninės, – Juozaičio straipsnis „Istorinė klaida“ man atrodo vienas kvailiausių tekstų, kokį kada nors yra tekę skaityti.

Aiškiau suvokę Sąjūdžio struktūros tikslą, įvar-diję vidinę (ne tik išorinę) jo įtampą, atskirdami du sąjūdžius kaip dvi skirtingas dvasines sroves, geriau suvoksime tuos procesus, kurie vyko po 1990-ųjų ir

vyksta iki šiol. Politiškai korektiška Sąjūdžio, kaip vieningo judėjimo „ranka rankon“ („tautiniai komunistai“, veikiantys išvien su pažangia inteligentija, veda tautą į tą patį tikslą, tik kitu keliu) interpretacija palieka pernelyg daug neatsakytų klausimų. Susiskaldymas, lūžiai, žingsniai atgal, reakcionieriška lietuvių inteligentijos laikysena, šmeižto ir melo kampanijos, griauinant tam tikrų asmenų reputaciją ir stumiant į izoliaciją tuos, kurie nepakluso brazauskininkų ideologijai, – procesai, prasidėję iškart po Kovo 11-osios Akto paskelbimo, buvo ne tik užprogramuoti, bet ir *išreikšti* jau pačiose Sąjūdžio ištakose. Faktų, atskleidžiančių vidinės įtampos schemą ir priežastis, surinkta nemažai – tiek istorikų tekstuose, tiek amžininkų prisiminimuose. Tačiau vienas dalykas yra atsižvelgti į tą vidinę įtampą, o visai kitas – rašyti Sąjūdžio istoriją *kaip* tos vidinės įtampos rezultatą. „Ranka rankon“ nebuvo einama niekada. Kompartijos elitas ir jam artima inteligentijos dalis prisijungė prie *Laisvės sąjūdžio* tam, kad galėtų jį kontroliuoti. Anglų patarlė sako: ko negalite įveikti, su tuo susidraugaukite (*if you can't beat them, join them*)...

Tačiau net jeigu laikysimės doktrinos, pagal kurią Sąjūdis buvo daugmaž vieningas, o visuomenė susiskaldė tik po Kovo 11-osios, vis tiek nesunku nustatyti momentą, kada gi toji „vienybė“ pasibaigė. Ir tą padarė ne kažkokie „gamsachurdiniai“, pavojų taikai keliantys landsbergininkai, apie kuriuos kalba Juozaitis, bet neparemia faktais nei jų egzistencijos, nei grėsmės masto, nei ryšio su Landsbergiu. Visuomenę kaip žaibas perskėlė Juozaičio „Istorinė klaida“. Tekstas, parašytas netrukus po Kovo 11-osios, yra visuotinai žinomas būtent todėl, kad tada jis sukėlė didžiulį sąmyšį, pasėjo dvejonę, netikrumą ir nerimą. Destabilizuojantis efektas buvo toks didelis būtent todėl, kad autorius nepriklausė kompartijos elitui, atvirkščiai – buvo žinomas LPS narys. Tačiau tai tik uvertiūra. Po „Istorinės klaidos“ paskelbimo ėmė ryškėti inteligentijos (ir LPS aktyvo) atsiribojimas nuo Landsbergio. Tai nebūtinai reiškė, kad tiesiogiai remiamas Brazauskas, bet imta remti *ideologijas*, kurios arba sutapo su sovietinio elito ideologijomis, arba tarnavo to elito

interesams. Taip Brazauskas ir už jo susibūrę asmenys iš buvusio komunistų valdžios aparato gavo apsaugą nuo tautos. Kadangi *Lietuvos laisvės sąjūdis*, pasiekęs savo tikslą (nepriklausomybę), desovietizacijos nesiėmė (matyt, pasitaikė kažkokia smarkiai užsisvajojusi „karingųjų gamsachurdininkų“ rūšis!), kompartijos viršūnės žinioje išliko visos administracinės, ekonominės, teisinės ir vykdomosios valdžios substrukūros. Jos buvo greitai mobilizuotos, pritaikytos veikti naujomis sąlygomis. Prasidėjo kontrrevoliucinis-revanšistinis žygis prieš *Lietuvos laisvės sąjūdį*, efektingai pasitelkiant masinės informacijos priemones, o „nepaklusnioji“ inteligentijos dalis buvo dvasiškai sugniuždyta, izoliuota, vienaip ar kitaip nutildyta. Revanšizmas – tai tendencija, ėmusi dominuoti Lietuvos politikoje nuo „Istorinės klaidos“ paskelbimo ir juntama iki šiol. Galima išskirti keletą jos „atoslūgio“ etapų, tačiau joks reikšmingas pokytis neįvyko.

Nepasidavusių ir vis dar aktyvių *laisvės sąjūdininkų* liko visai mažai. Tarp jų ryškiai išsiskiria Vytautas Landsbergis, nepaisant to, kad sovietinis isteblišmentas itin ilgai ir ciniškai suvedinėjo su juo sąskaitas. Tai dar kartą patvirtina, kad Atkuriamasis Seimas priėmė pagrįstą sprendimą, – tik labai stipri asmenybė galėjo atremti 1990–1991 m. iššūkius.

Revoliuciją padarė *Lietuvos laisvės sąjūdis*, ryžtingai atsiribojęs nuo brazauskinės politinės linijos, todėl Arvydo Juozaičio, nuosekliai ir aiškiai rėmusio brazauskininkus, kalbėjimas apie save kaip apie „revoliucijos vilką“ yra, mano galva, nepagrįstas susireikšminimas. Tačiau tai sakydama aš jokių būdu neneigiu, kad Juozaitis buvo Lietuvos *persitvarkymo* sąjūdžio „pirmievis“. Gaila, kad toks jis ir liko. ■

¹ N. Šepetytys. Komunistinio mąstymo šiandien – daugiau nei paskutiniaisiais SSRS metais, *www.delfi.lt*, 2012-10-08.

² E. Eigirdas. Rinkimuose pirmaujanti Pravieniškų koalicija generuos skurdo ikoniką, *www.delfi.lt*, 2012-10-24.

³ „Nerimas. Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos“, Vilnius, *Tyto alba*, 2012, p. 1213.

⁴ Virgilijus Čepaitis. Ar žaidžiame nepriklausomybę? *Kultūros barai*, 2012, nr. 6.

TIKIMYBIŲ TEORIJA TIK LEIDŽIA TIKĖTIS

*Su kompozitoriumi
Osvaidu Balakausku kalbasi
Rūta Gaidamavičiūtė*

Rūta Gaidamavičiūtė: *Jūs garsėjote kaip vienas iš modernizmo lietuvių muzikoje adeptų. Bet kūrybinė praktika ir gyvenimiška išmintis, atrodo, verčia pastebėti ir silpnąsias šio reiškinio puses?*

Osvaldas Balakauskas: Modernizmo infantilumas – baimė daryti „tą patį“, t. y. varžytis su darančiais tą patį, nes šitaip išsiskirsi nebent kaip geresnis modernistas, o norisi išsiskirti kaip „kitokiam“, kai esi su niekuo nepalyginamas, taigi nerungtyniaujantis, vadinasi, nenurungiamas.

Bet juk kūrėjų noras būti kitokiems, unikaliems, novatoriškiems yra toks natūralus...

Novatorių pirmiausia pasmerkia „miesčionys“, o paskui – nauja novatorių karta.

Tačiau kai kas vis tiek lieka nepaneigta...

Iš tikrųjų įdomu, kodėl modernistai, vertęsi per galvą, kad išgalvotų būdus, kaip paneigti meną, niekada neatsisakė paties žodžio „menas“ (*Art, Kunst*)? Kuris gi meno bruožas liko nepaneigiamas? Greičiausiai tai socialinė jo funkcija – būti socialiniu žaidimu.

Pasibaigė modernizmo šimtmetis. Bet ar pasibaigė modernizmas? T. y. ar jau iš tikrųjų yra deklaruojamas postmodernizmas, kaip kažkas *kokybiškai kita*? Galime prisiminti François Lyotard'o apibrėžimą – modernizmas kaip revoliucija prieš „buržuazinę“ kultūrą, iš dalies kaip komunistinė reakcija ir pretenzijos sukurti

„naują“ kultūros modelį. Pagrindinis „metodas“ – atsisakyti to, kas priimta (Schönberg, Adorno).

Žaidimų galima prisigalvoti milijonus, bet *žaidimų* žaidimų yra vienetai. Kai atmetamas estetiškas kriterijus, menas tampa „bet kuo“, bet kokios interpretacinės savivalės objektu. Kita vertus, estetiškas kriterijus neturi objektyvumo savybės, taigi galimas tik individualus (subjektyvus) kūrinio vertinimas. Tik tapačių ar panašių vertinimų visuma gali tam tikram sprendimui suteikti sąlyginio objektyvumo „teisę“.

Na, bet kuo daugiau panašumo, tuo didesnis suvienodėjimo pavojus.

Visų socialinių žaidimų pagrindas – tam tikri stereotipai. Taigi stereotipas kaip toks nėra blogai, blogi gali būti tik konkretūs stereotipai, dažnai pasitelkiami „betkokiškumo“ estetikai pateisinti, nors yra susikompromitavę ir atgyvenę.

Atrodo, Jūs po truputį tampate tradicijos apologetu...

Tradicijos pranašumas ir yra tas, kad ji (tradicija) leidžia žaidimui įvykti, t. y. leidžia veikti žinomoms (tarkim, atsiradusioms dar prieš avangardą) arba pasąmoningai suvokiamoms taisyklėms, įžvelgti, ar muzika atitinka minėtas taisykles, pajusti jų pažeidimo žaismą. Taigi mano pozicija nėra „atsisakau, nes esu kairuolis revoliucionierius“, aš atsisakau todėl, kad matau efekty-

vesnį kelią, negu užmojis kiekvieną minutę kurti „originalius“ dalykus, kaip rekomenduoja avangardistai (pvz., Stockhausenas). Tas kelias skatina remtis tradicine kompozicija ir tradicine publika, mylinčia Rossini, Mahlerį, Prokofjevą, ir, žinoma, džiazą (tradicinį!). ŽAISTI ŽINOMĄ, PAŽIŪSTAMĄ ŽAIDIMĄ, atsisakant pakeisti žmogų (miesčionį), atsisakant reikalauti, kad tuoj pat rastųsi „naujas“ judėjimas ir „naujas“ suvokimas. Šitai įvyks be mūsų rūpesčio, bet tam reikės milijono metų.

Iš Jūsų lūpų tai skamba kaip palaikymas tų, kurie nebūdami profesionalai nespėja su laiku.

Žinoma, dabartinę visuomenę galima apibūdinti kaip tokią, kuri žaidžia tradicinius kultūros žaidimus ir sykiu nujaučia, projektuoja, netgi imasi diegti kitokius (hipotetinius). Iš to kyla tam tikra įtampa ne tik dėl diskurso, bet ir dėl pavojaus, tikro ar įsivaizduojamo, prarasti esamus, pamėgtus žaidimus. Ar tokia situacija yra nauja? Tikriausiai ne. Bet visuomeninis gyvenimas šiais laikais yra tikrai dinamiškesnis nei kada nors anksčiau, iš čia ir tas nerimas, kad vyksta tikra socialinė drama.

O ar nepasikeitė Jūsų požiūris į tuos kūrėjus, kurie neigė sistemos reikšmę?

Suprantama, visi galimi atradimai slypi chaose, bet tai nereiškia, kad menininkas, žvejojantis tame chaose, būtinai ką nors atranda. O tas, kuris operuoja chaosu, nebūtinai yra jame slypinčių galimybių šeimininkas (greičiau vergas). Tikimybių teorija nieko neduoda, ji tik leidžia tikėtis.

Tada kokios gi yra kertinės atramos?

Kas yra menas? „Dvasinė išraiška“ pasako tik tiek, kad tai nėra materialinės vertės dalykas, t. y. atskiria meną kaip kūrybą, nesusijusią su buičiai skirtais daiktais. Taigi, menas neturi tikslo tenkinti kasdieninius gyvenimo poreikius, jis lyg ir nėra gyvybiškai svarbus. Sportas irgi nėra gyvybiškai svarbus, todėl dažnai lyginamas su menu, bet čia ir vėl išryškėja jų skirtingumas: sportas kaip vertybė (grožėjimosi objektą) iškelia kūno galimybes, o menas remiasi ne kūnu, bet tuo, ką diktuoja protas ir jausmai, taip pat dalykais (ir daiktais),

kurie savo grožiu jaudina sielą. Tačiau jaudina ne visus ir nevienodai stipriai, pagaliau ne visada, bent jau ne amžinai. Kodėl meno kūriniai jaudina žmones? Kas yra to jaudinimo priežastis ir lemia meno poveikį? Tam tikra svarstymų plotme galėtų tapti prielaida, kad menas yra socialinis žaidimas.

Tada vėl turėtume grįžti prie to, kad reikia sudaryti galimybę šį žaidimą panašiai suvokti...

Muzikos suvokimo prasmę sudaro tai, kad klausytojas jaučiasi dalyvaujantis žaidime, kai supranta, kas toje muzikoje jam patinka, o kas ne. Reikia liautis niekinus „neišlavintus“ klausytojus, kurie susiranda sau suprantamą muziką ir „žaidžia“, patirdami džiaugsmą. Reikia atmesti socialiai šovinininį požiūrį į vadinamuosius „miesčionis“. Šiai gyvenimo sferai turi būti taikomi bendrieji socialinės tolerancijos principai.

Dabar jau prikurta gerokai daugiau publikos vilionių negu prieš kelis dešimtmečius, bet kyla klausimas, kiek tai socialu, o kiek komerciška?

Žaidimas yra būtinai (daugiau ar mažiau) socialus. Žaidimo privalumas yra jo taisyklių pastovumas, o ne kaita. Žaidžiant atrandama, kas yra gera (geriau) ir bloga (blogiau) tiek žaidžiančiųjų, tiek vertinančiųjų (t. y. sugebančių vertinti „teisingai“ ir tuos savo vertinimus logiškai argumentuoti) atžvilgiu.

Kompozitorių pastangos komunikuoti mūsų laikais dažnai vertinamos kaip pataikavimas publikai.

Komunikatyvumo sąlyga yra žaidimo taisyklių žinojimas. Galima palyginti muziką su, pvz., sporto žaidimais. Modernizmo efektą šiuo požiūriu ne kartą esu lyginęs su štai tokia išgalvota situacija: susirenka pilnas stadionas futbolo sirgalių žiūrėti rungtynių, o jiems pranešama, kad šiandien bus ne futbolo rungtynės, bet sporto avangardistų sugalvotas „netradicinis“, visai naujas žaidimas, drąsiai griauantis sporte įsigalėjusias konvencijas. To suintriguota publika laukia naujojo žaidimo, bet labai greitai paaiškėja, kad ji visai nesupranta, kas aikštėje vyksta. Net naujų taisyklių aiškinimas negelbsti, nes čia nėra nieko, kas juos

jaudina, kai žaidžiamas futbolas, – komandų pozicija turnyro lentelėje, pamiltų žaidėjų veiksmas, atpažintamos situacijos, triukai, pagaliau šių rungtynių kontekstas (komandų turnyrinė padėtis, perspektyvos ir t. t.). Viso to nebėra ir neliko nieko iš to džiaugsmo, kokį sirgaliams teikė futbolas.

Manau, panašiai pasijuto muzikos publika, kuriai, ypač po Antrojo pasaulinio karo, imta tolydžio siūlyti vis naujus žaidimus, o jų taisyklės, kad ir kaip būtų aiškinamos, neleidžia džiaugtis tuo, kuo džiaugtasi, kai buvo galima orientuotis be jokių paaiškinimų.

Galima sakyti, kad publika buvo palyginti dar labai kantri...

Be to, iš čia seka dar viena labai svarbi išvada: pati tradicija (tęstinumas) yra vertybė būtent komunikatyvumo požiūriu. Kad būtų sulaužyta tradicija, nereikia talento, kartais tam užtenka ir nemokšiško. Išlaikyti tradiciją irgi galima be didelio talento, tačiau tam jau reikalingas žinojimas. O būti susijusiam su tradicija ir likti atpažintamam, individualiam yra vertybė. Viena aišku: kūrėjai tiek anksčiau ieškojo, tiek dabar ieško publikos kaip privalomo bendrininko. Todėl nenormalu, kad tuo pat metu menininkas ją – publiką – niekina, laikydamas tai netgi meno tikslu. Man atrodo, kad čia reikia būtent sutarimo, susitarimo, kokį žaidimą žaisime.

Bet sunku patikėti ir tuo, kad visą laiką žaisime tą patį žaidimą...

Ar sporto sirgaliai laukia naujovių? Reikalas tas, kad naujovė atsiskiria nuo konteksto. Rodyti ką nors, kas iš tikrųjų nauja, reiškia paneigti galiojančias žaidimo taisykles. Taisyklės žiūrovams reiškia galimybę dalyvauti žaidime, jų nesilaikymas išmeta juos iš žaidimo, verčia klausinėti, ką visa tai reiškia. Publika linkusi žiūrėti žaidimą, kurio taisyklės pažįsta. Novacijomis domisi tik tie, kurie turi ypatingą fantaziją, ir tie, kurie žaidžia. Tradicija yra ilgalaikis žaidimo taisyklių galiojimas, leidžiantis nustatyti, kas yra „gerai“ arba „blogai“, taip pat ir kas „nauja“ („nauja gerai“ ar „nauja blogai“). Tai, kas nebesisėja su tradicija, yra tarytum „anapus gėrio ir blogio“, todėl nedalyvauja žaidime.

Tiesa, mene galima žaisti ir savo susikurtą žaidimą pagal savas taisykles, bet tai nėra tipiška. Paprastai menas (menininkai) ieško publikos ir pripažinimo. Šito neradę, kaltina ją bukumu, konservatyvumu ir t. t. Bet natūralus publikos interesas – „stebėti“ pamėgtą žaidimą, o ne vis iš naujo mokytis naujų taisyklių, nes tai neteikia jokio malonumo. Žinoma, tai konservatyvus požiūris. Po revoliucijos visada seka kontrrevoliucija.

Bet kaip į tokius kontrrevoliucinius pareiškimus reaguoja kolegos? Ar ne jie turėtų pirmiausia patvirtinti naujo žaidimo tinkamumą?

Kompozitorius negali būti objektyvus, nes kito kompozitoriaus kūrinį neišvengiamai vertina savo įsivaizduojamo idealo atžvilgiu.

Bet argi jaunieji apsieis be maišto ir garsių pareiškimų?

Galvos maištas prieš pilvą (mokslinis komunizmas) arba kojų maištas prieš galvą (proletariato diktatūra) negali būti sėkmingas. Dvasingumas tikriausiai vienodai būdingas tiek menininkams, tiek pardavėjams. Pastarųjų niekinimas yra socialinio šovinizmo arba mažų mažiausiai nevisavertiškumo požymis. Kai jaunas menininkas rimtu veidu per televiziją pareiškia darysias atvirkščiai negu visi kiti, tai jis, kaip gražiai sako lietuviai, yra „lyg iš dangaus nukritęs“. Nesiorientuoja erdvėje, o dar labiau – laike, nes panašūs pareiškimai daromi kasdien ir jau mažiausiai šimtą metų. Pareikšti „aš nieko nebedarysiu atvirkščiai“ šiandien būtų šiuolaikiškiau.

Nejaugi atmetate originalumo siekį?

Ieškantysis originalumo priklauso dideliame pulkui ieškančiųjų to paties. Originaliam kūrėjui nereikia šito ieškoti, jis tam pasmerktas, gal net prakeiktas.

Vadinasi, „naujus reiškinius“ nurašote galutinai?

„Nauji reiškiniai“ mene tapo tokiu banaliu dalyku, kad grįžimas prie seno yra, ko gero, reikšmingiausias šių dienų „naujas reiškinys“. Vidmanto Bartulio „I like Schubert“ ir panašūs kūriniai kadaise man atrodė akibrokštas, o dabar sutinku, kad Schubertą tikrai galima mylėti, o, tarkim, Boulezą, – vargu.

Nuvertinate ilgą laiką adoruotą racionalumą?
Racionaliausia yra nuolatos abejoti savo racionalumu.

Pagal ką tada rinktis kryptį?

Kai tik pabandoma nustatyti, kur link reikėtų eiti, tuoj pat suvokiama, kiek daug veiksmų tam priešinsis... Esame pasmerkti amžinam judėjimui, vadinasi, niekada neišsprendžiamiems prieštaravimams. Jeigu bet kokiai tiesai prieštaraujama, gal tas „prieštaravimas“ ir yra tiesa?

Dabar nuolatos skelbiama kieno nors, pavyzdžiui, tapybės, mirtis. Eteris pritvinkęs pabaigos nuojautų...

Tik sekli fantazija gali pranašauti tokias „pabaigas“ kaip „meno pabaiga“ arba „istorijos pabaiga“...

Žinant Jūsų mąstymą buvo netikėta, kad sukūrėte operą „Tolimoji“ pagal Oskarą Milašų. Iki šiol tai yra labai savita šio žanro projekcija.

Tokie dalykai kaip „žanrinis kodas“ man niekada nerūpėjo. Aš savo kalba rašau muziką, šiuo atveju dainininkams ir instrumentalistams. Kaip tai atrodys scenoje – tai jau kūrinio režisieriaus reikalas. Paryžiuje mačiau Philipo Glasso operą „Einšteinas plažėje“, pastatytą Roberto Wilsono. Iš to padariau išvadą, kad galima „pastatyti“ bet kokią muziką.

Operose keblus dalykas dažnai būna ne tik pastatymas, bet ir dainavimo maniera.

Vokalas yra vienas iš specifinių muzikos tembrų ir jis nepriklauso nuo kompozitoriaus valios. Niekada neturėjau specialios nuostatos traktuoti balsą instrumentiškai. Tam tikrais atvejais (pvz., „Dada – Concerto“), tiesa, siūliau melodiką, kuri balsui labai sunki, bet vis dėlto išdainuojama. Žmogaus balsas pajėgia atlikti daug įvairių dalykų, kokie nebuvo praktikuojami iki XX a.

Prierašumas savitam džiazavimui yra viena iš Jūsų muzikos konstantų. Donatas Katkus, itin daug grojęs Jūsų kūrinių, sako: Balakauskas mėgina užrašyti tai, kas džiazė neužrašoma.

Džiazas jau seniai nėra tik juodaodžių muzika, bet būtent jie sugebėjo įtvirtinti tam tikrą savitą muzikos grama-

tišką kitokios tonacijos lauke ir man tai visada buvo simpatiška, nes šiaip jau esu mėgėjas visokiausių dalykų.

Esate išbandęs daug šiuolaikinių technikų...

Technika atskleidžia tam tikrą muzikos aspektą, ji yra vienoks ar kitoks kelias, vedantis to paties taško link. Toji technika, kurią dabar naudoju, nebūtinai paskutinė, bet ji svarbi tuo, kad leidžia jausti tonacinį lauką, t. y. leidžia orientuotis panašiai, kaip klausantis tonalios (klasikinės) muzikos. Dabar manau, kad ši muzikos savybė – tonalumas – ir yra tai, kas MUZIKĄ skiria nuo GARSŲ (Cage'as bet kokius garsus laikė muzika), čia slypi ir specifinė muzikos (tik muzikos) galia jaudinti. Žinoma, aš negaliu pretenduoti, kad šitaip mano sukurta muzika būtinai turėtų labiau patikti, tiesiog kalbu apie supratimą. Mano požiūriu, tonalūs kūriniai yra IV ir V simfonijos, „Dal vento“, „Rex RE“, Koncerto brio, „Metų laikai“, kamerinė opera „Tolimoji“...

O ką Jums reiškia naujumo žavesys?

Kas yra nauja? Dažniausiai tai kyla iš filosofijos, pranašavusios naują žmogų naujoje visuomenėje – naujaip matantį, naujaip girdintį. Manau, kūrybos praktika leidžia žvelgti į reiškinius lyg iš aukščiau, taigi aprėpiamas visumos vaizdas. Daugybė naujų idėjų, žavėjusių savo revoliucingumu, pasirodė tokios pat nevykusios kaip ir meno revoliucija. Neatsirado nei nauja „neburžuazinė“ visuomenė, nei „naujas“ „naujai“ girdintis žmogus... Žmonės po senovei grožisi saulėlydžiu ir klausosi gražios muzikos.

Ar niekada nesigailėjote, kad neišvykote į Vakarus ir nepadarėte tarptautinės karjeros?

Iš tikrųjų anais laikais tam tikra kompozitorių grupė pasitraukė į Vakarus ir tapo garsūs – Pärtas, Kančeli, Schnittke, Denisovas... Tačiau buvo ir tokių, kurie, išvykę į Vakarus, apskritai dingo iš akiračio. Anaiptol ne visiems pavyko. Niekada neįsivaizdavau savęs ir savo kūrybos ne Lietuvoje.

Dėkoju už pokalbį.

MUZIKA IR KAULO SENIS

Paskaita apie Bronių Kutavičių, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2012-09-14

Turime dalykų, kurie atspindi laiką ir vietą, o kartu paliečia visus laikus. Tokie yra svarbiausieji Broniaus Kutavičiaus kūriniai. Tokia ir jų visuma kaip kultūros bei socialinis reiškiny. Žmogus, kuris juos, tuos kūrinius, paleido gyventi – visai neprivalėjo to daryti. Jis galėjo likti Lietuvos valstietis kokiame nors Molainių kaime, traktorininkas ir gabus laisvalaikio dainininkas, net dainų kūrėjas arba švilpynių mėgėjas, instrumentų meistras. Bet ėmė ir sumeistravo nenumatytų kūrinių, kurie reiškė virsmą ir lūžį į naują muzikos kokybę. Kada nors gal bus matoma lietuvių muzika iki Kutavičiaus, jo laikais ir po Kutavičiaus. Žinoma, jeigu ateity vis dar bus toks reiškiny kaip lietuvių muzika. Ir jeigu bus žmogus, siekiantis kitokio gėrio, negu garbinamoji materialinė gerovė. Ir jei bus žmoniškų žmonių Lietuvoje, atsparių Kaulo seniui.

Istoriškai imu ne visą, o dalinį 1970–1990 metų laikotarpį, kuriuo Broniaus Kutavičiaus muzika, liسدama visuotinius egzistencinius dalykus, veiksmingai ir savitai inspiravo kompozitoriaus gimtosios šalies ir tautos dvasinį atgimimą. Nacionalinės kultūros archetipinės šaknys, ilgaamžė kultūros gyvastis ir tvermė, tęstinumas šiandien ir viltinga ateitis. Tokia vertybių seka ši muzika įsirašė į lietuvių istoriją lemtinguoju „būti ar nebūti“ sovietų okupacijos laikotarpiu. Imant ilgesnį laikotarpį, bemaž visą XX amžių ir ligi dabar, jis atrodo lemtingas visai Vakarų civilizacijai. Kutavi-

čiaus muzika kalba ir apie tai, galbūt pirmiausia apie tai. Lietuvos likimas – tik dalis civilizacijos likimo. „Jotvingių akmuo“ stojiškai laikosi prieš „Kaulo senį“, bet Narvo paukštis nūnai masiškai įsigali ir laimi prieš Laisvės paukštį.

Ar išliks daina, gimusi iš darbo ir žaismo, iš laimės būti gamtos dalimi? O tai ir daina apie meilę, tą meilę, kurios nekenčia Kaulo senis. Jis klausia rūsčiai ir paprastai: „Kas ten elgtis nebemoka su kareiviais geležiniais?“

Ieškokime, kas galėtų pašviesti mums apie Kutavičiaus muziką vienu blyksniu tamsoje. Meistrų įžvalgos ir vertinimai – jie visada kitokios vertės ir gėlmės negu meno kritikų, tad kai kada pasako itin daug. Jonas Mekas pasakė trim žodžiais: „Kutavičius juokų nedaro.“ Galėčiau palyginti Osipo Zadkino žodžius apie Antaną Mončį Paryžiuje. „Tas vyrukas – tai tikras velnias. Taip padaryti žmogaus ranką, tai reikia šį tą turėti galvoje.“ Arba Nikolajaus Rericho žodžiai apie M. K. Čiurlionį: „Ne, jis nebuvo novatorius. Jis pats buvo naujas.“ Savo ruožtu Rerichas toks nebuvo. Gerai, kad nepavydėjo. Matė Čiurlionį einantį vienišą ir lydimą besityčiojančių laukinių su fakelais.

Kas tada būtų novatorius Čiurlionio atveju? Dievas. Juk tai jo inovacija buvo atsiųsti Čiurlionį. Prisiminkime: „Šventoji Dvasia kalba per pranašus.“ Apie tai girdime kiekvienose Mišiose. Laikas ir su-

prasti. Nekenkia bent pajusti. Pacituosiu dar vieną meistro pasakymą apie meistrą: „Kiekviename Kutavičiaus kūrinį glūdi koks nors ypatingas ženklas, objektas arba simbolis, kurio negali nepastebėti, net jei būtum nemuzikalus.“ Taip kalbėjo Osvaldas Balakauskas. Kadangi dėstau apie praėjusį laiką, tai šiek tiek priminsiu jį dar ir savo, tada gyvenusio, žodžiais iš straipsnių ir senų užrašų.

Nepamirškime – tai priešsąjūdinis laikas. „Dzūkios variacijos“ (maščiau taip 1977-aisiais) atliepia „muzikos iš muzikos“ koncepciją, bet savitu, ypatingu būdu. Koks tas būdas? „Iš seniau egzistuojanti muzika imama ne kaip medžiaga, juolab ne kaip antrinė, iš kurios norima sukurti tariamai geresnį šiuolaikinį kūrinį. Naujoje garsinėje aplinkoje ji įgyja sakralinę prasmę.“ Darosi artima apreiškimui arba apsireiškimui. Aš manau, visi čia esantys atsimena tą muziką, todėl aš nenaudoju pavyzdžių – tik minimumas bus, vienas kitas pavyzdys. Bet dabar, kai galvoju apie tą seną, labai tikrą muziką, kuri yra ne medžiaga, o sakralinės prasmės ženklas, norisi palyginti lietuvių ir senojoje, ir sovietinėje besipriešinančioje literatūroje senolio, tartum žynio tipą. Jį galime matyti nuo Krėvės iki Apučio, Granausko, o Sigitas Geda pats apsimetė žyniu.

Kaip man tada atrodė „Dzūkios variacijos“? Jų visuminis pranešimas – tai apsikabinimas ir atsisveikinimas su ištisa dvasine epocha, kuri tebėra reikalinga, tad ir toliau iš jos semiamės. Atsisveikinimas su dar didesne dvasios epocha, kuri lyg ir tiesiogiai parodoma, – tai „Paskutinės pagonių apeigos“. Čia įdomu formos hermeneutika, prasmės. Dalinė hermeneutika – kai pagoniškas giesmes ir gamtos užkeikimus nutraukia nauji laikai, kitokia civilizacija. Tąsyk girdime, kaip pristatoma arba prikeliamą senoji dvasios gerovė ir parodoma įsiveržianti naujovė, abiejų priešprieša. Ir vis dėlto manau, kad stipresnis yra anos ilgesys. Naujoji epocha ir muzika – choralas – lyg ir neateina be skausmo sieloje. „Grėblys, grėblys man lizdą ardys“, – tai lietuviškos griežliukės skundas.

Anuomet Kutavičius siūlė girdėti čia ne iliustraciją, nes toks pavojus buvo, gal ir tebėra. Ne kokią istorinę

situaciją, o skirtingas pasaulėjautos ir gyvenimo sampratas. Savaiminio gyvybingumo ir konstruojančios valios apraiškas. Sielos ir proto sandūras, kurių, žinoma, yra visų laikų mene: šitame kūrinįje tai ypač eksponuota ir todėl gali klaidinti. O atlikimo užduotys ten taip sudarytos, kad pacituosiu: „kiekvienas vaikas yra artistas, kiekvieno partija atsakinga.“ Apeiga. Tai ne šiaip sau atlikėjai. Mažieji žyniai iš Čiurlionio meno mokyklos. Ir ne choras, o „n“ skaičius – gal keliasdešimt solistų, artistų, žynių, be galo įsijaučiančių kiekvienas į savo atsakomybę. O šiaip jau, žinoma, ir struktūriškai, ir hermeneutiškai čia matomi-girdimi žmogaus būties, sielos ir proto pagrindai. Sielos gyvenimas ir proto sumanymas. Taip *Anima* ir *Ratio* eis per daugelį Kutavičiaus darbų kaip hermeneutinis jų dramaturgijos pagrindas.

Dar pasivaikščiokime po kelis to laikotarpio kūrinius. „Mažasis spektaklis“, „Ant kranto“, „Prutena“, Pirmoji simfonija, žinoma, ir jau minėtos „Dzūkios variacijos“, ir „Paskutinės pagonių apeigos“.

Pats Bronius Kutavičius tada ėmė ir pasakė: „Tikslas – sukurti tobulą kūrinį tobulam žmogui.“ Reikėtų suprasti, kad norimam tobulesniam žmogui, tai misijos savivoka. Ir jokios baimės neturėjo, kaip tas posakis kam atrodys. Užvakar jau atsižadėjo, kad tai būtų nekuklu. Bet pridurmu vėl šovė: „Arba tau duota, arba neduota.“ Aš turiu atsiprašyti seno bičiulio Broniaus, seno kaip bičiulio, žinoma, ne dvasia, nes pačiam man būtų labai nesmagu klausytis tokių mąstymų. Bet ką darysi, muzikologas yra šiek tiek prakeiktas. Būtent muzikologas nepalieka ramybėje nei muzikos, nei muzikantų, nors tai būtų geriausia. Dar pacituosiu Kutavičių iš tų laikų: „Muzika vietoje nestovi, tobulėja, derindama gilią senovės, praėjusių laikų ir pačius naujausius pasiekimus.“ T. y. viską, kas yra. Totali muzika be išankstinių rėmų: štai aš rašau to laikotarpio pavyzdžiais arba stilizuoju tą laikotarpį, ir čia mano specialybė 20-čiai metų. Nieko panašaus. Žinoma, tai totali muzika be rėmų, ir dar reikia šį tą turėti savo galvoje. Tai buvo pasakyta apie Antaną Mončį.

Ir dar šis tas, ką sakydavom anais laikais būtent apie tai, ką paminėjau – „visas garsų pasaulis“. Tai

čia glūdi pasislėpusi arba skrajoja išlaisvinta mano vaikiška dvasia. Ir kiti panašiai graibomi blyksniai. Bendraautoriškojo kūrybinio atitikmens nuojauta, bendraautoriško su Jonu Meku, ypač su Sigitu Geda. O kai reikia – totalinis teatras. Senovėj dar ir taip sakiau: „Kažkas esmingai valstietiška tebeglūdi Kutavičiaus muzikos gilumoje. Tiesumas, tikėjimas savo darbu ir jo pažinimas lyg saujoje laikomo žemės žiupsnio.“ Taigi ir blaivus požiūris, o sykiu užsideigimai ir nesunaikinamas naivumas.

Prisiminkim, tarp kitko, kaip visiškai laisvuose kūrinuose nokautuoja vaikų naivumas. O dabar palyginkime, kiek lietuvių valstiečių konstravo skraidymo mašinas. Kažkoks fenomenas Lietuvoje iš tikrųjų. Ir tų lakūnų mes čia turėjom begalę, ir labai gerų. Net valstiečiai – visiems knietėjo sukonstruoti kokį skraidymo aparatą. Vaclovas Daunoras pasakojo kažkada, kaip jisai skrido nuo klojimo stogo šlaito.

O kaip Čiurlionis ir Kutavičius konstruoja muziką – nuo elementarių ląstelių. Tai įdomu svarstyti, taip pat svarstyti ir inspiracijas, ir konstrukcijas. O inspiracija – kuomet įkvėpti gali vienas žodis. Kas ten kada pasakė, Kutavičius ar Bajoras? – kad viename žodyje jau gali glūdėti visas kūrinys. Girdėjau tai šiomis dienomis radijo laidoje. Kutavičius nuolat pabrėžia, kad idėja – tai viskas, ir net dar taip: „Kai idėja ateina į galvą, ją būtina įgyvendinti.“ Čia dar galiu prisiminti, ką sakydavau savo studentams ir kartais dabar pasakau jaunimui. Buvo toks prancūzų kompozitoriaus Gretry posakis iš XIX a. pradžios: „Sonata, ko tu iš manęs nori?“ O senuose savo užrašuose aptikau muzikologinių svaičiojimų, kurie anuomet liko niekur nepanaudoti, nebent pakalbėti. Rašiau tada straipsnį rusiškai, jis liko juodraštyje. Dabar išsiverčiau fragmentėlį.

„Kutavičiaus muzikinė idėja kitąkart pažymėta taip paprastai, kad atrodo įžūloka, pernelyg tiesioginė. Sonata fortepijonui, 1975 m., yra trijų dalių – *Pianissimo*, *Mezzoforte*, *Fortissimo*. Taip jos ir skamba. Aišku, kiek pianistai pajėgūs išlaikyti tokius ilgus *pianissimo* arba *fortissimo*. Iš visų atlikėjų kol kas arčiausiai prie šios meninės užduoties Rokas Zubovas [1975 m.]. Dalykas tas, kad tik išsaugodamas autoriaus nurodytą

dinamiką gali suvokti muziką. Pirma dalis grindžiama ramiu, mąsliu penkių taktų *ostinato*, nekintamai 16 kartų per visą pjesę. O virš jo pasirodo tarsi atsitiktiniai aleatoriniai motyvai, frazės. Natos surašytos, o ritmas laisvas. Iš pradžių jos trumpos, paskui gauna daugiau natų, erdvės ir laiko. Šiame augime reikia tik nepasiduoti *crescendo* pagundai. Taip pat ir mažėjant natų skaičiui, erdvei ir laikui. Vis tas pats *pianissimo* be jokio dinaminio nykimo. Jei norite – čia prieš jus tapyba. „Tai yra garsyba. Rusiškai geriau išeidavo – *živopis' kak zvukopis'*. (Veikiau atvirkščiai).“ Ir be vaizdingumo, ir be trivialaus išraiškingumo. Muzika, kaip gražaus augalo gyvybė. Tai čia jos dvasinė ekspresija. Kerinti savo nuotaika, bet be jausmingumo, be banalių temperamentų, polėkių ir protrūkių“ (rusiškai buvo *poryvov, nadryvov*). „Užtat trečioji ciklo dalis (toliau cituoju save) panaši į temperamento sprogimą.“ Šiandien pasakyčiau, į Didįjį sprogimą, kuriuo prasidėjo Visata. „Griaudėja ilga boso šešioliktinių grandinė, o virš jos dešinioji pianisto ranka kapoja ir iškerta tris skirtingas temas, kiekvieną su pakartojimu ir variantu, kol ateina nauja.“ Štai toks 1985 m. vaizdelis. Paėmę natas galite patikrinti. Muzika kaip augalo gyvybė. Užvakar girdėjome naują šios sonatos atlikimą. Skambino lietuvaite pianistė Rima Chačaturian. *Pianissimo* dalis buvo subtili, idėja išlaikyta, bet *Fortissimo* – gal tik *piú forte*, ne absoliuti opozicija pirmajai daliai.

Daugeliu atvejų matome, kad Kutavičiaus idėjos pažymėtos, ir tai neturėtų likti vien conceptuali muzika, kurią Krzysztofą Droba palygino su virėjos knyga – skaitai ir labai skanu, nors nieko negali pasigaminti. O vakar aplankė „Metų pagal Donelaitį“ išpūdis ir šmėkstelėjo: kaip tie Kutavičiaus paukščiai vasarą garbin, nepaisydami nei bendro ritmo, nei tono, kožnas sau. Po vieną pro šalį, kažkur į šalį, net širdis džiaugiasi. Ir kokia jėga toje teisybėje! O inspiracija bent man buvo aiški – tiesiog pievelė ir tamsus miškas tulumoj, kaip Čiurlionio paveiksluose.

Svarbu ir konstrukcijos. Jau kadaise man teko pastebėti Čiurlionio ir Kutavičiaus atradimų bendrumus. Tik niekad Broniaus neklausiau, ar buvo skaitęs, ką tokiais atvejais Čiurlionis daro. Štai Čiurlionio melo-

dinė linija – trys keturi garsai, ir viskas audžiama iš jų, o Kutavičius jau mūsų laikais, pavyzdžiui, kantatoje „Du paukščiai girių ūksmėj“ irgi žaidžia su keturiais garsais. Žinoma, tą girdime daugelyje jo kūrinų. Vakar taip pat „Metuose“ ir kitur. Mėgindavau užčiuopti ir Kutavičiaus muzikos generalinę kryptį. Pacituosiu: „XX a. pabaigoje, kai pasipūtęs ir nusigręžęs gamtos valdovas ir eksploatatorius susivokė bebaigias kirsti šaką, ant kurios pats sėdi, atsigręžimas į gamtą su pasiilgimo ir brolybės žodžiais nėra jokia archaika. Sąmoningai ar nesąmoningai menas signalizuoja, kas aktualu visiems ir dabar.“ Žinoma, ne tik dabar – tada; tas pats ir dabar – dabar; ir dabar, kuris bus, jeigu bus, jeigu žmogus tos šakos nenukirs, ką labai stengiasi padaryti. Bet *tada* – *dabar* buvom pajutę ir savo kaip tautos ribą, apie kurią kardinolas Vincentas Sladkevičius sakė visas nušvitęs dėl Sąjūdžio paskelbtos vilties – „o mums atrodė, kad mes jau paskutiniai.“ Tai aš prisimenu iš privataus pokalbio, kai mes su Julium Juzeliūnu, Sąjūdžio įgalioti pasiuntiniai, pas jį nuvažiavom į Kaišiadoris, į mažą namelį iškart po pirmojo Sąjūdžio mitingo Katedros aikštėje.

Dabar tarp papildomų Kutavičiaus muzikos aspektų ir atradimų paminėsiu bent kelis. Yra toks momentas: erdvinė muzika. „Mažajame spektaklyje“ kompozitorius pažymėjo – artimas smuikas, tolimas smuikas, artimas ir tolimas fortepijonai. Užvakar Bronius sakė, kad aš tada kažką lyg režisavau, tik Nijolė Gelžinytė niekaip nesutiko su vienu mano pasiūlymu. Bet aš bandžiau mąstyti, o kaip realizuoti šitai? (Tuos tolimus – artimus). Čia ateina smuikininkas, stovi, jis griežia. Kažkur už salės turi stovėti kitas – tolimas smuikas. O kaip juos sujungti? Žinoma, tai buvo ne-realu. Štai čia kaip conceptuali muzika, kuri vis dėlto neturėtų likti tik virėjos knygoje. Gal kada nors kas nors tai įgyvendins.

Panašus kompozitoriaus girdėjimas ir kantatoje „Du paukščiai girių ūksmėj“. Pirminė idėja, kuri buvo žinoma. Realiai scenoje čiuolba sopranas ir atliepia to paties balso įrašas, tarsi paukštis narve. Bet štai užvakar Bronius sakė, kad paukštis ten kalbasi su savo dvasia. O kaip juos išskirti, kuris iš jų tikras, o kuris

dvasia? Anuomet galbūt mes būtume norėję galvoti, kad tas, kuris kviečia skristi į dangų, yra tikras. O dabar galbūt pasakytume, kad tikras tas, kuris sėdi narve ir sako: velniams man į dangų – nežinia, ar turėsiu kur nutūpti, ar ten bus grūdelių?

Aš nežinau, ar kas nors bando tai realizuoti. Natosė net nepažymėta, kad naudotinas įrašas, kad dvasia atrodytų iš kur kitur. Patikrinau, diske šis tas realizuota. Nei iš to paties taško, nei iš to paties mikrofono paukščiai čiuolba savo idėjas.

Na, „Strazde“ vėl yra dainavimas ir vėluojantis tos pačios partijos įrašas tartum kanonas, bet iš tikrųjų ne tas pats. Ir vėl visur daugybė hermeneutikos (prasmų mokslo). Jeigu dabar paimčiau „Strazdą, žalią paukštį“... 1985 m. turėjau pastebėti labai pasidžiaugdamas juo ir pagirdamas Joną Vaitkų, bet sykiu matydamas partitūrą, kad gal tik pusė kompozitoriaus idėjų ir intencijų tuomet realizuota. Reikalingas totalinis režisierius, specialios aparatūros ir visa kas. Ir dar ne visos potencijos, veikiau potencialūs ženklai, teatsiskleis. Apie ką kalba „Strazdas“? „Apie begalinę jėgą, glūdinčią gimtojoje žemėje ir žmonių dvasioje. Neatsimenu kito spektaklio, kuris visas – ne scenomis, ne detalėmis – bylotų kaip simbolis.“ Tragiškas veikalas, kuris teikia apsivalymo jėgą. Būtent „jėga“ yra tas žodis, kurį dažnai norisi ne tiksliai sušukti išgirdus Kutavičiaus „Metus“ kaip vakar. Žinot, kaip Bronius sako. O socialinėje plotmėje tada iš esmės tai buvo maištas. Jau artėjo Sąjūdis, kuris gimsta 1987–1988 m.

Tačiau kas virto, kas prasidėjo jau 1985-aisiais? Tai „Strazdo“ metai. Kas tuomet pratrūko? Na, štai 1986 m. *Vaga* išleido „Du paukščius girių ūksmėj“. Kam? Kokiems čia atlikėjams labai reikėjo tų natų, kad jas būtų grobstę ir dainavę? Buvo tiesiog supratimas – ir leidybininkų, ir kultūrininkų, kurie dirbo. Eina virsmas, eina lūžis. Žinoma, jau buvo ir pertvarka, laužianti stagnaciją arba atvirkščiai. Pertvarka, paskelbta kažkur Maskvoj, o Lietuvoj tada Landsbergi išmetė iš Muzikologų sekcijos pirmininkų. Lėtai viskas ėjo. Buvo ir stagnacijos laužimas, ir stagnacijos smūgiai atgal. O štai jaunimas tuo laikotarpiu imasi „Panteistinės oratorijos“ (sukurta 1970 m., pirmąkart atlikta 1982 m.),

imasi hepeningų, roko maršų, atranda *Fluxus* sąjūdį. Pradėjo domėtis juo, pradėjo vaikščioti pas mane ir prašyti medžiagos – anksčiau nelabai kam rūpėjo. Ir štai broliai muzikai politiniame Lietuvos Sąjūdyje. Jie buvo matomi. Tarp kitko, Kompozitorių sąjunga buvo ta pirmoji lietuviška organizacija, kuri atsiskyrė nuo Sovietų Sąjungos. Pasiskelbė suvažiavimo sprendimu, kad mes esam savarankiška organizacija, o su SSRS kompozitorių sąjunga dirbsim partneriškai, jeigu ji norės.

Kutavičius nuo seno buvo to maišto prieš stagnaciją dalis. Dalyvavo kaip kompozitorius, nors, atrodytų, – netiesiogiai, bet labai giliai kabindamas. O ateina laikas, kai ir tiesiogiai suskamba jo daina „Nebeužtvenksi upės bėgimo“. Dabar pažiūrėkim vieną filmuotą vaizdelį apie svetimųjų smurtą besilaisvinančioje Lietuvoje, ir skamba „Nekirsk mano brolio“. Matote, ta jėga buvo nulis, kuri stovėjo prieš Sąjūdį. Kadangi „Nebeužtvenksi upės bėgimo“. Tai Maironio laikų atgimimas dar kartą! Kutavičiaus daina. Klausiausi jos dabar ir galvojau, kaip tas Kutavičius pagavo, paėmė esmę antrosios Maironio eilutės „norint sau eiti jį pamažu“, o nebesulaikys. Išties, ji taip eina pamažu ir nesulaikomai.

Vita Gruodytė: *Muzika – vienas iš metafiziškiausių ir kontekstualiausių menų. Iš esmės muzikologija, kaip mes ją suprantame XX–XXI a., nepaprastai daug dėmesio skiria struktūroms. Kaip, Jūsų manymu, reikėtų kalbėti apie metafiziką muzikoje?*

Vytautas Landsbergis: Kadaisė rašydamas vienam sovietiniam rinkiniui tuos dalykus, kurie liko neišspausdinti, analizavau kai kuriuos Kutavičiaus kūrinius – ir melodiką, ir struktūras, ir dermes. Visokie išradimai. Išradimai ant išradimų. Ir prisirašydavau sau tekstų, žiūrėkit, kaip jis ten gudriai viską tą daro. Dabar galvoju, na, ir kam tai? Gal kokiems nors laikrodininkams įdomu. Bet iš tikrųjų, kaip Jūs sakot, yra metafiziniai dalykai ir kontekstualus menas, kuris kalba esminius dalykus savo dvigubame kontekste – konkretaus laiko ir amžinybės. Visada taip yra – ir to laiko, ir amžinybės. Štai ši paskutinė daina. Gal Maironio laikais jos niekas taip negirdėjo. Kai aš pirmą kartą išgirdau tą Kutavičiaus dainą, galiu prisipažinti,

galvojau apie kažkokį renginį, net abejoju: dalį jos rodyti nepatogu, o visą – per ilgą, kai kuriems klausytojams nusibos. Suprantat, kokie durni kompleksai. Dabar klausai, tai norėtum, kad ji amžinai skambėtų. Kaip eina ir eina, ir eina, kaip pats gyvenimas, bet nesulaikomai, tada čia yra ir gyvenimo prasmė, ir būties prasmė, ir viskas.

Martin (angliškai): *Kaip ir Šostakovičiaus V simfonijoje, turime suprasti sąlygas, kuriomis buvo sukurtas kūrinys. Taigi Kutavičiaus kūrinys turi stovėti sau, kad protas gebėtų suvokti muziką be viso šito konteksto. Nors mes privalom žinoti ir kontekstą. Taigi kaip mums išsivaduoti iš kontekstualumo, kad ta muzika būtų savarankiška?*

Vytautas Landsbergis: Mes negalime būti laisvi nuo kontekstualumo. Tais laikais, kada aš buvau dar pusiau muzikologas, sakydavau, kad centre yra kompozitoriaus asmenybė. Centre yra tai, kuo jis buvo, ir tai, kuo jis yra. Tie laikai yra jame. Ir dažnai mūsų likimas, mūsų svajonės ten irgi yra. Taigi per žmogišką požiūrį mes galime daug giliau suprasti muziką, kuri yra to kompozitoriaus išpažintis. O šiais laikais aš dar ir sakau, kad tai yra jo siunčiama žinia. Taigi kai turime visą šį kontekstą, mes dar turim ir amžinybės kontekstą. Ir kai tie dalykai suderinami, tada turim visą supratimą.

Sakiau, kad Kutavičiaus muzika gali būti suvokiama kaip reiškinys. Reiškinys ir sau, ir aplinkai. Tas reiškinys atsiranda ir veikia, be abejo, konkrečiame istoriniame kontekste, bet ir šis kontekstas, nekalbant jau apie amžinybės aspektą, yra dvilypis ir ambivalentiškas. Tai Lietuvos Atgimimas ir civilizacijos išsigimimas arba persigimimas tuo pat metu. Ir pasipriešinimas, kuris tada buvo Lietuvos Atgimime, pasipriešinimas sovietizacijai arba Kaulo seniui. Toks jis tebėra reikalingas. Jis nėra pasibaigęs, ir jis liečia ne tik Lietuvą. Rezistencija turėtų tęstis kaip pasipriešinimas hedonizmui ir materialistinei beprasmybei. ■

Užrašė Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ

JUDESYS YRA TIK FORMA

Su choreografe Birute Letukaite kalbasi teatrologė Rūta Mažeikienė

Kauno šokio teatras *Aura* šiemet mini kūrybinės veiklos trisdešimtmetį. Nors profesionalaus, savivaldybei priklausančio šokio teatro statusas buvo suteiktas 1995 m., tačiau trupės gimimo data laikomi 1982-ieji, kai choreografės Birutės Letukaitės vadovaujama modernaus šokio grupė surengė pirmą viešą koncertą Kaune. Jubiliejinė programa, startavusi 2012 m. lapkričio 21 d., leido susipažinti su daugialype seniausio Lietuvos šokio teatro veikla.

Auros kūrybinį potencialą atvėrė ne tik vietinių (Birutė Letukaitė) ir užsienio (Anna Maria Krysiak, Tamara McLorg) choreografių sukurti spektakliai, pavyzdžiui, „Iš(ne)plautas dangus“, „Apie mus“, „Dainos, kurias dainavau“, bet ir performansai („sonus.lux. unum“, „*Aura* ir kiti demonai“), tarpdisciplininiai projektai („Ar aš esu tas, kas aš esu“?). Šiai trupei būdingą edukacinę veiklą liudijo atviros šokio pamokos visuomenei, renginių ciklas „Gyvasis šokis“, skirtas šiuolaikinio šokio vaizdo įrašų peržiūroms ir diskusijoms. *Auros* istorija ir esamasis laikas susitiko galerijos *Meno parkas* parodoje: istorinę dokumentiką (fotografijas, vaizdo įrašus) papildė gyvi performansai, atskleidžiantys trupės polinkį į tarpdisciplininius projektus, kūrybinį bendradarbiavimą su vizualiųjų menų atstovais.

Programos kulminacija – jubiliejinis koncertas, kuriame dalyvavo ir dabartinė teatro trupė, ir po skirtingus miestus, net šalis išsibarstę buvę *Auros* šokėjai. Emocijas ir nostalgiką nuotaiką sužadino ne tik rekonstruotas 1998 m. Tamaros McLorg spektaklis „Dai-

nos, kurias dainavau“ (šoko buvę trupės nariai Darius Stankevičius, Lina Pochvalina-Navardauskienė, Goda Laurinavičiūtė, Lina Puodžiukaitė-Lanauskienė), bet ir choreografinės miniatiūros, kurias atliko Ligita Viršulytė, Aurelija Vaišiūtė-Dapkūnienė, dalyvavusios pirmajame *Auros* koncerte 1982 m.

Rūta Mažeikienė. *Jūsų vadovaujamas modernaus šokio būrelis 1982 m. prisistatė Kauno publikai, atlikdamas choreografines miniatiūras „Varpai“, „Alegorijos“, „Viena“, Amžinasis judėjimas“, „Saulės pasveikinimas“, „Pabudimas“, „Prisiminimai“. Tačiau Auros veiklos užuomazgos siekia 1979-uosius, kai Jūs su keliomis tuometinio išraiškos šokio kolektyvo „Sonata“ šokėjomis atsiskyrėte nuo Kiros Daujotaitės vadovaujamos grupės ir pradėjote repetuoti savarankiškai. Jūsų netenkinio tuometinė „Sonatos“ veikla?*

Birutė Letukaitė. Pas Kirą Daujotaitę mokiausi ir jos vadovaujamoje „Sonatoje“ šokau dešimt metų. Ji – mano dvasinis vedlys. Tačiau susidarė tokia situacija, kad pradėjau reikalauti iš savęs daugiau. Viskas prasi-dėjo, kai Maskvoje pamačiau José Limóno trupės spektaklį. Apie šio meksikiečių kilmės amerikiečio gastroles išgirdusi per *Amerikos balso* radiją, Daujotaitė dešimt „Sonatos“ mergaičių išsiuntė traukiniu į Maskvą. Visi bilietai, žinoma, buvo jau parduoti, tačiau mes turėjome kažkokį raštą, patvirtinantį, kad esame Kauno prof-sąjungų kultūros rūmų šokėjos, ir patekome į trupės pasirodymus. Man tai buvo stebuklas. Supratau, kad

„Saulės pasveikinimas“. 1981. Choreografė Nijolė STORYK. Iš kairės: Aurelija Vaišiūtė, Violeta Žalytė, Birutė Letukaitė, Rūta Zagurskytė, Ligita Viršulytė

pasaulis šoka kitaip. Vėliau, kai pirmą kartą nuvažiauvau į Gretos Paluccos vasaros šokio mokyklą Drezdene, mane ištiko šokas – suvokiau, kad egzistuoja šokio technikos, metodikos, sistemos, kad reikia dirbti daug daugiau, negu iš mūsų reikalaujama, kad nuo tuometinio šokio esame atsilikusios kokius penkiasdešimt metų.

1980-ųjų vasarą pradėjome repetuoti ir per dvejus metus tapome kolektyvu. Mūsų tikslas buvo šokti kitaip, negu tą daro „Sonata“.

Tačiau pirmaisiais metais grupės kūryba dar buvo glaudžiai susijusi su ankstesne patirtimi, rekonstravote keletą „Sonatos“ kompozicijų, vieną iš jų – „Amžinasis judėjimas“ (choreografė Kira Daujotaitė) – atlikote per

pirmąjį savo koncertą. Kokį pastatymą laikytumėte jau nutolusiu nuo „Sonatos“ stilistikos?

Tikriausiai tai būtų „Saulės pasveikinimas“, sukurtas drauge su buvusią „Sonatos“ nare Nijole Storyk. Tai choreografinė miniatiūra, sukurta pagal rumunų kilmės džiazo dainininkės Auros Urziceanu atliekamą Johanno Sebastiano Bacho *Ariją*. Šios kompozicijos choreografiją inspiravo muzika, dėvėjome jau ne „Sonatai“ įprastas graikiškas tunikas, bet triko su trumpais sijonėliais. Tai įvyko 1981 m.

Kas buvo didžiausias inspiracijų šaltinis?

Pagrindinė mūsų inspiracija – Gretos Paluccos vasaros šokio mokykla Drezdene. Pirmą kartą joje apsilankiau dar būdama „Sonatos“ šokėja 1976 m. Kai atsiskyrėme, užmezgiau tiesioginį ryšį su Greta Palucca. Iki šiol branginu jos rašytus laiškus. Neįtikėtina, kad ji atsakė nepažįstamoms merginoms iš kaž-

kokios „Sovietijos“ ir pakvietė atvykti į vasaros mokyklą. Gavusios kvietimą, ilgai ieškojome galimybių nuvykti į Drezdeną. Padėjo tuometinis LSSR kultūros ministro pavaduotojas Dainius Trinkūnas. Tuo metu Vilnius ir Erfurtas buvo susigiminiavę miestai. Trinkūnas įtikino valdžią, kad mes važiuojame tobulintis į Erfurtą, ir gavome leidimą. Taigi važiuodavome į Drezdeną, o grįžusios pildydavome ataskaitas, kad stažavomės Erfurte.

Jūs asmeniškai Gretos Paluccos šokio mokykloje tobulinotės keletą vasarų. Kuo ji ypatinga, kad nuolatos ten sugrįždavote?

Gretos Paluccos mokykla tapo didžiausiu mūsų augimo katalizatoriumi. Iki Lietuvos nepriklausomybės laikų nebuvo kitos galimybės tobulinti modernaus šo-

kio. Šioje mokykloje dvi savaites kiekvieną dieną nuo ryto iki vakaro pasinerdavome į tai, kuo gyvena Europos ir Amerikos šokis. Studentus iš įvairių šalių mokė geriausi kviestiniai choreografai. Pavyzdžiui, Merce'o Cunninghamo šokio sistemą pristatė pagrindinė jo trupės narė Carolyn Brown, neseniai išleidusi knygą apie Cunninghama. Kai ji mūsų paklausė, ką žinome apie Merce'o Cunninghamo šokio sistemą, atsirado tik keletas studentų, apskritai apie ją girdėjusių.

Gretos Paluccos mokykla mums buvo tarsi universitetas, kuriame per porą savaičių eksternu išklausydavome keletą metų kursą. Grįžusios į Kauną, mes iš atminties, iš užrašų, parengtų po kiekvienos pamokos, iš judesių, fiksuotų piešiniais kaip kam išėjo, mokėmės savarankiškai. Taip dirbdamos kiekvienais metais nuvažiuodavome vis stipresnės, kol galiausiai galėjome drąsiai atsistoti greta profesionalių šokėjų, nes pradėjome kalbėti tokia pačia šokio kalba, kokia buvo kalbama už Sovietų Sąjungos ribų. Drezdenas man ypatingas miestas – tarsi tiltas, padėjęs įveikti prarają, skyrusią mus nuo tuometinio šokio.

Ar nuo pat modernaus šokio būrelio įsteigimo vadino tės Auros vardu?

Ne, iš pradžių neturėjome jokio vardo, nes nebuvo galima jo turėti. Tais laikais kolektyvams suteikdavo vardą tik tada, kai jie laimėdavo kokį nors choreografijos konkursą ir „nusipelnėdavo“ būti pavyzdys kitiems. Kai ėmėme dalyvauti choreografinių kolektyvų apžiūrose ir keletą iš jų laimėjome, nutarė mums suteikti pavyzdinio šokio kolektyvo statusą. Tada

reikėjo skubiai susigalvoti pavadinimą. Ilgai mąsčiau, svarsčiau įvairius variantus... Atsimenu, sėdėjau Kauno senamiesčio „Skliautų“ kavinėje ir kažkas tarsi apšvietė – *Aura*. Gal todėl, kad šokome „Saulės pasveikinimą“ pagal dainininkės Auros muziką. Pradėjau galvoti, ką reiškia „aura“. Aš suvedžiau tai su dvasingumu ir mintimi, kad pasitelkdamos šokį mes norime skleisti dvasingumo aurą. Tuo metu buvome daug romantiškiau nusiteikusios negu dabar. Tuo metu aš net neišsivaizdavau, į kurią pusę mes kaip kolektyvas eisim, bet atrodė, kad šis pavadinimas labai tinka nusakyti tam, ką mes darome.

Pirmąjį tarptautinį Modernaus šokio festivalį surengėte 1989 m. Panašiu metu ėmėte kviesti ir pirmuosius užsienio choreografus?

„Pabudimas“. 1982 Choreografė Nijolė STORYK

Iškart po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, 1990 m., *Aura* atstovavo Lietuvai tarptautiniame šokio teatrų festivalyje Taline ir buvo labai palankiai įvertinta. Tai pirmasis mūsų triumfas. Niekas negalėjo patikėti, kad esame ne šokio profesionalai, o saviveiklininkai. Taline susipažinome su amerikiečių choreografe Tamara Rogoff, kuri 1991 m. vasarą atvažiavo į Kauną drauge su savo asistente, šokėja, kostiumų dailininke Marika Blossfeldt ir kompozitoriumi, multiinstrumentalistu Mieczysławu Litwińskiu. Jie pastatė nuostabų spektaklį „Migracijos“, kuriame dalyvavo *Auros* šokėjai ir muzikantai.

1991–1998 m. Auros repertuare dominavo užsienio choreografai.

Tuo metu mano tikslas buvo pakviesti kuo daugiau šokio mokytojų, choreografų iš užsienio. Prieš dvidešimt metų mums reikėjo dar daug ko mokytis. Aš kaip choreografė dar irgi nepasitikėjau savimi, augau ir mokiausi kartu su *Aura*. Užsienio choreografai neretai atvažiuodavo savo lėšomis, finansuoti jų atvykimo mes negalėjome. Vieną vasarą su mumis dirbo net trys choreografai: Claude-Yane Roulin (Šveicarija), Royston Maldoom (Didžioji Britanija) ir Lone Nyhuus (Danija).

Aura išsiskiria ir kūrybine partneryste su vizualiųjų menų atstovais, muzikantais. Pavyzdžiui, 2011 m. sukūrėte spektaklį „Ar aš esu tas, kas aš esu“ Kauno bienalės renginių ciklui „Judanti tekstilė“, sudarytam iš 6 šokio ir vizualaus meno projektų. Tarpdiscipliniuose meno projektuose Aura dalyvauja jau daugiau kaip dešimt metų...

Pirmiausia kūrybinis bendradarbiavimas užsiėmė su grupe „POST ARS“ –keletą performansų, pavyzdžiui, „Kamufliažus“, atlikome meno galerijose. Tai buvo labai įdomu, nes čia visai kitoks požiūris į judesį, šokį, kitoks ir santykis su žiūrovais. Sudėtingiausias buvo „Ad usum internum“ – ne tiek performansas, kiek spektaklis, nes vyko KVADT Ilgojoje salėje. Iš pradžių scenarijus buvo paprastas –

į baseiną su vandeniu šokėjai supila gipsą, kojomis jį išmaišo ir sustingsta, o postarsininkai sustingusią grupę „supakuoja“, uždengdami juoda plėvele. Bet aš sukūriau spektaklio choreografiją ir pakviečiau roko grupę BIX, kuri per spektaklį grojo gyvai. Iš anksto nieko nebuvome surepetavę. Spektaklis vyko labai energingai: šokėjai judėjo po visą Ilgosios salės erdvę, BIX'ai kūrė intensyvių garsinį foną, ore sklاندė gipso miltai, nusėdantys ant pirmose eilėse sėdinčių žiūrovų... Finale šokėjai sustingo į efektingą baltą skulptūrinę kompoziciją, postarsininkai juos supakavo. Bet, kai šokėjai turėjo išsiveržti iš „pakuotės“, paaiškėjo, kad gipsas jau sustingęs ir dvi merginos liko įkalintos jame. Performansas turėjo tęstis toliau. Postarsininkai atsinešė didelius plaktukus, kūjus ir skaldė gipsą, kol šokėjos buvo išlaisvintos. Tokio pobūdžio vienkartiniai projektai labai patrauklūs dėl galimybės bendradarbiauti su kitų sričių menininkais ir dėl įvairių netikėtumų.

Aura bene pirmoji Lietuvoje ėmėsi socialinių ir edukacinių projektų, atkreipė dėmesį į marginalizuotas visuomenės grupes: senyvus žmones, neigaliuosius. 1999-aisiais buvo įgyvendintas projektas „Tylus ėjimas“ kartu su gerai žinoma Liz Lerman Dance Exchange (JAV) grupe ir Kauno senjorais, 2001 m. – „Kelias“ (chor. Lois Taylor), sukurtas drauge su judėjimo negalią turinčiais žmonėmis, 2002 m. – spektaklis „re-gi-ne-re-gi“ (chor. Birutė Letukaitė), bendradarbiaujant su neregiais. Kas paskatino kurti socialinio pobūdžio projektus?

Pirmą kartą su tokiais projektais susidūrėme Gdanskio festivalyje, kuriame dalyvavo *Liz Lerman Dance Exchange*, ir labai nustebome, kad šios trupės spektaklyje šoka tokio skirtingo amžiaus šokėjai. Vėliau važinėjau į Bytomą, kur Lenkijos „modernaus šokio tėvas“ Jacekas Łumiński's ir jo vadovaujamas *Silezijos šokio teatras* organizavo festivalius, per kuriuos amerikiečių choreografai vedė seminarus, kaip rengti projektus su neigaliaisiais, senjorais, jaunimu. Kilo mintis padaryti ką nors panašaus Lietuvoje.

Norėjau pasikviesti į pagalbą kolegas lenkus, bet su laukiau netikėto skambučio iš Bytomo: *Liz Lerman*

Dance Exchange trupės nariai, vedę ten seminarus, po savaitės turėjo būti Kazachstane, o pakeliui galėtų keletą dienų skirti seminarams Kaune. Taigi penki *Liz Lerman Dance Exchange* grupės nariai keletą dienų Kaune dirbo su šokėjais, o vieną grupę sudarėme iš senjorų ir nutarėme įtraukti jų šokio projektą į festivalį.

Kaip sekėsi bendradarbiauti su senjorais?

Pirmiausia buvo labai sunku juos sukviesti. Skambinau į visokius kolektyvus, senjorų draugijas. Į pirmą susitikimą su amerikiečiais susirinko pasipuošusios moterys su karoliais, auskarais, aukštakulniais batais, atsivedė šokių partnerius – savo vyrus, draugus, pažįstamus. Visiškai neįsivaizdavo, koks čia projektas, manė, kad šoks taip, kaip dabar Panemunės šile senjorai savaitgaliais šoka poromis. Kai choreografai paprašė išsiaištinėti basomis, nusiimti papuošalus, o kitą dieną ateiti su sportine apranga, vyrai iškart dingo. Liko trisdešimt moterų ir vienas vyras.

Šis laikas man vienas nuostabiausių, nes, amerikiečiams išvykus, dirbau su senjorais dar visą mėnesį. Moterys pasakodavo man savo gyvenimo istorijas, kaip jos norėjusios šokti, bet neleisdavo tėvai, vyrai. Sakė, kad ir dabar namiškiečiai iš jų šaiposi, esą močiutės užsimanė tapti balerinomis. Spektaklio kūrimas tapo sielios atsivėrimu. Viską darėme improvizuodami, tik tos trys minutės, kurias per pirmąsias repeticijas „sustatė“ *Liz Lerman Dance Exchange* trupės nariai, buvo labai konkrečios: reikėjo visiems kartu atlikti rankų judesius, kartu pasilenkti, priklaupti ir pan.

Galutinę spektaklio choreografiją kūrėte jūs?

„Migracijos“ 1991. Choreografė Tamara ROGOFF (JAV).

Nuotraukos iš teatro Aura archyvo

Taip, tai buvo didžiulis iššūkis. Amerikiečiai dirbo su senjorais penkis dienas ir sukūrė trijų minučių choreografinę miniatiūrą. O aš jau buvau paskelbusi, kad šį spektaklį parodysime tarptautiniame šokio festivalyje. Likus mėnesiui iki premjeros, suvokiau, kad likau viena atsakinga už šį projektą ir turiu jį padaryti. Ilgai ieškojau, už ko užsikabinti. Tuo metu vis dar didžiausią inspiraciją mano kūrybinėms idėjoms darydavo muzika. Sykį klausiausi *Penguin Cafe* grupės kūrybinių, ir staiga prieš akis ėmė plaukti vaizdai: suaugę vaikai išeina iš namų, tėvai lieka vieni. Skausmas, liūdesys, tušti namai... Į spektaklį įtraukiau *Auros* šokėjus ir sukūriau tėvų ir vaikų susitikimo ir išsiskyrimo liniją.

Kaip šiame spektaklyje sekėsi senjorams? Kaip pavyko sukurti šokio spektaklį su žmonėmis, neturinčiais šokio, buvimo scenoje patirties?

Tarp jų buvo anksčiau šokusių moterų. Viena senjorė kadaise šoko Danutės Nasvytytės, išraiškos šokio Lietuvoje pradininkės, grupėje, kita – Kiros Daujotai-

tės „Sonatoje“. Bet su jomis ir buvo sunkiausia. Nes jos iškart norėjo šokti, vaidinti, rodyti emocijas. O man reikėjo, kad jos gyventų *čia ir dabar*, natūraliai judėtų scenoje. Buvo sudėtinga, nes natūralumo labai sunku pasiekti. Vis dėlto sukūrėme jaudinanti kūrinį. Kai rodėme spektaklį Kauno dramos teatro didžiojoje scenoje, verkė visi – ir žiūrovai, ir mes. Salėje sėdintys giminės staiga pamatė savo artimuosius visai kitame amplua, tokius susikaupusius... Kitomis akimis pažvelgė į tuos, kurių noras šokti anksčiau atrodė keistas, nesuprantamas...

Projektas „Tylus ėjimas“ buvo sėkmingas. Sulaukėte didžiulio žiniasklaidos, visuomenės susidomėjimo. Nuo to laiko Aura organizuoja judesio užsiėmimus senjorams, ten lankosi ir viena 1999-ųjų projekto dalyvė. Socialinius ir edukacinius projektus laikote svarbia veiklos dalimi?

Taip, bendradarbiaudami su Lietuvos paraplegikų asociacija ir trupės *Attik Dance* (Didžioji Britanija), įgyvendinančios socialinius projektus, choreografe Lois Taylor pastatėme pirmąjį šokio spektaklį, kuriame dalyvavo ir *Auros* šokėjai, ir judėjimo negalią turintys žmonės. Su skulptoriumi Robertu Antiniu bendradarbiauome, kurdami projektus, skirtus neregiam. Pradėjome nuo akcijos „Neregijų teatras“ – siekėme, kad po siaurus Kauno M. Žilinsko galerijos pusrūsio koridorius užrištomis akimis klaidžiojantys žiūrovai pajustų aklojo potyrius. Vėliau sukūrėme šokio spektaklį „re-gi-ne-re-gi“, kurio idėją ir choreografiją inspiravo golbolo (aklųjų riedulio) žaidimas. *Menų spaustuvėje* rodytame spektaklyje dalyvavo ne tik *Auros* šokėjai, bet ir dvi neregės: viena mergina rašė brailio mašinėle, kita rankomis skaitė užrašytą tekstą. Į spektaklio choreografiją įtraukėme ir jų parodytus aklųjų judesius, o šokėjams uždėjome juodus, nepermatomus akinius, kad trumpam pasijustų neregiais.

Žodžiu, dariau viską, kas daroma „ten“. Gal net daugiau. Negali gyventi atsiskyręs ir šokti taip, kaip buvo šokama prieš šimtą metų. Tačiau netgi tai, kad jau viską žinai, nieko nereiškia. Net ir viską žinant, viską darant, integruotis į Vakarų rinką yra beveik neįmanoma. Vi-

sur veikia tie patys dėsniai: pažintys, rekomendacijos, bendravimas.

Tačiau Auros spektakliai rodomi prestižinėse Europos salėse, dalyvavote daugybėje svarbių tarptautinių šokio festivalių: Dansen Hus Stokholme (Švedija), Les Boreales Kaene (Prancūzija), TANZherbst Drezdene ir Euro-Scene Leipgige (Vokietija), Vankuverio šokio festivalyje (Kanada) ir kt.

Tai, kad apłankėme tiek daug šalių ir šokome tokiose vietose, yra kažkoks stebuklas. Iliuzija, kad visas pasaulis tau po kojų... Pakliūti į aukščiausio lygio šokio rinką labai sunku, be asmeninių ryšių – neįmanoma. Pavyzdžiui, *Aura* dalyvavo festivalyje *Euro-Scene*, kuriame triumfavo mūsų spektakliai „Extremum Mobile“ ir „Aseptinė zona, arba Lietuviškos sutartinės“. Festivalio direktorė ir meno vadovė **Ann-Elisabeth Wolff pirmiausia** atvyko į Kauną, į mūsų šokio festivalį, pasižiūrėjo *Auros* spektaklius. Kitais metais ji apsilankė Vilniuje, festivalyje *Naujasis Baltijos šokis*, kur vėl stebėjo *Auros* pasirodymą. Tų metų rudenį dalyvavome *Les Boreales* festivalyje Kaene, pasirodėme bendrame vakare su šiuolaikinio šokio žvaigžde Terro Saarineniu. *Euro-Scene* festivalio vadovė specialiai atskrido į Prancūziją pasižiūrėti *Auros* trečią kartą, kad įvertintų, kaip trupė atrodo tarptautiniame kontekste. Tik tada ji pakvietė mus į *Euro-Scene* ir paskyrė šokti per dviejų dalių festivalio uždarymą. Sulaukėme didžiulį publikos ovacijų. Gastrolėse mus tiek žiūrovai, tiek kritikai priima netgi geriau negu Lietuvoje.

Užsienyje labai gerai vertinami ir šokėjai, išugdyti Auros. Nemažai jų stažavosi ar mokėsi prestižinėse šokio mokyklose, dalyvavo žinomų užsienio choreografų pastatymuose. Buvęs Auros šokėjas Virgis Puodžiūnas jau daugiau kaip dešimt metų priklauso vienai garsiausių Europos šokio trupių Sasha Waltz & Guests...

Taip, bet šiuo metu *Aurai* kaip oro trūksta gerų, atsidavusių šokėjų, kurie neskaičiuoja valandų, nes atiduoda gyvenimą šitam savo noru pasirinktam menui. Aš sutinku tokių šokėjų. Ir *Auroje* tokių esama. Tik gaila, kad jie išeina: išvažiuoja mokytis į Vilnių,

į kitas šalis, pradeda šokti svetur, išteka... Prieš dvidešimt metų Vida Savičiūnaitė apie *Aurą* rašė: „Yra teatras, kurio nėra.“ Nes tada turėjom dvidešimt, trisdešimt stiprių šokėjų, tarptautinių choreografų sudarytą repertuarą, bet neturėjom nei biuro, nei vadybos, nei pinigų, nei repeticijų salės. Nieko neturėjom, bet buvom teatras, nes neturko žmonių. O dabar atvirkščiai: biurą turime, vadyba gera – rašome projektus visur, kur įmanoma, organi-

zacija veikia šimtu procentų, o šokėjų vis mažiau ir mažiau... Tai ne tik mūsų trupės, bet visų kolektyvų bėda. Vis dėlto *Auros* situacija ypač tragiška: Kaune šokėjų niekas nerengia, o mūsų išaugintieji veržiasi studijuoti kitur. Tai natūralu – žmogus nori mokytis, tobulėti. Pasimokęs *Auroje* septynerius ar dešimt metų, šokėjas – kaip ir vaikas šeimoje – užauga ir išeina. Užsienio šokio teatrai ar mokyklos, kurios turi penkiasdešimties, šimto metų patirtį, stabilų ekonominį, administracinį, pedagoginį pagrindą ir nuolatos rengia naujus šokėjus, su tokia problema nesusiduria. Išėjo vienas – į jo vietą ateis dešimt kitų. O pas mus, jei išėjo vienas šokėjas – tragedija, išėjo du – griūna repertuaras, išėjo trys – nebeturime trupės.

Tačiau per jubiliejinį koncertą, kai scenoje ir žiūrovų salėje matėme buvusius Auros narius, susidarė įspūdis, kad būtent Jūsų mokiniai šiuo metu ugdo naują šokėjų kartą. Goda Laurinavičiūtė dėsto šiuolaikinį šokį Lietuvos Muzikos ir teatro akademijoje, Lina Puodžiukaitė-Lanauskienė vadovauja Nacionalinės M. K. Čiurlionio

Jubiliejinio Auros koncerto akimirka. 2012. Iš kairės: Žaneta Dranseikaitė – Jasienė, Rūta Kriaučiūnaitė – Kavaliauskienė, Lina Puodžiukaitė – Lanauskienė, Ligita Viršulytė, Lina Pochvalina – Navardauskienė, Goda Laurinavičiūtė

Tomo Jundulo nuotr.

menų mokyklos baleto skyriui, Lina Pochvalina-Navardauskienė vadovauja Kauno choreografijos mokyklai, Marijanas Staniulėnas – Kauno choreografijos klubui, Rasa Butrimavičiūtė – neoklasikinio šokio teatrui Rėlve. Sąrašą galima tęsti... Ko palinkėtumėte buvusiems savo mokiniams, pasirinkusiems savarankišką kūrybos kelią?

Norėčiau, kad savo aistra šokiui jie uždegtų kitus. Gal aš esu pernelyg emocionali, linkusi į kraštutinumus, bet man nepriimtinas „drungnas“ santykis. Reikia daryti tai, ką tuo metu gali daryti geriausiai, arba visai nieko nedaryti. Jeigu pasirenki šitą kelią, turi absoliučiai atsiduoti šokiui, atsiverti, išlieti savo jausmus. Ką reiškia būti scenoje? Pats judesys yra tik forma. Nors ji, žinoma, labai svarbi. Šokėjo instrumentas yra jo kūnas, kurį reikia taip parengti, kad būtų įmanoma juo išreikšti viską. Bet išlavinus kūną, reikia judėti toliau. Ne technika, ne plastika, ne judesys yra svarbiausia, o emocijos, atsivėrimas. Tik tiems, kurie tai patiria, verta eiti į sceną.

Dėkoju už pokalbį.

KAIP APČIUOPTI MINIOS SIELA?

Trys parodos NDG

Gruodžio mėnesį Nacionalinėje dailės galerijoje atidarytos trys parodos gilinasi, kaip menas atspindi individo ir visuomenės santykius. Paroda „Minios“, aprėpianti Lietuvos meno kūrinis nuo XIX a. iki šių dienų, paroda „Maršas. Iljos Fišerio 1946–1953 metų fotografijos“ atkreipia dėmesį į skirtingus minios vaizdinius ir jų santykį su visuomeniniais procesais. Tarptautinėje parodoje „Apie praeivius ir kaimynus“ pristatomos individualistinės menininkų intervencijos į visuomenės gyvenimą – 1970–1990 m. performansai, vykę negalerinėse erdvėse.

Paroda „Minios“ (kuratorės Linara Dovydaitytė, Dvilė Tumpytė), manyčiau, yra visų trijų parodų ašis tiek kiekybiniu, tiek kokybiniu požiūriu. Seniausi parodos eksponatai siekia XIX a. pirmąją pusę, o dabarčiai atstovauja daugybė kūrinių nuo sovietmečio iki vos keleto metų senumo fotografijų ar videomeno.

Sėkmingai pasirinktas teminis leitmotyvas su šiomis tokiomis ideologijos potekstėmis yra, kaip sakoma, pusė darbo. Iš tikrųjų pati tema jau diktuoja paveikią ekspoziciją NDG nuolatinės kolekcijos ir šiaip parodų kontekste. Anotacijoje rašoma, kad parodos centre – kolektyviniai minios vaizdiniai, atsispindintys pavienių menininkų kūrinuose. Tiesa, nesupratau, ką reiškia teiginys, kad *maždaug tiek gyvuoja moderniųjų laikų reiškinys, vadinamas minia*. Ar minia kaip tokia yra tik moderniųjų laikų reiškinys, ar kalbama apie *minios sąvoką, sampratą* tyrimų objektu tapusią moderniais laikais?

Nors parodos kuratorės bando įvesti kuo daugiau prasminių niuansų, vis dėlto pati *minios* sąvoka diktuoja savas taisykles. Bet kokių atveju, *minia*, bent jau lietuvių kalboje, dažniau reiškia spontanišką (arba gudrių ideologų pakurstytą), sunkiai suvaldomą žmonių masę, dažniau neigiama nei pozityvia prasme. Minia paprastai paklūsta nesąmoningam, gyvuliškam ir dažnai destruktiviam pradui, nesvarbu, ar kalbame apie sutelktą minią, ar apie individus, paklūstančius minios mentalitetui. Pasak Gustavo le Bono, *minia nesi-laiko taisyklių, pagrįstų grynai teoriniu teisingumu ar objektyvumu*. Taigi iš minios nieko gera nelauk.

Nežinau, kokios buvo kuratorių intencijos, bet parodos visuma verčia kelti klausimą, ar tikrai „minios“ sąvoka yra šiuo atveju pakankama. Šis pavadinimas suteikia negatyvumo net ir tiems reiškiniams, kurie pagal prasmę tarsi ir turėtų būti suprantami pozityvios auros, kūrybiško mąstymo plotmėje, kitaip sakant, laikytini ne minia, o *bendruomene, sambūriu, santalka, sąjūdžiu...* Nebent parodos kuratorės bet kokią žmonių (vi)sumą bet kokiame istoriniame, politiniame kontekste *a priori* vertina nihilistiškai. Žinoma, kuratorės vartoja ne vien „minios“ sąvoką. Antai jos klausia: *O kaip šiandien? Ką gali šiuolaikinės minios, gaujos, sambūriai, bendruomenės?* Tačiau nesistengia šių sąvokų aiškiau ir griežčiau diferencijuoti vertybiniu atžvilgiu, todėl visos jos įgauna negatyvų *minios* atspalvį. Žinoma, gali būti, kad tai sąmoninga kuratorių pozicija – minią jos suvokia kaip tam tikrą pradinę *kolektyvinę* sąmonę.

Kita vertus, gal derėjo neigiamą prieskonį kiek prigiesinti, pavyzdžiui, kad ir pavadinimu „Nuo minios iki bendruomenės“ arba „Nuo minios iki santalkos“, kad patys žiūrovai galėtų nuspręsti, kur siautėja „minia“, o kur regime „santalką“, „sąjūdį“, kokios jėgos sutraukia minią, o kokios suburia bendruomenę, kur yra riba, ties kuria minia virsta santalka arba atvirkščiai, pagaliau koks spontaniškumo ir prievartos santykis sutelkiant minią arba bendruomenę?

Bet kokiu atveju, tai jau subtilybės. Net apsiribojusi „minia“, paroda gana įdomiai atveria įdomias istorines ir socialines skirtingų laikmečių su skirtinga politine santvarka ir kultūrine sankloda (nuo carinės Rusijos iki tarpukario, sovietmečio ir dabarties) perspektyvas. Kai kurie kūriniai atskleidžia netikėtas prasmes (nesigilinant į meninę jų vertę). Net gana sunkiai suderinami tapybos, litografijos, fotografijos, kino ir videomeno kūriniai „sugyventi“ šiuo atveju padeda prasminis parodos leitmotyvas.

Viktoro Vincento Adamo ir Luji Filipo Alfonso Bišbua nutapytas paveikslas „Prancūzų kariuomenės traukimas 1812 metais“ iliustruoja vieną iš minios instinktų – padriką bėgimą. Desperacija, bandant bet kuria kaina išsaugoti gyvybę net griežtai disciplinuotą darinį – kariuomenę paverčia pakrikusia minia blogiausia šio žodžio prasme.

Ivano Trutnevo nutapytas „1905 metų sukilimas“ (1905) atskleidžia kiek kitokius – revoliuciskai (tam tikra prasme destruktiviai) nusiteikusios minios bruožus. Augustino Savicko „Revoliucinis Vilnius 1919 metais“ (1958) arba Valerijos Ostrauskienės (1967) kūriniai taip pat kalba apie revoliucinę minią. Tiesa, tapyba savaime uždeda daugiau papildomų prasminių filtrų – kalbama ne tik apie skirtingus minios (formavimosi) pavidalus, bet labiau apie tam tikrus estetinius ir ideologinius mechanizmus. Savicko ir Ostrauskienės paveikslai įdomūs kaip kontekstiniai sovietmečio kultūros dokumentai, bylojantys apie prievartines, privalomas „revoliucinės minios“ vaizdavimo konvencijas ir bandymus jų išvengti, jomis manipuluoti arba tiesiog pasinaudoti.

Šiuo atžvilgiu tapybos, ypač sovietmečio, kontekstas parodoje gana problemiškas, nes kai kurie darbai

Trijų parodų NDG fragmentai: viršuje kairėje Gino de Dominicis performansas „Bandymas skristi“, 1970 (iš parodos „Apie praeivius ir kaimynus“); dešinėje Iljos Fišerio „Paradas“, tarp 1946-1953 (iš parodos „Maršas“); apačioje - Gerardo Bagdonavičiaus „Šiauliai. Vilniaus gatvėje cirko žvėrinčius“. 1930 (iš parodos „Minios“)

tiesiogiai nieko nesako apie minią arba yra toks pats formalus koloristinių ieškojimų fonas, kaip ir peizažas ar natiurmortas. Todėl kai kuriuos kūrinius yra sunkiau pritempti prie minios leitmotyvo, net jeigu juose vaizduojama „minia“. Pavyzdžiui, šiuo požiūriu problemiški (kalbu apie teminį kontekstą, o ne apie meninę kūrinių vertę) yra Augustino Savicko „Palanga“ (1957), Leono Katino „Turgus“ (1946), Kosto Dereškevičiaus „Pliažas“ (1972). Nors jie atitinka parodos temą, jei paviršutiniškai žiūrėsime tik į turinį, tačiau sprendžiamos grynai formalios koloristinės proble-

mos, vargu ar susijusios su „minios“ problematika. Nebent eitume aplinkiniu keliu ir aiškintume, esą toks „formalizmas“ tyliems modernistams reiškė ezo-pišką (a)politiškumą, bandymą atsiriboti nuo vulgarijai politizuoto socrealizmo dogmų, ideologinį turinį redukuojant į formalius tapybinius ieškojimus.

Panašus „aplinkkelis“ padėtų susieti su „minia“ ir Vinco Kisarausko tiražuotą autoportretą, jei jį suvoktume kaip popmeno atgarsį. Vakaruose popmenas, kaip žinome, reiškė ironišką masinės kultūros, taigi ir minios skonio ir troškimų, parafrazę. Kita vertus, Vincento Gečo „Vitrina“ (1960), kurią sunku būtų tiesiogiai susieti su minios vaizdiniais, simboliškai galbūt laikytina savita individualios savimonės (žiūrintys į vitrinos vidų) ir masinės sąmonės (vitrinos turinys – geidžiamas objektas) santykio parafraze, kurios ašimi tampa paveikslas nematomas, bet prasminę įtampą ir dramą sukuriantis (atskiriantis) vitrinos langas.

Vis dėlto, mano subjektyvia nuomone, tikri sve-timkūniai parodoje yra Ričardo Filistovičiaus „Žmonės stebi saulėlydį“ ir Šarūno Saukos „Pragaras“. Su-prantu parodos kuratorių norą papildyti ekspoziciją „vidiniais minios vaizdiniais“, tačiau socioideologinis minios motyvas parodoje toks stiprus, kad „vizionieriškumas“ (daugelyje ekspozicijos tapybos darbų) pralaimi ir, priešingai negu tikėtasi, virsta tiesmuka ir pritempta temos arba „vizionieriškumo“ iliustracija.

Neaptarinėsiu visų kūrinių iš eilės. Paminėsiu tuos, kurie įstrigo vienu ar kitu aspektu. Galima sakyti, kad sėkmingiausiai intrigą rezga bene gausiausiai parodoje pristatytos įvairių laikotarpių fotografijos ir negausūs video ir kino filmai. Fotografija, nesvarbu, „meninė“ ar „dokumentinė“, turi savyje „objektyvios tiesos“ grūdą, todėl ypač tinka fiksuoti minios, bendruomenės, grupės ir t. t. dvasią. Bendruomeninis, visuotinis, grupinis veiksmas nuotraukoje „natūraliai“ įkūnija tam tikrą, sunkiai paaiškinamą būseną. Šiuo atžvilgiu fotografija, fiksuojanti tikrovės akimirką, įgauna netgi daugiau „mistinių galių“ negu tapyba.

Parodoje daugybė nuotraukų, kuriose matome tiek žmonių grupes, tiek santalką, tiek minią. Ko gero, ne dėl kokių nors individualių savybių, kiek dėl

gausos eksponatų, vieni kūriniai tarsi prigesinami, kiti išryškinami, kai kurie tiesiog pažodžiui iliustruoja „minios“ sąvoką, o kiti netikėtai suteikia jai papildomų prasmių.

Pavyzdžiui, „kažkas atsitinka“ ir Stanislovo Kazimiero Kosakovskio „Kermošius arklių turguje“ (1985–1901) arba Gerardo Bagdonavičiaus „Derliaus šventėje“ (1930–1940) vadinamoji minia įgauna keistą aurą. Parodos kontekste šie etnografinio pobūdžio „tikrovės atvaizdai“ staiga „pradedą alsuoti“, įgiję paslaptinę kolektyvinę dvasią ar sąmonę. Turgus ar šventė reprezentuoja specifinį erdvėlaikį – tam tikrą grupę žmonių savo noru susirenka ir sukuria savitą atmosferą. Šiose nuotraukose kaip tik ir išryškėja tarpinė, „pereinamoji“ būseną tarp pavienių individų sumos ir minios kaip visumos, apgaubianti atvaizdus paslapties šydu.

Visai kitaip suskamba keleto fotografų, fiksavusių vėlyvąją sovietmetį ir Sąjūdžio laikus darbai. Pavyzdžiui, Alfonso Budvyčio cikle „Demonstracija“ 1–4 atskleidžiama socialinė ir dvasinė nykuma, puikiai sukibusi su parodos pavadinimu, dar labiau sustiprėja ir tampa nevilties išraiška. Budvytis, tarsi sekdamas miniai iš paskos, fiksuoja sovietinės demonstracijos „pakraščius“, nuo demonstrantų vis „atsiliekančius“, „nubyrančius“ individus. Nykus miesto ar priemiesčio peizažas, jam antrinančios „nublukusios“ nuotraukų spalvos ir pamažu, tarsi nepastebimai (žiūrint iš frontalių pusės) krinkantis paradas – įtaigi dirbtinai, per prievartą suburtos minios metafora, meistriškai dekonstruojanti „minios“ sąvoką.

Kiek kitaip suskamba Algirdo Pilvelio ciklas „Žmogus nori būti vienišas“ (1977). Brežnevinio sąstingio laikais fotografuojamos nedidelės senyvų žmonių grupelės. Vienoje nuotraukoje jie šoka, kitoje sustoję į eilę ir matomi iš nugaros. Fiksuojama būseną, kai „minia“, „masė“ atomizuojasi, pamažu suyra į nedidelius būrelius, dar išlaikančius šiokią tokią „minios“ aurą, bet su kiekviena akimirka vis labiau išsisemiančius. Tą išpūdį sustiprina tiek niūrus, slogus koloritas, tiek senyvų žmonių leitmotyvas.

Net jų „šokiai“ simbolizuoja ne džiugesį ar santal-

ką, bet vienatvę ir pesimizmą. Tai nykstančio bendruomeniškumo įvaizdis. Tiesa, Pilvelis į „minios“ ar „santalkos“ nyksmą, skirtingai nei Budvytis, žvelgia ne tiek per socialinę, kiek per psichologinę, emocinę, todėl skaudžiai geliančią prizmę.

Algirdo Šeškaus fotografijos, išmėtytos po kelias ekspozicijos vietas, praplečia prasminį „minios“ diapazoną. Šeškus su fotoaparatu atsiduria tokiose vietose, kurios tiesiogiai minios nereprezentuoja, tačiau turi spontanišką *minios potenciją*, pavyzdžiui, prie naujametinės eglutės, troleibusų stotelėje, renginyje ant Tauro kalno, šalia vaikų žaidimų aikštelės, prie cerkvės ar tiesiog kokioje nors laiptinėje. Naudodamasis „prasta fotografavimo kokybe“, tarsi mėgėjišku, atsitiktiniu žvilgsniu sukuria grėsmės, pavojaus nuotaiką. Atrodo, kad koks nors atsitiktinis žmonių sambūris, atsitiktinė situacija, kai prasilenkia visai nepažįstami praeiviai, potencialiai gali tapti kažkokio sąmokslu užuomazga. Toks „paranojiškas“ ir kartu deidealizuotas, šaltas žvilgsnis labai taikliai atkartoja KGB agentų „žvilgsnį“ vėlyvuosiu sovietmečiu (kai tam tikri asmenys buvo sekami, stebimi ir slapčia fiksuojami). Šeškus tiesiogiai nerodo minios (nebent žmonių grupes), tačiau kolektyvinės grėsmės nuojauta, nerimas, įtarumas sukuria „miniai“ būdingą kupiną įtampą.

Romualdo Požerskio „Tautinės vėliavos pakėlimas“ (1988) fiksuoja didelę žmonių minią – atsižvelgiant į kontekstą, – santalką iš paukščio skrydžio (gal iš malūnsparnio ar pan.). „Minia“ virsta tekstūra, santykiuojančia ir kartu kontrastuojančia su medžių lapų tekstūromis, pastatų stogų kontūrais. „Minia“ įprasminama tarsi gyvas visetas, pozityviaja *santalkos, sąjūdžio* prasme. Kaip čia neprisiminus Friedricho Hayeko žodžių, kad „spontaniška tvarka“ atsiranda savaime, pasiekus tam tikrą bendrabūvio stadiją, nesusijusią su dirbtiniu biurokratinio planavimu.

O kitoje nuotraukoje „Neeilinė Sąjūdžio Seimo sesija Kauno valstybiniame muzikiniame teatre“ Požerskis deputatus fotografuoja iš priekio (tarsi iš scenos). Ši situacija tarsi turėtų reikšti santalką, sąjūdį, vertybinį visetą, tačiau, nepaisant to, kad dauguma deputatų nukreipę žvilgsnius į sceną (šiek

tiek į šoną ir į viršų nuo fotoobjektyvo – tai galima suprasti ir kaip viltingos, šviesios ateities metaforą), kai kurie iš jų susidomėję ar abejingai žiūri tiesiai į objektyvą, o yra ir tiesiog „žioplinėjančių“. Požerskis tarsi suabejoja (šios parodos temos kontekste) santalkos vienybę, tarsi pranašauja visuomenės susiskaldymą ir susipriešinimą.

Kalbant apie šiuolaikiniam menui atstovaujančius kūrinius, reikia pasakyti, kad išpūdinga Ugniaus Gelgudos projekcija „Žalgiris“ papildo „minios“ sampratą jaunimo subkultūros motyvais. Juokaujant galima sakyti, kad Gelguda yra universalus menininkas, todėl jo darbai tinka visur ir visada.

Beje, tęsiant ironišką gaidą, džiugu, kad bent vieną kartą per pastaraisiais metais surengtas oficialias parodas Deimanto Narkevičiaus kūrinys iš tikrųjų tinka ekspozicijai pagal prasmę, o yra įtrauktas ne vien todėl, kad autorius yra „labai įžymus menininkas“. Narkevičiaus filme dokumentinė kino medžiaga apie paminklo Leninui Vilniuje demontavimą rodoma atbuline tvarka – „revoliucijos vadas“ vėl užkeliamas ant pjedestalo. Menininkas tarsi siūlo pasvarstyti, kad formalus praeities atsikratymas anaipol nereiškia dvasinio apsisvalymo. Tačiau, pats to nenorėdamas, netiesiogiai primena ir institucinį, kiek dirbtinį savo kaip „genialaus pasaulinio lygio menininko“ įvaizdžio kūrimą (ar klastojimą?).

Rudolfo Levulio filmas „1, 2, 3“, parodantis Dainų šventės repeticijų užkulisius, formaliai tinka šiai parodai. Kita vertus (konkrečiai šios parodos fone), netikėtai išryškėja filmo į „dainų šventę žiūrinčio kritiškai“, silpnosios pusės. Sakyčiau, filmas pradeda kritikuoti pats save, nes atrodo, kad jaunieji šiuolaikinio meno atstovai, dažnai naudojantys „socialinės kritikos“ taktiką, patys neturi jokios aiškesnės, labiau pagrįstos pozicijos, vertybinės skalės, todėl besąlygiškai pasikliauja vaikiškai infantilia viso (išskyrus save patį) „kritika“.

Nomedos ir Gedimino Urbonų „Pro-testo laboratorijos“ instaliacija ir videoarchyvai, nepaisant to, kad formaliai irgi tarsi tinka parodai, vis dėlto yra jos svetimkūnis. Urbonų projektas kalba kaip tik

apie individualų pilietiškumą, poziciją, atsakomybę ir gebėjimą (savi)organizuotis, vienu žodžiu, kaip tik apie tai, kas „minios“ apibūdinimui netinka. Žinoma, taip yra tik todėl, kad parodos pavadinime liko vienintelis „minios“ žodis.

Tas pats atsitinka su (šiaip jau puikiu) Lauros Garbštienės ir Arturo Bumšteino videofilmu „Invazija“. Žinoma, įvairiais aplinkkeliais įmanoma šį filmą susieti su „minios“ problematika, tačiau mano subjektyviame parodos „žemėlapyje“ jis iškrito iš prasių grandinės. Menininkai įsimaišo tarp filmo apie Antrąjį pasaulinį karą kūrėjų ir išardo „iliuzijos“ kūrimo mechanizmus, taikomus filmavimo aikštelėje. Absurdiškai sujaukiamos istorinės epochos, vykusiai ironizuojama (nufilmuota, kaip aktoriai, apsirengę nacių uniformomis, gurkšnoja kokakolą per pertrauką ir pan.), bet, manyčiau, filmo autoriams „minia“ visiškai nerūpėjo. O jei gu ir rūpėjo, tai šis kontekstas paradoksaliai pasislepia.

Didžiulę parodą „Minios“ lydi dvi mažesnės, tarsi kontekstinės išnašos. Pirmoji „Maršas. Iljos Fišerio 1946–1953 metų fotografijos“ (kuratorė Margarita Matulytė) tiesiogiai įsiterpia į „minios“ problematiką ir gerokai praplečia (pokarinio) sovietmečio kontekstą, kuris „Miniose“ dalyvauja kaip vienas iš nedetaliuojamų prasminių lygmenų.

Propagandinėse nuotraukose matome stalinmečių fiksuotus paradus Vilniuje. Ši retrospektyva – ne tik unikalus anos epochos dokumentas, bet ir socioideologinis „minios“ pjūvis su visais spontaniškumo ir prievartos, natūralumo ir dirbtinumo ingredientais. Minios samprata čia itin sudėtinga, nes reikia pralaužti net keletą kontekstinių „šarvų“, kad prisikastum iki esmės, nes tiek pats laikmetis, jo kontekstas, tiek šios propagandinės nuotraukos atstovauja labai prieštarai, nevienalytei prasminei sampynai.

Trečioji paroda, išdėstyta įvairiose NDG vestibulio ir antro aukšto vietose, vadinasi „Apie praeivius ir kaimynus: aštuntojo-devintojo dešimtmečių performansų dokumentacijos“ (kuratorė Eglė Mikalajūnaitė). Ši dokumentacijų paroda suręsta priešingu miniai principu – byloja apie individualius, subjektyvius meninės veiklos lygmenis. Sąsaja su minios problematika sėkminga, nes

daugeliu atvejų subjektyvūs performansai, veiksmai, atlikti sau arba tam, kuris dokumentuoja, vis dėlto intencionaliai yra socialiniai. Dažniausiai tai daugiau ar mažiau tiesioginės socioideologinės replikos, o „atsiribojimas“, „subjektyvumas“, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, yra nukreipti į (politiškai ar bent jau socialiai) kolektyvinius bendrabūvio lygmenis, diskutuojant su šiais prasminiais „minios“ lygmenimis. Todėl paroda yra natūralus „Minių“ tęsinys, o kartu prasmingas atokvėpis po masinių vaizdinių.

Akcentuoju *tęsinį*, nes ši paroda, jei pretenduotų būti visiškai savarankiška, kiltų šiokių tokių klausimų. Pavyzdžiui, kodėl joje rodomi būtent aštuoni (o ne du, penki ar trisdešimt) ir būtent šių menininkų performansai? Ar tai visuma, išreiškianti kokią nors temą, tarpusavio ryšį, ar atsitiktinai surinkti pavyzdžiai, tinkantys iliustruoti „negalerinėms“ performansų erdvėms. Žinoma, šiuo atveju neturiu jokių priekaištų parodai, nes ji formaliai ir konceptualiai elegantiška, be to, labai natūraliai įsiterpia į „Minios“ parodą.

Vis dėlto kartais norėtusi, kad NDG adekvačiau reklamuotų savo parodas. Jei paroda yra *mini* arba net *mikro*, reikėtų nepamiršti to paminėti. Nes kartais būna tokių nesusipratimų, kaip atsitiko, pavyzdžiui, su Pero Kirkeby'o paroda. Iš gana pompastiškai pateiktos informacijos daugeliui susidarė įspūdis, kad NDG pristatys neoekspresionizmo klasikui skirtą neregėto masto retrospektyvą. Tačiau, kai daugelis dailininkų (ypač tapytojų, kuriems Kirkeby's buvo didžiausias autoritetas) atskubėjo į parodą, išvydo šnipštą. Ir, jų pačių žodžiais tariant, pasijuto įžeisti, tarsi pats klasikas būtų iš jų pasityčiojęs... Panašiai atsitiko ne kartą, kai patikėję NDG projektų anotacijomis, skubame į grandiozinę parodą ir liekame it musę kandę.

Suprantu, kad NDG neturi pinigų didelėms retrospektyvoms ir kad dažnu atveju atvežti garsią pavarde galerijai svarbiau už pačią parodą, vis dėlto šiokių tokių proporcijų reikėtų paisyti.

Na, bet šį kartą NDG surengė tris gana gurmantiškas parodas, bandančias užčiuopti minios sielą ir pasikapstyti joje giliau. ■

VISA TAI – NE SAPNAS

Parodos, skirtos Jonui ir Adolfui Mekams, JMVMC Vilniuje

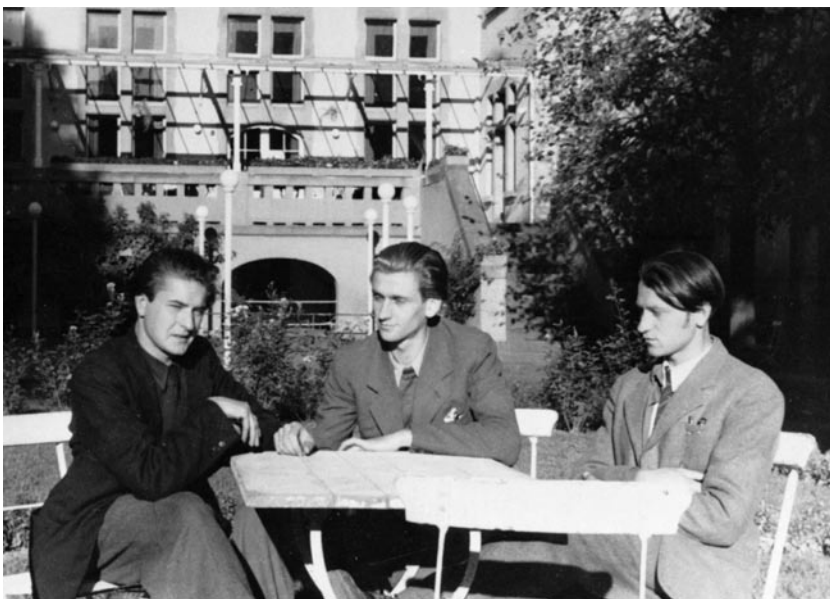
Jono Meko vizualiųjų menų centras (JMVMC) baigia metus simboliškai – pristato dvi retrospektyvas, viena skirta Jono Meko 90-mečiui, antra įprasmina ir primena Lietuvai, tarsi grąžina iš užjūrių Adolfą Meką (1925–2011).

„Visa tai ne sapnas“, – improvizuotoje autobiografijoje sako Adolfas Mekas, su jam būdinga ironija vardydamas daugybę laikinų darbų, kuriuos teko dirbti, – nuo piemenavimo Lietuvoje iki įvairiausių užsiėmimų Amerikoje. Skaitydamas šį išpūdingą sąrašą su daugiau negu šimtu įvairių „profesijų“ (piemens, vaikų prižiūrėtojo, tualetų valytojo, prekių išvežiotyto, barmeno, darbininko, kareivio, Kalėdų senelio, tautinių šokių šokėjo, vertėjo, bibliotekininko, fotografo, rašytojo, turisto, aktoriaus, duobkasio, virėjo padėjėjo, vagies, kino kūrėjo, operatoriaus ir t. t.) jautiesi taip, tarsi sapnuotum.

Jono ir Adolfo Mekų gyvenimo ir kūrybos odisėja prasidėjo apie 1944 m., kai iš Mekų pasiūrės Semeniškiuose buvo pavogta rašomoji mašinėlė, kuria Jonas ir Adolfas spausdindavo pagrindinį antifašistinį laikraštuką. Buvo tik laiko klausimas, kada okupacinė valdžia išsiaiškins „diversantus“. Broliai su padirbtais dokumentais iškeliavo į Vieną, kur ketino studijuoti. Tačiau traukinys buvo sustabdytas ir jį prikabino prie kito ešelonu, gabenančio belaisvius į Vokietiją. Iš

pradžią broliai Mekai atsidūrė Vysbadeno ir Kaselio „dipukų“ – išvietintų (*displaced persons*) arba *žmonių be vietos* stovyklose, o nuo 1949 m. atvyko į JAV, kur galutinai subrendo Jono ir Adolfo kūrybinė pasaulėžiūra. Išbandę daugybę užsiėmimų, gyvenimo vėtyti ir mėtyti, jie vis tiek visada liko ištikimi kinui.

Vos atvykę į Ameriką, pasiskolino pinigų ir įsigijo pirmąją kino kamerą *Bolex*. Dar 1944–1945 m., būdami Vokietijoje, *išvietintųjų* asmenų stovyklose, kurias kontroliavo prancūzai, turėjo galimybę susipažinti su to meto prancūzų kinu, padariusiu jiems didžiulį įspūdį ir įtaką. Kinas Mekams tapo universalia raiška, aprėpiančia literatūrą ir teatrą (kadangi

Jonas ir Adolfas Mekai su draugu. Vysbadenas. 1945

Jonas Mekas priima savaitinį malkų davinį. Kaselio/Matenbergo DP stovykla. 1948

Jonas ketino tapti poetu, o Adolfas buvo gabus vaidybai, tiek Lietuvoje, tiek *išvietintųjų* asmenų stovyklose abu įsitraukė į saviveiklinį teatrą). Be to, kinas nereikalavo gilių anglų kalbos žinių.

Niujorke abu Mekai iškart įsiliejo į tenykštę filminkų bendruomenę. 1953–1954 m. Jonas pradėjo pats organizuoti avangardinio kino peržiūras, padėdamas brolio Adolfo įsteigę žurnalą *Film Culture*, tapusį gana įtakingu JAV. Adolfo žmona Pola Chapelle juokaudavo: „Šitie du vyrukai atvyko [į JAV – K. Š.] turėdami 10 dolerių. Nemokėdami anglų kalbos, įsteigė vieną įtakingiausių Amerikos kino žurnalų. Sakyčiau, neblogas rezultatas...“¹

Taigi, broliai Mekai greitai įsiliejo į kino mėgėjų bendruomenę *New American Cinema Group* (kartu su Robertu Franku, Alfredu Leslie, Shirley Clarke,

Gregory Markopoulos). Jie prisidėjo ir prie Niujorko filminkų kooperatyvo įsteigimo 1962 m., vėliau panašūs kooperatyvai buvo įsteigti San Franciske (*Canyon Cinema*), Londone (*The London Co-op*) ir kitur. Adolfas Mekas kartu su Yoko Ono vienas pirmųjų ėmė dalyvauti Jurgio Mačiūno *Fluxus* performansuose 1961 m.

Niujorko meninis gyvenimas kunkuliavo, balansuodamas nuo triukšmingų, chaotiškų *Fluxus* hepeningų iki Andy'o Warholo socialinės tuštybės fantasmagorijų, nuo Johno Lennono muzikinių vakarėlių iki improvizuotų avangardinio kino filmavimų. Klestėjo pokarinis abstraktusis ekspresionizmas, kūrėsi daugybė avangardinių to meto dailės, meno srovių. Visas šitas „katilas“, nepakartojama 6-ojo ir 8-ojo dešimtmečių Niujorko meninė atmosfera ir apskritai laiko dvasia puikiai atsiskleidžia įvairiuose Jono Meko filmuose, kurie dabar atrodo persmelkti sunkiai nusakomos melancholijos, dokumentuojantys „prarastojo laiko paieškas“... Andy Warholas, Namas June Paikas, Susan Sontag, Jurgis Mačiūnas, Johnas Lennonas, Yoko Ono ir kitos kultinės to meto asmenybės Jono Meko filmuose „veikia“ tarsi „paprasti žmonės“ ir tai dar labiau juos išaukština, sureikšmina, paverčia simboliais, kultūros ikonomis...

Rengdamas dvi viena paskui kitą sekančias parodas JMVMC irgi siekia bent iš dalies susigrąžinti, prikelti tą „prarastą laiką“, nes abi ekspozicijos orientuotos į vizualines reminiscencijas.

Lapkričio mėnesį atidarytoje parodoje „Prisiminimai iš Vokietijos“ Jonas Mekas pirmą kartą Lietuvoje pristatė du savo filmus. Pirmajame filme, pavadintame „Prisiminimai iš Vokietijos“, Jonas Mekas grįžta į vietas, kur buvo įrengtos *išvietintųjų* asmenų stovyklos, ir pina savitą prisiminimų voratinklį, tarsi bandydamas išardyti praeities fasadą, nuvalyti užmaršties dulkes, kad galėtų įžiūrėti kokius nors prabėgusio gyvenimo pėdsakus. Pasakojimas apie tai, kas čia buvo kadaise, kontrastuoja su tuo, kas yra (filmuojama) dabar. Taip sukurama kiek fantasmagoriška atmosfera.

Filme „Ar buvo karas?“ Jonas Mekas, pasitelkdamas savo kino archyvus, pasakoja lietuvių pabėgė-

lių, atsidūrusių JAV pokario metais, istorijas, tarsi piešia jų miniportretus, bandydamas prisiminti konkrečių asmenų gyvenimą, veiklą, to meto situacijas, kontekstą.

Didžiąją parodos dalį sudaro Jono Meko nuotraukos iš originalių negatyvų, 1945–1949 m. fotografuotos Vokietijos DP (*išvietintų* asmenų) stovyklose, Vysbadene, Kaselyje, jų priemiesčiuose, į kuriuos Jonas, Adolfas ir kiti internautieji retkarčiais ištrūkdavo. Cikle atsispindi DP stovyklų gyvenimas ir apskritai pokario Vokietijos kasdienybė. Net ir šiose „dokumentinėse“ nuotraukose juntama Jonui Mekui būdinga melancholija, poetinis lyrizmas. Bet kokioje situacijoje ir bet kokiame kontekste jis apdainuoja gyvenimą: „Retas pavyzdys, kada filmininkas visiškai – mintimis ir kūnu – susilieja, susijungia su gyvenimu [...] Tiesiog taip yra – gyvenimas teka kaip upė, filmas bėga kaip gyvenimas.“²

Iškart po šios parodos, lapkričio pabaigoje, buvo atidaryta retrospektyva „Tai ne sapnas: Adolfo Meko gyvenimas ir kūryba“. Pristatyta archyvinių nuotraukų iš asmeninio ir profesinio gyvenimo kolekcija, kurią papildė Adolfo Meko autorinių filmų peržiūros ŠMC kino salėje su Johno Pruittto pasakaitomis apie jo kūrybą. Buvo parodyta ir keletas Adolfo Meko mokinių kino, video- ir animacinių filmų (kuratorius Artūras Jevdokimovas).

Lietuvoje plačiau žinomas Jonas Mekas, o Adolfo gyvenimas ir kūryba – dar ateities studijų reikalas. Vis dėlto teisybės dėlei reikėtų pasakyti, kad Jono Meko filmų autorystė nėra akivaizdi, nes prie jų dažniausiai vienokia ar kitokia forma (filmavimo, montavimo, scenarijaus rašymo ir pan.) prisidėdavo ir Adolfas. Savo ruožtu prie Adolfo Meko filmų yra prisidėjęs Jonas. Pasak Audriaus Naujokaicio, „Jonas Mekas tapo kur kas žinomesnis kino pasaulyje, ko gero, dar ir todėl, kad aktyviai reiškėsi kaip kino kritikas, aktyvistas ir avangardinio kino propaguotojas [...] Vis dėlto, žinoma, nenorėdami nuneigti Jono indėlio į kino meną, turėtume, matyt, sakyti ne „Jono Meko“ bet „brolių Mekų fenomenas“.³

Aktyviai talkinęs broliui Jonui kurti kino avangardą, Adolfas Mekas sukūrė ir autorinių kūrinių. Tiesa, šiuo aspektu jo kūrybinė biografija kur kas labiau vin-

giuota ir duobėta. Abu broliai, būdami nepriklausomo kino atstovai, vis dėlto bandė (gal kiek labiau Adolfas) prasimušti ir į komercinę Holivudo rinką, tačiau ši, kiek pakoketavusi su Mekų (ypač Adolfo) kūrybiniais bandymais taip ir neįsileido talentingų kūrėjų.

Adolfas susuko du trumpus autorinius filmus „Plati gatvė“ (*Grand Street*) ir „Tyli popietė“ (*Silent Journey*). 1963 m. jis sukūrė žymiausią savo filmą – pilno metražo komediją „Aleliuja kalvoms“ (*Hallelujah the Hills*). Vos 65 000 dolerių kainavęs filmas buvo apdovanotas prizų Lokarno tarptautiniame kino festivalyje, išrinktas metų komedija JAV. Adolfas Mekas vadintas kino kubistu, talentingu manipuliuotoju kino konvencijomis ir pan., jaunam kūrėjui žadėta sėkminga karjera.

Jonas, o ypač Adolfas, Lietuvoje ketinęs tapti aktoriumi, 1943–1944 m. lankęs aktorinius kursus Biržuose pas Juozą Miltinį, neretai ir patys vaidindavo savo filmuose.

Po metų broliai sukūrė filmą „Karinis kalėjimas“ (*The Brig*) – tai klaustrofobiškas pasakojimas, visiška poetiškos komedijos „Aleliuja kalvoms“ priešingybė. Lygia greta Adolfas Mekas dirbo kaip montažo specialistas kituose kino projektuose.

1965 m. sukurta „Dvivamzdė detektyvinė istorija“ (*The Double Barreled Detective Story*) pagal Marko Twaino apsakymą buvo trečias savarankiškas Adolfo bandymas kurti pilno metražo vaidybinį kiną. Deja, autorius susidūrė su rimtomis platinimo problemomis, patyrė finansinių nuostolių, o filmas liko beveik nežinomas. Ši nesėkmė smarkiai pakenkė Adolfo Meko, kaip kino režisieriaus, karjerai, pilno metražo vaidybinių filmų jis daugiau nebekūrė.

Tačiau vis tiek liko su kinu ir kine. Prisidengęs George'o Binkey'o pseudonimu, dalyvavo kelių ne itin sėkmingų B kategorijos filmų kūrime. Vienas rimtesnių Adolfo Meko sąlyčių su kinu įvyko 1970 m. Kuboje, filmuojant dokumentinį filmą *Companeros and Companeras*, pasakojantį apie Kubos revoliuciją. Juostą režisavo Davidas ir Barbara Stone'ai. Adolfas ėmėsi montažo.

Pažymėtinas 1967 m. Jono Meko nufilmuotas, Adolfo žmonos, dainininkės Polos Chapelle prodiusuotas, prieš karą Vietname nukreiptas, politinės satyros sklaidinas performansas „Interviu su Laplan-

Jonas Mekas, Adolfas Mekas ir Pola Chapelle Lietuvoje. 1971

dijos ambasadoriumi“ (*An Interview with the Ambassador from Lapland*). Adolfas Mekas, apsimetęs klestinčiu vidurinės klasės baltuoju buržua, duoda absurdiškus, rasizmu persunkusius patarimus JAV armijos karininkams, kaip išspausti kuo daugiau naudos iš „siauraakių“ belaisvių. 1968 m. Adolfas Mekas sukūrė filmą „Vėjo gėlės“ (*Windflowers*), savotišką antikarinę elegiją.

JAV avangardinio kino pokarinėje istorijoje yra ypač svarbūs trys filmai, kuriuos paraleliai sukūrė Jonas Mekas, Adolfas Mekas ir Pola Chapelle. 1971 m. broliams nusišypsojo laimė aplankyti sovietinę Lietuvą. Per šią kelionę į gimtąsias vietas, pas tėvus, seseris, brolius, nematytus beveik 30 metų, Jonas susuko filmą „Kelionės po Lietuvą reminiscencijos“ (*Reminiscences of a Journey to Lithuania*), Pola Chapelle sukūrė kino pasakojimą „Kelionė po Lietuvą“ (*Journey to Lithuania*), o Adolfas – „Keliant namo“ (*Going Home*). Įdomiausia tai, kad šie trys filmai atskleidė tris skirtingus požiūrius į tas pačias situacijas, kiekvieno režisieriaus savitą pasaulėžiūrą.

Šis filmas buvo paskutinis savarankiškas Adolfo Meko kūrinys. Priežastis labai proziška – aštuntojo dešimtmečio pradžia buvo nepalanki daugeliui nepri-

klausomo kino kūrėjų, o Holivudas atsuko jiems nugarą. Adolfas Mekas liovėsi rašęs scenarijus, kuriuos, pasak jo paties, bergždžiai siūlė kompanijai *Warner Brothers*, spjovė į agentus ir teisininkus. Tiesa, vėliau tuos scenarijus paskelbė, kartu kiekvieną kartą susikurdamas naują autobiografiją.

Prasidėjo naujas profesinio gyvenimo etapas. Adamas Sitney pasiūlė Adolfui Mekui dėstyti *Bard College* ir šis sutiko pabandyti, manydamas, kad tai bus dar vienas laikinas užsiėmimas. Tas „pabandymas“ truko ilgiau kaip trisdešimt metų. Adolfas Mekas buvo puikus dėstytojas, užkrėtęs kino manija daugybę savo studentų.

Jis laikomas vienu pirmųjų progresyvių *Bard College* dėstytojų, kurie kiną laikė visų pirmiausia menu, leidžiančiu išreikšti tam tikrą pasaulėžiūrą, o ne sausu amatu ar bukus komercijos objektu, koku jį laiko tiek provincialūs (Amerikos!) dėstytojai, tiek studentai, daugiausia turtingų šeimų palikuonys. Iš dalies todėl Adolfas Mekas 2004 m. liovėsi dėstyti, nes nusivylė „pralaimėjęs kovą“ su globalia kino komercializacija ir sparčiu banalėjimu.

Jono Meko vizualiųjų menų centras, atvėręs gana plačią brolių Mekų gyvenimo ir kūrybos retrospektivą, pristatė Joną ir Adolfą kaip ryškias, savitas asmenybes, o jų išskirtinę kūrybą – ne tik kaip amerikiečių, bet ir kaip lietuvių kultūros dalį. ■

¹ Philippe Dijon de Monteton, *A Foolish Genius: The Life and Work of Adolfas Mekas*, *Experimental Conversations*, Issue 8: Winter 2011 // <http://www.experimentalconversations.com/articles/969/a-foolish-genius-the-life-and-work-of-adolfas-mek/>

² Audrius Naujokaitis, Gyvenimas tik prasideda, *Kultūros barai*, 1998, nr. 3, p. 27–28.

³ Philippe Dijon de Monteton, *A Foolish Genius*...

Filmuojant Adolfo Meko mokinio Erico H. Madseno filmą „Jeremijas“. Bard kolegija. 1982

Adolfas Mekas vaidina kaubojų savo filme „Dvivamzdė detektyvinė istorija“. 1965

Adolfas Mekas žvelgia į Kaselio/Matenbergo DP stovyklos panoramą. 1948

Filmo „Sapnuoju, kad einu“ kadrai. Režisierius Jokūbas Vilius TŪRAS

KETURI TŪKSTANČIAI KILOMETRŲ IŠ TAMSOS Į ŠVIESĄ

*Su režisieriumi Jokūbu Vilium Tūru
kalbasi Irena Alperytė.*

*Yra tik viena kelionė. Tai kelionė į save.
Rainer Maria Rilke*

Irena Alperytė. *Scanorama 2012 pristatė Jūsų filmą „Sapnuoju, kad einu“ apie piligriminę kelionę į Santjago de Kompostelą. Įstrigo jo pradžia: lovytėje miega kūdikis, iš šilto miegamojo vyras išeina į šaltą sausio penktosios naktį... Girgžda sniegas. Kai žiūrėjau filmą, nuolat sukildavo gumulas gerklėje. Po peržiūros paklausiau vieną iš Scanoramos savanorių, dirbusį britų komandoje, kaip jam patiko filmas? „Jis taip giliai mane paveikė, kad net kalbėti negaliu“, – atsakė. Dalis žiniasklaidos, aptardama filmą, kabinasi už to, esą bohemiškai gyvenęs žmogus atsiduria aklavietėje ir turi kažką daryti, kad susitvarkytų. Išėjis – kelionė. O aš pamačiau problemą visai kitur. Gal todėl, kad nepažįstu bohemos gyvenimo... Bet ir be šios patirties įžvelgiau Jūsų filmo prasmę.*

Jokūbas Vilius Tūras. Į kelionę išėjau, nes turėjau aibę motyvų, susidėliojusių būtent tais metais. Išėjau, kad iš naujo patikėčiau gyvenimo prasmingumu. Nors ir baiminausi, kad pradėjęs eiti nesustočiau kur nors Lenkijos viduryje ar net Lietuvoje, nepasiekęs sienos, nes gal visa tai man ims ir pasirodys beprasmiška. Priežastčių išeiti turėjau ir be filme pateikiamos mano praeities, su kuria einu susitaikyti, laiškuose

pasakodamas apie ją žmonai ir visiems kitiems. Tai tik vienas, žiūrovams aiškiausiai matomas motyvas. Antra, neįvardyta ir nežinau, ar kitiems suprantama priežastis buvo ta, kad mane išginė didžiulis nerimas dėl Lietuvoje susiklosčiusios (tai buvo 2010 m.) situacijos, ne tiek politinės, kiek emocinės. Nedavė ramybės tas banalus visų bėgimas, laiko neturėjimas, santykių ir jausmų paviršutiniškumas. Mane tai dusino, darėsi sunku miegoti naktimis. Iki šiol kartais atrodo, kad laukiančių pasaulio pabaigos Lietuvoje kur kas daugiau, negu norinčių gyventi. Šita kelione norėjau sau ir aplinkiniams parodyti, kad egzistuoja kelias iš tamsos į šviesą. Norėjau pažiūrėti, ką jaučia, kuo tiki kiti žmonės Europoje.

Į Santjago de Kompostelą pasirinkau ilgesnį kelią – ne tiesiai per Lenkiją, Vokietiją, Prancūziją į Ispaniją. Siekiau aplankyti kuo daugiau šalių, todėl mano maršrute atsirado Čekija ir Šveicarijos Alpės. Norėjau pasidalyti savo jausmais būtent šiame – Šv. Jokūbo kelyje, kuris, beje, jau yra pažymėtas žemėlapiuose nuo pat Ogrodnikų prie Lietuvos sienos (nors ir be tokios geros infrastruktūros kaip Prancūzijoje ir Ispanijoje). Padariau apie 70 interviu, kurie nepateko

į filmą, nes nepaprasčiau kalbintų žmonių sutikimo naudoti tuos pokalbius, be to, filmas būtų tiesiog per ilgas. Aš klausdavau, ką jie laiko amžinosiomis vertybėmis, kaip jas supranta tiek globaliai, tiek asmeniškai. Arba: „Ką pasakytumėte savo atžaloms, jeigu žinotumėte, kad šiandien įvyks pasaulio pabaiga?“ Išgaudavau lyg ir testamentą. Žmonės susimąstydavo, net išsigąsdavo, bet po tokių pokalbių dažniausiai susidraugaudavome.

Suprantu, kad kyla svarbiausias klausimas: ar buvo prasminga? Tiek rizikuoti savo sąnariais, gyvybe, nes tikrai pavojinga eiti žiemą keliais per plikledį, pro šalį lekiant automobiliams, klampoti miškais, dažniausiai be jokių pramintų takų...

Kai kurie žiūrovai pasigedo tiek fizinės, tiek psichologinės kančios, nuovargio, baimės, nusivylė, kad niekas manęs neužpuolė, nedavė į akį. Atseit, per daug sėkmingai viskas klostėsi. Gal iš tikrųjų mane kažkas saugojo, nes nuėjau visą kelią be didesnių grėsmių? Tiesa, keturis kartus užkabino pro šalį važiuojantys automobiliai, bet nė vienas nepartrenkė, nenusviedė ant plento ar šalikėlėn. Užkabino kuprinę, lazda, rankovę... Šiek tiek gailiuosi, kad neišdrįsau filmuoti savo kančios. Atrodė, negi čia dabar rodysiu, kaip suknistai jaučiuosi. Aišku, kai būdavau nusikalęs, filmuoti tiesiog nelikdavo jėgų.

Kelionė buvo *prasminga*. Nueitas kelias sustiprino mano norą gyventi. Supratau, kad dar gyva gėrio, vilties ir šviesos dvasia. Nežinau, ar atsakiau į klausimą, bet tie, kam filmas atrodė artimas, turbūt irgi ieško šviesos.

Ką Jums reiškė žmonos palaiminimas prieš kelionę? Ką ji pasakė?

Sužinoti atsakymą, manau, knieti visoms moterims. Žmona buvo ką tik pagimdžiusi, o aš po dviejų mėnesių išėjau. Pradėjome kalbėti apie mano kelionę prieš kokius keturis mėnesius. Iš pradžių jai plaukai piestu stojosi vien nuo tokios minties. Manė, kad juokauju. Vėliau prasitarė: visą tą laiką, kol keliavau per Lenkiją, vylėsi, gal apsisuksiu ir grįšiu. Bet po mėnesio, kai įžengiau į Vokietiją, suprato, kad eisiu iki galo.

Su žmona ilgai kalbėjomės apie šią kelionę. Neįkalbinėjau jos, norėjau, kad pati pajustų, suvoktų, kodėl man tai svarbu. Tikėjau, kad supras, nes ji su manimi buvoėjusi į antrąją kelionę Šv. Jokūbo keliu. 2008 m. ji pati mane susirado ir paprašė, kad lydėčiau ją piligriminėje kelionėje į Santjago de Kompostelą. Kartu nuėjome 400 kilometrų, po to ir susituokėme. Nemanau, kad ji būtų pritarusi šiai idėjai, jeigu pati nebūtų tenėjusi. Kiekvienas žmogus bet kurioje kelionėje, nesvarbu, kiek ji truktų, nesvarbu, kokia jos geografija, įgyja kažką, dėl ko jis pasikeičia. Kitiems neįtikinamai skamba, kad man neužteko to mėnesio, kai pirmą kartą Šv. Jokūbo keliuėjau vienas, ir tos antros kelionės kartu su būsimąja žmona. Išėjau į trečią kelionę, nes norėjau pajusti, ką patirdavo pirmieji pilgrimai senais laikais, kai kelionės tikslą pasiekdavo savo kojomis, be automobilių ar lėktuvų. Manęs klausdavo, ar atgal grįšiu irgi pėsčiomis. Atsakydavau: norėčiau, bet bijau pernelyg atitrūkti nuo šeimos, prarasti ryšį su dukrele.

Ar matėte Larso von Triero „Melancholiją“?

Mačiau.

Klausiu, nes ten irgi yra tam tikra kelionė...

Aš linkęs supaprastinti tokius dalykus, kad nepasiklyčiau ilguose svarstymuose. Šiame filme von Trieras, nors ir gana šviesiai išlaviruoja, vis dėlto kalba apie neviltį. Šiaip ar taip, jo „Melancholija“ susijusi su praradimu. Šitas filmas suteikia nedaug vilties. Nors, kaip sakiau, režisierius viską nuskaidrina ir filmo esmė – šviesi neviltis.

Laikausi nuomonės, kad bet kuris menininkas turi jausti begalinę atsakomybę už tai, ką pateikia žiūrovams. Kalbu ne apie kokybę, o apie turinį. Bet kurio žanro menui nebanaliai pateikti šviesias temas yra lygiai taip pat sunku, kaip nebanaliai suvaidinti teigiamą herojų. Didžioji dalis aktorių laukia piktadario arba tragiško herojaus vaidmenų, nes įtikinamai ir nelėkštai įsikūnyti į tokius yra kur kas lengviau negu į visapusiškai teigiamą personažą. Dažnai menininkai nerašo, nestato šviesių pjesių, nevaidina tei-

giamų herojų, netapo saulės, nes to daryti tiesiog jau negali. Jiems tai pernelyg lėkšta. Mene jie vertina tik negatyvią plotmę. Kad galėtų nuoširdžiai skleisti šviesą, privalai bent kurį laiką gyventi dorai, harmoningai, turi stengtis suvokti, kaip svarbu negriauti savo ir kitų tikėjimo.

Bet kuris autorius atsispiria nuo savo gyvenimo patirties. Dažniausiai ta patirtis būna jau užnuodyta, baisiai niūri, persmelkta nevilties, suicidinė. Tai madinga, tuo manipuluojama. Kad ir kaip būtų, reikia gyventi, laikantis tam tikrų normų, panašiai kaip laikomės kelių eismo taisyklių. Jei Vilniuje imsi važinėti kairiąja kelio puse, nes tau taip patogiau, įdomiau, *kiečiau*, pradėsi kelti grėsmę ir sau, ir aplinkiniams. Tos taisyklės, arba Dievo įsakymai, yra tarsi psichologinės atramos, palaikančios harmoniją. Jei principingai jų laikysiesi, jei tave auklėjo pagal jas, būsi laimingas ir pats, ir netrukdysi tokiems būti visiems aplink tave.

Kodėl kenkėjai, nusikaltėliai, alkoholikai arba į ką nors kitą įjunkę žmonės negali sustoti, laikytis, pavyzdžiui, blaivybės. Todėl, kad jie yra pripratę taip gyventi, jiems tiesiog sunku pakeisti mąstymo kryptį. Jie netiki ir nėra pratę būti garbingi, geri, švarūs, dori. Praeitį tempia juos atgal, jie save niekina, manydami, kad nėra verti nieko gražaus, šviesaus. Todėl krinta atgal į pagiežos ir nevilties liūną. Arba atvirkščiai – nepagirstai susireikškina.

O Tarkovskio „Nostalgija“? Ar ji nekankina?

„Nostalgija“ yra vienas mylimiausių mano filmų. Senokai, aišku, mačiau. Bet kaip jis, tas herojus, su-rado jėgų, sunku net patikėti.

Vis prisimenu epizodą: atsitiktinai sutiktai mergai-tei italei jis pasakoja rusišką anekdotą apie tai, kaip vienas žmogus ištraukė kitą iš pelkės, o tas pyksta ir sako: „Kvaily, aš čia gyvenu.“

Panašiai ir yra. Žinau, nes gyvenau toje pelkėje. Girtuoklis, kuris niekaip negali patikėti, kad galima norėti negerti... Mano atveju taip ir buvo, aš ilgą lai-ką maniau, kad šiame žiauriame pasaulyje, kuriame

jaučiamės tarsi įkliuvę į spąstus, neįmanoma gyventi be alkoholio – jis suteikia iliuziją ir darosi lengviau gyventi melo, neteisų apsuptyje.

Sykį mane labai giliai nusmelkė tokia paprasta mintis: „Jeigu jau atėjai į šitą pasaulį blaivus, tai turi toks išlikti iki galo.“

Mačiau BBC filmą, kuriame pateikiami labai svarbūs, moksliškai pagrįsti faktai: iš 20-ies ten pateiktų ir detalai aptariamų psichoaktyvių nar-kotinių medžiagų alkoholis užima penktą vietą – pirmauja heroinas, kokainas, gatvinis metadonas ir barbituratai. Nikotinas, atrodo, yra dešimtoje, LSD septynioliktoje, o alkoholis – penktoje vietoje. Britai, atsižvelgdami į svaigalų kenksmingumą, įtaką mirtingumui ir priklausomybės lygį, padarė tyrimus, kaip veikia šios psichoaktyvios medžiagos, kaip keičia sąmonę, mintis. Žmonės prasigeria ne tik Lietuvoje ar Rusijoje.

Prancūzai turi tokią draugiją *Accueil Jacques* – „Jokūbo kelio draugai, brolija“. Ji net gauna simbo-linę valstybės paramą, kad galėtų priimti piligrimus. Viena nuostabi, inteligentiška, bet gerokai prasigė-rusi šios brolijos narė, mokytoja, atvirai kalbėjo apie padėtį Prancūzijoje: „Čia tas gražus kultūringas vyno gėrimas yra visiškai akių dūmimas. Prancūzai prasi-geria iš esmės.“

Ta jų vynininkystė, aišku, yra milžiniškos įplaukos į valstybės biudžetą. Kaip Lietuvoje degtinė su alumi. Mes neturime nei automobilių ar lėktuvų pramonės, nei naftos, todėl reikia, kad tauta, nors ir apkvairšusi, nors ir išsigimstanti, kaip nors pripildytų biudžetą, antraip valstybė bankrutuos. Lyg ir norima, kad būtų daugiau šviesių protų, bet elgiamasi visiškai atvirkš-čiai. Aišku, jeigu mes su tamsta būtume alaus ar deg-tinės gamyklų savininkai, mums labai rūpėtų, kad mūsų „produkciją“ pirtų. Vis dėlto gerai, kad mudu nepardavinėjame nei degtinės, nei alaus.

Esame rūmuose, kuriuose mokėtės savo amato – kino režisūros. Ką Muzikos ir teatro akademija sutei-kė profesiniu požiūriu? Kas buvo Jūsų mokytojai, davę kažką daugiau, negu apibrėžia mokymo programa?

Man ypač brangi kalbos kultūros dėstytoja Valerija Vaitkevičiūtė, amžiną jai atilsį. Atėjęs studijuoti, turėjau stiprų zarasiškiams būdingą akcentą su lenkiškomis, rusiškoms priemaišomis, stipriai ištempdavau balsius. Nors dėstytoja mane skalpavo, juokdavosi kartu su visais iš mano tarimo ir kirčiavimo, man ji nebuvo kirvis kaip kitiems. Gal todėl, kad stengiausi, buvau nuolankus... Žodžiu, tapau jos draugas. Ji dar spėjo palaiminti mane prieš šią kelionę, o išlydėdama paprašė, kad būtinai paimčiau 200 litų. Gražinau šią garbės skolą prieš pat jos mirtį.

O iš profesinės pusės, aišku, svarbiausias buvo Henrikas Šablevičius, apdovanotas begaline meile žmonėms ir gyvenimui. Jisai suorganizavo neįkainojamos vertės keliones – lankėmės pas Kieślowskį, kuris Lodzėje surengė mums paskaitėlę, o pas Zanusį gyvenom jo užmiesčio viloje su celėmis lyg vienuoliai. Jis *visus* mus priėmė, ir tai buvo Šablevičiaus nuopelnas, jo filmų pripažinimo rezultatas.

Dar labai daug davė šviesaus atminimo Vytautas Čibiras – man imponavo jo mąstymas ir elgesio kultūra. Graži, didinga, aristokratiška laikysena tais laikais kai kam atrodė gal nereikalinga poza, bet tai buvo šio režisieriaus savastis.

Aišku, ir Juozas Javaitis, atėjęs kaip jaunas dėstytojas, atnešė visai kitokį „piterišką“ mąstymą, tai irgi buvo svarbu.

Dar labai mėgau Marijanos Malcienės kino ir meno istorijos pamokas. Ji nuostabi moteris, puiki dėstytoja.

Esu dėkingas Gražinai Arlickaitei, atkreipusiai dėmesį į pirmuosius mano bandymus kine. Prisimenu, parašiau kažkokį scenarijų su mistiniais, detektyviniais elementais, kai parodžiau, ji buvo maloniai nustebusi ir paskatino mane nesustoti. Šis prisiminimas vėliau suteikė man jėgų atsitiesti, patikėjau, kad gal ir verta likti gyvam.

Rokas Eltermanas pastatė filmą „Man yra klinikinė depresija, ir aš rūkau žolę“. Kaip vertinate žmones, kuriems labai patinka elgtis egocentiškai – štai, žiūrėkite, kaip man blogai! Jeigu būtumėte to žmogaus

mokytojas, ką jam patartumėte, kol jis dar yra jaunas, kokius kelio į naują gyvenimą ženklus parodytumėte?

Deja, nemačiau Roko filmo, bet gal jis kažkuo panašus į manąjį – abu bandome pažvelgti į save. Kartu įveliamo ir kitus, kad klausytųsi svetimos išpažinties. Vieniems smagu matyti, kaip skalbiami nešvarūs kieno nors marškiniai, kitiems – ne. Vieniems patinka aptarinėti svetimas bėdas, kitiems – ne. Tiesiog vieni susitapatina, o kiti – ne.

Nematęs to filmo, negaliu spręsti, ar jo autorius turi problemų, ar ne, o jei turi, tai kokių. Kad ir kaip būtų, tas filmas turbūt atveria vidinį jo skausmą, gal yra šiek tiek (ar gerokai) ironiškas, gal net linksmas. Gal žmogus jau išvis yra praradęs tikėjimą, todėl tyčiojasi iš savo kasdienybės, iš savo gyvenimo, iš būties. Man atrodo, tokiam žmogui pirmiausia reikia padėti susivokti, kad tyčiotis nei iš savęs, nei iš kitų negalima. Jeigu žmogus turi šiekį tokį moralinį pagrindą, garbės kodeksą ar kaip tą vadintume, būtų galima, užmezgus draugišką pokalbį, apeliuoti į jo tikėjimą kitais, kad bandytų juos išgirsti ir suprasti, kad jaustų atsakomybę už tai, ką jiems sako ir rodo, suvokdamas galimas *pasekmes*. Aišku, šiuo atveju vargu ar padėtų religija. Reikėtų išsiaiškinti, kas yra tikrasis nuolankumas, kaip svarbu siekti vidinės ir išorinės harmonijos, kai žmogus stengiasi, kad būtų gerai ne tik jam, bet ir kitiems.

Ir ne todėl, kad Rokas rūko žolę ar pan. Jeigu nori nors kiek *tikriau* ir harmoningiau gyventi, turi suprasti, kad maivydamasis galbūt busi populiarus, bet nustos būti savimi. Chaotiškas mąstymas yra nulemtas „postmodernistinio“ nusiteikimo, kad niekas niekam nieko nereikia, kad galima tyčiotis iš visko. Galima demagogiškai apžaišti bet kurią tezę, aksiomą, apversti ją aukštyn kojomis vien tam, kad pademonstruotum tariamą savo erudiciją. Tačiau, geranoriškai mąstant, bet koks meno kūrinys yra (ar bent jau turėtų būti) vertingas tiek, kiek suteikia žmonėms vilties ir šviesos. Juk negerai, jeigu menas pastūmėja pasikarti... Jis turi suteikti nors mažą viltį. Ir nemanau, kad tai tik krikščionims būdingas požiūris. Esu tikras, kad tai bendražmogiška. Labai

paprasta: jeigu atėjai gyventi į šitą pasaulį, turi elgtis garbingai. Bent jau taip, kad kuo mažiau kenktum tiek sau, tiek ir kitiems. Dažniausiai tie, kuriems viskas atrodo beprasmiška, būna tokie įtaigūs, kad užkrečia ir aplinkinius, net jeigu šie dar išvelgia kokią nors prasmę. Dėl vienų ar kitų priežasčių praradę tikėjimą gyvenimu arba nespėję to jausmo įgauti, visi pradeda „f**kintis“, „siuntinėti“ vieni kitus... Tai atsinešama iš šeimų, iš kiemų, iš mokyklų, kuriose susidaro neigiama terpė.

Kaip manote, kurio iš dešimties Dievo įsakymų yra sunkiausia laikytis?

Nebuvau apie tai rimtai susimąstęs, bet turbūt „Neturėk kitų dievų...“ Svarbiausia nepasiklysti. Jeigu pradėdi grybauti, jeigu išklysti iš kelio, galima išprotėti. Todėl žmonės, neturintys tvirtos charakterio, tvirtos psichikos, susidomėję egzotiškais religinėmis praktikomis, sektantiškais ideologijomis, dažnai paklysta. Šis įsakymas duotas tam, kad nepradėtume klaidžioti. Visi įsakymai yra tarsi griežtų prevencinių taisyklių programa, surašyta vienu tikslu – padėti žmogui nepasiklysti ir gerai jaustis. Tačiau būtina vadovautis visa nedaloma visuma – visomis taisyklėmis, ne tik tomis, kurių lengva laikytis, bet ir tomis, kurių laikytis sunku arba nesinori. Tarkim, „nevok“ ir „nežudyk“ daugumai yra visiškai neginčijamos tiesos. Bet štai įsakymą „negeisk svetimo vyro ir moters“ daugelis ignoruoja, laikydamiesi požiūrio, „jei labai norisi, vadinasi, galima“ arba teigdami, esą reikia klausytis širdies. O juk minėtas Dievo įsakymas prasmingas ne todėl, kad tai Dievo žodžiai, o todėl, kad ištikimybė svarbi pačiam šio principo besilaikančiam žmogui, psichinei jo sveikatai. Meilė nėra chemija, emocijos ar hormonai, meilė – tai apsisprendimas.

Ne visiems pasiklydusiems pavyksta išlaviruoti tarp interneto, numerologijos, horoskopų, budizmo, Mirusiųjų knygos, Korano, Toros ir t. t. Manau, daugeliui laikytis vieno kelio yra sunkiausia todėl, kad ilgainiui jis pasidaro nepakeliamai rutiniškas ir nuobodus. Tada žmogus, neatlaikęs tos rutinos, pameta

kelią. Ir dažniausiai tik gyvenimo pabaigoje suvokia savo paklydimų kainą. Tą paskutinę teismo dieną, kai guli mirties patale, norom nenorom prisimeni, ką gero ir blogo padarei – tada ir degi. Mačiau, kaip „degė“ mano mylima močiutė. Žinią apie jos mirtį gavau po penkiolikos dienų, kai buvau išėjęs į kelionę. Dar spėjau ją aplankyti Zarasų ligoninėje prieš išvykdamas. Jai buvo prasidėjusi agonija. Manęs paklausė, ar esu tikintis. „Taip, močiute.“ Ji vos girdimai lyg sau sušnabždėjo: „Koks tu laimingas...“ Labai nuoširdžiai tą pasakė. Mačiau, kad „nelabasis“ ją griebia kaip reikiant. Jai labiau skaudėjo ne fiziškai, o dvasiškai. Akys buvo visai išdžiūvusios, pirkau jai dirbtines ašaras. Raudonomis akimis sėdėjo kaip siaubo filme, tiesiog degė, nerasdama sau vietos. Amžiną jai atilsį...

Vėliau keliaudamas mažiau: jei niekuo netiki, jei esi prakeikęs, pasmerkęs visą žmoniją, tada vargas tau, žmogau, ir kai gyveni, ir kai miršti. Jeigu leidi sau į viską nuspjauti, išpažįsti blogį, tai gadini ir sau, ir kitiems gyvenimą, sėji mirtį. Gal net nesąmoningai, tiesiog iš įpročio. Gal net nesuvokdamas, kad tai, ką kasdien darai, mato kiti, kiekvieną akimirką tu esi šioks toks pavyzdys kam nors gatvėje, poliklinikoje, bet kur. Pavyzdys net ir tiems, kurie tavęs nepažįsta. Noras būti išskirtiniam, *kietesniau* už kitus trukdo rasti tikrąjį savo kelią. Vedami puikybės, žmonės patys išmuša sau pagrindą iš po kojų. Puikybė yra viso blogio pradžia – tą suvokiau kelionėje. Tai yra Pandoros skryn timer, visų žmonijos bėdų pradinė priežastis. Konkuravimas yra lyg ir geras, lyg ir sveikintinas dalykas, atrodo, jis užtikrina progresą. Bet jame tūno viena mažytė paklaida – kai puikybė ir noras būti stipresniau, gražesniau, protingesniau virsta noru menkinti, niekinti, išnaudoti kitus. Kai visai nelieta tikėjimo, kad ne pinigai svarbiausia, prasideda nuopuolis. Visiems dabar svarbiausia yra pinigai. Kaip susimokėt, susimokėt, susimokėt. Iš tikrųjų svarbiausia yra dvasios harmonija, o ne ta pragaištinga migla.

Dėkoju už pokalbį.

■

KIEK ŽINGSNIŲ NUO VARĖNOS IKI AVINJONO?

Varėna – nedidelis miestelis. Kai išlipi iš traukinio, nereikia nė dviejų kilometrų nužingsniuoti pagrindine Vytauto gatve, kad pasiektum kitą jo kraštą. Čia rengiamas teatro festivalis? Skamba utopiškai. Tačiau jau keletą metų varėniškus džiugina profesionalių teatrų spektakliai, vertinimo komisija apdovanoja geriausius iš pamatytų... Vis dėlto koks tas Varėnos festivalis, koku keliu jis eina?

Niekas nesiginčys, kad ne vien sostinė ir didieji miestai turi teisę rengti teatro festivalius (tą liudija įvairių šalių patirtis). Juk net visai nedideli miesteliai gali virsti tarptautiniu mastu pripažįstamais teatrinės kultūros centrais. Iš tokių bene ryškiausiai žiba prancūzų Avinjonas. Ši keista, atrodytų, neįmanoma paralelė ne kartą dingtelėjo į galvą, kai lankiausi Dalios Tamulevičiūtės profesionalių teatrų festivalyje Varėnoje.

Varėna versus Avinjonas

Teatro festivalis Varėnoje šiemet vyko dar tik (nors gal labiau tiktų sakyti *jau*) trečią kartą. Jo atsiradimo istorija nesudėtinga: aktorius Remigijus Vilkaitis, būdamas kultūros ministras, įsteigė Dalios Tamulevičiūtės premiją už spektaklius pagal lietuvių dramaturgiją, o varėniškus paskatino rengti festivalį (taigi tapo jo „krikštatėviu“). Juk iškili Lietuvos teatro režisierė ir pedagogė gimė netoliese – Senojoje Varėnoje. Todėl festi-

valis pradedamas rugsėjo 30 d., minint Tamulevičiūtės gimtadienį. Tądien įteikiama ir premija, šiemet atitekusį Kauno dramos teatre pastatyto spektaklio „Liūdnas Dievas“ kūrėjams (režisierė, scenarijaus autorė ir aktorė Inesa Paliulytė).

Festivalis vyko visą spalio mėnesį, buvo parodyta aštuoniolika spektaklių. Jeigu teatro žiūrovai galėtų tuo pat metu stebuklingai lankytis skirtingose vietose, tiek ir netgi daugiau scenos kūrinių Avinjone jie galėtų išvyti per... vieną vakarą. Prancūzų rengiamas festivalis irgi trunka beveik visą mėnesį, spektakliai dažniausiai rodomi įvairiose senamiesčio vietose. Ši Avinjono dalis, apsupta aukštos mūrinės sienos, savo plotu prilipsta visos Varėnos dydžiui. Tačiau toks stulbinamai intensyvus teatrinis gyvenimas, pasirodo, įmanomas ir nedidelėje teritorijoje, festivalio tikslams panaudojamas kiekvienas kampelis. Jeigu kuriame nors iš jų nerodomi spektakliai, jis virsta viešbučiu, restoranu, baru, suvenyrų parduvėle ir pan. Aukštesnius ir tankiau sustatytus mūrinius namus Avinjone juosia daugybė trumpų siaurų gatvelių, o Varėnoje netrūksta žalios (arba žiemiškai baltos) erdvės beveik aplink kiekvieną medinį namuką ar sovietinės statybos daugiaaukštį. Todėl, jei prancūzų festivalis netikėtai persikeltų į šį Lietuvos miestelį, pagrindine programa turbūt taptų ne uždaroje erdvėje rodomi spektakliai, o gatvės ir lauko teatro artistų pasirodymai. Erdvės

požiūriu Varėna gerokai laisvesnė, ne tokia suspausta kaip Avinjonas.

Vis dėlto Dalios Tamulevičiūtės festivalis lyg didžiulis kultūros debesis susikondensavęs vienoje vietoje – Varėnos kultūros centre. Ši tvirtovė su tamsaus stiklo ir raudono betono sienomis, pasirodo, yra multikultūrinė erdvė. Čia apsilanko ne vien teatro trupės, bet ir vyksta seminarai, įvairūs susitikimai, glaudžiasi moterų, vaikų ir mišrūs chorai, šokių kolektyvai, kapelos, o netoliese esančiame kitame pastate rodomi kino filmai, rengiamos parodos. Jeigu varėniškiai į vieną šventę sujungtų visus savo miestelio skirtingo pobūdžio renginius, jie galėtų, kaip ir Avinjono festivalio organizatoriai, pasigirti multikultūrine programa. Juo labiau kad daugialypumas Varėnai įprastas dalykas – pavyzdžiui, knygyne galima ne vien įsigyti knygų, kanceliariinių prekių, suvenyrų ir žaislų, jis atlieka dar ir dailės galerijos funkcijas. Skirtumas tik tas, kad derinti įvairias funkcijas čia skatina ne postmodernios idėjos, bet paprasčiausias taupumas.

Jaukus versus laisvas

Taigi Varėnos gyventojai ir patys puoselėja savo krašto kultūrą, ir priima svečius iš visos Lietuvos. O kokią reikšmę jiems turi Dalios Tamulevičiūtės profesionalių teatrų festivalis? Ar sukelia jis kokį nors šurmulį Varėnoje ir už jos ribų?

Apie Avinjono festivalį byloja dieną naktį senamiesčio gatvėmis plūstančios žmonių minios ir nenusakoma daugybė spektaklių reklamuojančių, bet kur ir bet kaip prilipdytų plakatų, o Varėnos teatro šventę primena vos keli ženklai – viešojoje bibliotekoje, kuri įsikūrusi moderniame pastate, ir dar keliose vietose kabo festivalio programa, pėsčiųjų alėjos gale, ant skelbimų lentos, mirga rodomų spektaklių plakatai (beje, akivaizdžia persvara nurungė Seimo rinkimų kampanijos veidus). Dar reikėtų pridurti kelias žinutes, šmėstelėjusias interneto svetainėse, – štai ir visa festivalio reklama.

Tačiau, vos atsidūrusi prie Varėnos kultūros centro, įsitikinau, kad festivalis lankomas ir vertinamas kaip

ypatingas įvykis. Čia būriuojasi iškilmingai nusiteikę varėniškiai – moterys pasipuošusios jei ne vakarinėmis suknelėmis, tai proginiais kostiumėliais, vyrai vilki švarkus. Fojė primena dūzgiantį avilį: visi sveikinas, teiraujasi, kaip kam sekasi, dalijasi išpūdžiais apie jau matytus spektaklius... Susidaro išpūdis, kad tai šilta ir nuoširdi bendruomenė.

Nuoširdi? Kai kurie sociologai tvirtina, kad būdami su kitais, ypač mums šiek tiek pažįstamais, žmonėmis, prisidengiame kaukėmis, imame apsimetinėti. Šiuo atžvilgiu daugiau laisvės suteikia Avinjono festivalis. Tame tarptautiniame skruzdėlyne norėdami susitikti pažįstamų, dėl laiko ir vietos turėtume susitarti iš anksto. Priešingai negu Varėnoje, į Avinjono festivalio spektaklius susirenkanti publika dūzgia paskirais mažyčiais spiečiais. Minią čia sudaro džinsais ar šortais, *džemperiais* ar marškinėliais vilkintys poilsiautojai. Išpūdingais kostiumais išsiskiria nebent patys artistai, pavyzdžiui, mimai, sustingę gatvėse kaip gyvos skulptūros – žalias medis ar baltas Čaplinas, muzikantai, kviečiantys į muzikinius spektaklius, iš repeticijos trumpam ištrūkusi aktorė su prašmatnia XIX a. suknele ir t. t. Avinjone traukti visų žvilgsnius yra menininkų užduotis, žiūrovai nuo šios prievolės išlaisvinami.

Kūrėjus čia supa visuotinis dėmesys. Juk šiame festivalyje įvyksta daugelio garsiausių pasaulio režisierių premjeros. kasmet beveik pusė tūkstančio žurnalistų parašo apie jį daugiau kaip 2 tūkstančius straipsnių.¹ Taigi į 400 vietų Varėnos kultūros centro salę netilptų net žiniasklaidos atstovai, suplaukiantys į Avinjoną. Europos mastu šie du profesionalių teatrų festivaliai lygintini nebent kaip musė su drambliu.

Tačiau keletą „avinjoniškų“ savybių Varėnos festivalis vis dėlto jau turi. Pavyzdžiui, tokią: „Apsilankyti ir vėliau tarp šeimos narių ar šiaip pažįstamų aptarti festivalio spektaklius Varėnos gyventojams jau tapo prestižo reikalu“² – teigia savivaldybės Švietimo, kultūros ir sporto skyriaus vedėjo pavaduotoja Regina Svirskienė. Panašiai festivalio vertinimo komisijos pirmininkas režisierius Algimantas Pociūnas džiaugėsi girdėdamas močiutę sakant: „Aš jau sapcynis matiau.“³

Dalia Tamulevičiūtė versus Jeanas Vilaras

Varėnos teatro šventės įvairovė, beje, savaip ribota. Organizatoriai kviečia tik tuos spektaklius, kurie „atitinka Dalios Tamulevičiūtės teatro dvasią ir lygį“. ⁶ Iš pirmo žvilgsnio tokia idėja atrodo graži, o noras garsinti lietuvių režisierės vardą – kilnus ir sveikintinas. Tiesa, įsigilinus į Tamulevičiūtės biografiją, atrodo keistoka, kad toks festivalis vyksta Varėnoje, o ne Valstybiniame jaunimo teatre Vilniuje. Juk sostinėje garsioji dzūkė ilgus metus ėjo vyriausiosios režisierės pareigas, statė puikius spektaklius jaunimui, teatro repertuaras buvo išskirtinai įdomus ir aktualus. Apmadu, bet šiandien Jaunimo teatre Tamulevičiūtės teatro dvasios ir lygio nė su žiburiu nerasime, nors teatrui vadovauja vienas mylimiausių režisierės mokinių, aktorius, ne viename jos spektaklyje sukūręs pagrindinį vaidmenį, Algirdas Latėnas. Matyt, todėl festivaliui buvo pasirinkta Varėna. Kiek ji susijusi su garsiąja režisiere?

Tamulevičiūtės santykis su gimtine, panašu, buvo prieštaringas. Viena vertus, čia ji praleido vaikystę ir paauglystę, mokėsi, lankė dramos būrelį. Pasak režisierės, aplinka, kurioje ji užaugo, lėmė jos aistrą teatrui. Močiutės pasakojimai, dzūkiškos dainos, vestuvių ir laidotuvių apeigos, uogavimo ir grybavimo ritualai buvo tarsi spektakliai. ⁷ Tamulevičiūtės laikais varėniškiai įvairius renginius, net mažiausias pramogas labai vertindavo: „Žinau, kokia didelė šventė visiems Varėnos ir aplinkinių kaimų gyventojams būdavo kad ir moksleivių jėgomis pastatytas spektaklis, sporto šventė ar naujametinis karnavalas!“ ⁸ – pasakojo režisierė.

Tačiau kita gyvenimo Senojoje Varėnoje pusė tam si – Tamulevičiūtė buvo vos ketverių, kai neteko tėvo, kuris nušautas neaiškiomis aplinkybėmis. Dalia augo tik su mama, vertėsi sunkiai. Negana to, Tamulevičiūtės tėvo brolis, anuomet buvęs milicijos viršininkas, persekiojo jas, nes Dalios motina „nekėlė pasitikėjimo“ – jos

*Dalios Tamulevičiūtės teatrų festivalio prizininkai
Nelė Savičenko, Rolandas Kazlas, Darius Meškauskas*

„Šis teatro festivalis Varėnos kultūriniame repertuare man svarbiausias, – pabrėžė viena iš kalbintų žiūrovių. – Puiku, kad yra galimybė pamatyti tiek daug naujų ir tokių įvairių spektaklių. Ne visi įdomūs, bet vis tiek kiekvienas ką nors palieka. Ir tai smagu, nes jauti, kad ir pats po truputėlį augi.“ ⁴

O juk Varėnai, regis, negresia kultūros badas, antai festivalio uždarymo dieną mieste jau buvo iškabinti naujų, tiesa, kitokio pobūdžio renginių plakatai – Irūnos ir Mariaus Jampolskio „auksinis“ duetas, humoro grupės „Ambrozija“ koncertas ir kt.

„Norėjome varėniškiams padovanoti kuo daugiau dvasinių patirčių“, ⁵ – bene svarbiausią teatro festivalio tikslą įvardijo Regina Svirskienė. Šis festivalis tų patirčių tikrai dosnus. O kadangi publikos apetitas auga bevalgant, reikia manyti, kad ir skonio receptoriai lavės, degustuojant įvairius teatro valgius.

giminė buvo ištremta.⁹ Turbūt ir šie liūdni prisiminimai silpnino režisierės ryšį su tėviške. Mirus motinai, ji retai kada čia užsukdavo. Todėl Varėnos teatro festivalis savaip kompensuoja tai, kad savo kūrybą, energiją ir laiką režisierė atidavė ne gimtinei, bet sostinei.

Avinjono festivalio atsiradimo istorija kitokia. Prancūzų aktorius ir režisierius Jeanas Vilaras nuo 1947 m. Avinjone (nors buvo kilęs iš kito nedidelio miesto) pats statė spektaklius, todėl festivalis septyniolika metų ne tik buvo persmelktas vieno kūrėjo dvasios, bet ir rodė jo darbus.¹⁰ Tai iš tikrųjų buvo Jeano Vilaro festivalis, nors oficialiame pavadinime režisieriaus pavardė neįrašyta. O kiek „Tamulevičiūtės teatro dvasios“ turi Varėnoje organizuojama šventė?

Atidarymo vakarą Kultūros centre buvo parodytas vienas paskutiniųjų režisierės kūrinių – Klaipėdos dramos teatro spektaklis „Viskas apie moteris“. Jame atpažįstami svarbiausi Tamulevičiūtės režisūros bruožai, kuriuos mini teatro istorijos knygos: spektaklis paremtas aktorių vaidyba, jų išradingumu, improvizacijomis, žaismingumu ir organika, vaidinimas lyriškas, emociškai jautrus, teigiantis gražesnę ir geresnę santykį su tikrove. Dėmesys moters ir jauno žmogaus vidiniam pasauliui irgi būdingas šiai režisieriui.¹¹ Visa tai sudėję kartu, gautume „Tamulevičiūtės teatro dvasią“. Tačiau sunku ją pajusti tuose spektakliuose, kurie „pavagia“ tik vieną ar kitą tokios režisūros ypatybę. Juo labiau kad koks nors scenos kūrinys gali būti puikus net ir neatitikdamas Tamulevičiūtės teatro principų, paremtas visai kitokia pasaulėjauta.

Jeanui Vilarui po septyniolikos metų kilo mintis, kad Avinjone reikėtų rodyti ir kitų įdomių režisierių kūrinius. Dalia Tamulevičiūtė irgi mokėjo priimti

Varėnos kultūros centras

įvairius požiūrius, džiaugdavosi kitaip negu ji mąstančių kolegų sėkme. Todėl, manau, būtų prasmingiau, jeigu ateityje Varėnos teatro festivalis plėstų spektaklių įvairovės ribas, nesistengdamas pastatymų apgaubti „Tamulevičiūtės teatro dvasios“ fantomu. Juk scenos kūriniai – tai ne Kęstučio Krasausko skulptūros Varėnos krašto legendų ir padavimų parke. Gyvas spektaklio organizmas kinta be paliovos, todėl gal reikėtų praeitį priskirti prie padavimų ir labiau pasitikėti šia diena, kurią, beje, labiau vertino ir pati Tamulevičiūtė.¹²

Grybai versus teatras

Šiomet teatro fiesta Varėnoje parodė ir išpėjimą jį pavyzdį, kas gali atsitikti vardiniams festivaliams. Panevėžio dramos teatras, vis dar „dėvintis“ Juozo Miltinio vardą, jau seniai prarado garsiojo lietuvių režisieriaus „teatro dvasią ir lygį“. Ne išimtis ir aktoriaus Dainiaus Kazlausko režisuoti „Laisvi drugeliai“. Vilniuje šis spektaklis buvo įvertintas labai neigiamai,¹³ o Varėnoje pelnė pagrindinį festivalio prizą. Tiesa, tokį sprendimą lėmė žiūrovų balsai, o ne vertinimo komisija.

Kazlauskio režisuotas vaidinimas publiką pakerėjo greičiausiai todėl, kad pagrindinį vaidmenį atlieka *pop* muzikos numylėtinis Mantas Jankavičius. Tačiau gali būti ir kita priežastis, kodėl varėniškiams priimtinesni „Laisvi drugeliai“, o ne, pavyzdžiui, Oskaro Koršunovo „Dugne“.

„Viena moteris po Koršunovo spektaklio sėdėjo ir verkė. Ji sakė pamačiusi visą savo brolio gyvenimą, visą jo pragarą. Taigi labai jautriai sutapatino spektaklį su tikrove. Manau, režisieriui ir aktoriams geriausias įvertinimas, kai jie sugeba sučiupti ir šiek tiek papurtyti žmogų“, – sakė antrasis festivalio „krikštatėvis“, ilgametis Varėnos rajono meras (dabar pavaduotojas) Vidas Mikalauskas. Iš tikrųjų, pasibaigus spektakliui „Dugne“, vieną kitą Maksimo Gorkio pjesės personažų antrininką išvydau šlitinėjant tamsiomis Varėnos gatvėmis (beje, šalia alaus baro įsikūrusi partijos „Tvarka ir teisingumas“ būstinė). Ne keista, kad žiūrovams priimtinesni „gražūs žmonės gražiuose peizažuose“, o ne niūrios „padugnių“ kasdienybės nuotrauka.

Viltį, grožio ir gėrio siekį, norą stiebtis, augti, tobulėti skiepijo ir Tamulevičiūtės spektakliai, ir pedagoginė jos veikla. Manau, šios režisierės puoselėtų vertybių užuomazgos slypi nuostabiai gražiame Varėnos krašte, nes ir teatro publika čia, atrodo, turi didelį potencialą, nestokoja entuziazmo judėti į priekį. Varėniškiams, mėgstantiems teatrą, supratimas apie spektaklio „lygį“ jau darosi aiškesnis – ne visada ten, kur yra dvasia, būna ir kokybė (arba atvirkščiai). Šiuo atžvilgiu festivalio programa iš tikrųjų įvairi.

Beveik visa ta įvairovė ir buvo apdovanota. Ne veltui Varėna skelbiasi esanti grybų sostinė – prizai uždarymo ceremonijos džiunglėse dygo kaip grybai po lietaus. Keistoka buvo girdėti fanfarų skambėjimą, matyti lėtai ir iškilingai įnešamus prizus, stebėti chaotišką įvairiaspalvių šviesų mirgėjimą... Neskani perdėta pompastika Dalios Tamulevičiūtės profesionalių teatrų festivalyje? O juk menininkė, kuriai pagerbti jis organizuojamas, ypač vertino paprastumą, nuoširdumą.

Per uždarymo vakarą kalbėta daug. Ne vienas garsiosios režisierės mokinys pabrėžė Dalios Tamulevičiūtės dažnai kartotus žodžius: nebijokite klysti. O

aktorius Rolandas Kazlas juokavo: nors ryte patyrei nedidelę nesėkmę, pavyzdžiui, vinis pradūrė automobilio padangą, bet vakare gali tikėtis ko nors malonaus, pavyzdžiui, puikaus teatro festivalio prizo...

Nuo Varėnos iki Avinjono – labai toli (miestus skiria beveik du su puse tūkstančio kilometrų). Nors tiesioginių skrydžių nėra, tačiau keliomis transporto priemonėmis ten nukakti įmanoma mažiau nei per parą. Teatro festivalis subręsti tokiu greičiu, suprantama, negali. Avinjonui prireikė ne vieno dešimtmečio, kad šis miestelis taptų tuo, kuo dabar yra, – kiekvieną liepos mėnesį jis virsta europiniu teatralų (jais vadinu tiek kūrėjus, tiek žiūrovus) traukos centru. Pasirodo, nieko nėra neįmanomo, bet viskas reikalauja daug darbo, didelio pasiaukojimo, užsispyrimo ir ryžto. Šių savybių Varėnos teatro festivalio organizatoriai kol kas tikrai nestokoja. ■

¹ Facts and Figures. *Festival d'Avignon*, <http://www.festival-avignon.com/en/FestivalNumber>

² Iš pokalbio su Regina Svirskiene, Algimantu Pociūnu ir Vidu Mikalausku. *Asmeninis įrašas*. 2012-10-24.

³ Ten pat.

⁴ Iš pokalbio su Varėnos teatro festivalio žiūrovais. *Asmeninis įrašas*. 2012-10-23.

⁵ Iš pokalbio su Regina Svirskiene, Algimantu Pociūnu ir Vidu Mikalausku.

⁶ Ten pat.

⁷ Kas mane paskatino dirbti teatre? *Nemunas*, 1978, nr. 6. In: *Patirčių realizmas: Dalios Tamulevičiūtės kūrybinės biografijos studija*. Sud. Ramunė Marcinkevičiūtė. Vilnius: Kultūros barai, 2011, p. 204.

⁸ Ten pat.

⁹ Pasakojimai. Aldona Kumpaitė, In: *Patirčių realizmas...*, p. 16.

¹⁰ Festival Milestones: 1947-1963. *Festival d'Avignon*. <http://www.festival-avignon.com/en/History/6>

¹¹ Rasa Vasinauskaitė, Valstybinis jaunimo teatras, *Lietuvių teatro istorija: Trečioji knyga 1970-1980*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 110, 115, 120.

¹² Kas mane paskatino dirbti teatre? In: *Patirčių realizmas...*, p. 204.

¹³ Andrius Jevsejevas, Į teatrą grįžta žąsys. *Irytas.lt*.

Audra

Atrodo, audra prasidės.
Skyla pliauska balta pilnaties.
Dažo naktį raudona spalva
Laukinių paukščių būriai.
Dar nelyja,
Bet jau sriūbajuja dangus.
O jeigu audra prasidės?
Mylėkitės poros!
Giedokite lovoje meilę,
Kol neprasidėjo audra.
Kaip mišiose duoną,
Kūną viens kito patiekit
Ant altoriaus kuklaus.
Niekada nebuvo oro dar tokio
Violetinio nuo tykaus
Baimės artėjimo.
Užšaukit duris,
Užsklęskite langines,
Melskitės – kas vienas kitam,
Kas rožančiui,
Nutekėjusiam siena.
Artėja audra.
Pritūpusi šliaužia su vėju
Ir dangūs nurausta
Nuo anties ore pašautos.

Be tono

išmokau skaityti kultūrinius ženklus.
numuštą balandį, įsigėrusį TARP betono
plokščių. Tiesa, gabalais, bet vis viena
poetiškai nusiteikusių. Užesį paskutiniame
bendrabočio kambaryje – tikriausiai mylisi
simfonijos ar studentai, nesuprasi, vis taip
pat ritmingai, triukšmingai, su patosu
toku, kad Bethovenas šimtą kart kursta ir vėl
pragirdi.

išmokau skaityti – pamiršau raides,
o gal raidės mane pamiršo. Nelygu,
kuris labiau linkęs išduoti. Kultūriniai ženkilai
nuo to laiko pasirodo visur – TARPUakiuose,
TARPupirščiuose, TARPvietėse, kurių
malonus egzistavimas panaikina tarpus
TARP mūsų. Pasirodo be ženklo, be tvarkos
be tono. Atstumuose. Jaučiu tik dar didesnę
pilnatvę.

Perluokis.
Moterį puošia perlai,
Ruonio taukais nušveisti,
Pabučiuoti
Prieš dedant geldelėn.

Jei moterį,
Tai tik kaip avį
Vilnom, taip damą perlų
Gurguolėm.
Vai ritas speneliais ausų.

Pažįstu daug
Mėlynakraujų. Jos
Kasdien perlais dabinasi
Skrustus.

Nemiegančiųjų naktis

žibintai ištįso į venas –
Ozyrio priešmirtinė kaukė,
pro plienines blakstienas – naktis;
už jų niekas nelaukia ---
tik nemiga sapną nutraukia
it juodas sintetinis lankas
įsitempia – lenkis,
pataikė – turėkis.
tarp pirštų plėvių
įstrigusio sapno
joks evoliucinis Darwinas
nebeįspainios ---
besapnė naktis.
eilės prie meilės
eilės be meilės,
kas iš eilių –
pamiršę skaityti pajacai ---
gailu.
guli,
tik nebekvėpuoju taip drąsiai.

tête-à-tête

apanglėjo šviesa
subrendo vyzdžiuos naktis
šimtą kartų pasikeitė Budos veidai
kol prisiminė jis pašaukimą

iki tol tik stiklinės
tête-à-tête su žmogum
ir langų stikluose įsisiurbę lašai
vienanaktis žaidimas

lenktyniauju su spiritu
kas bus grynesnis
žaidžiu domino
niekada neišgert
šimtagalvės vienatvės
ir geismo
niekada nepabust

su
bet
kuo

Dekarūnacija

Nukarūnuoja stabus.
Dekarūnuoja. Destrukciškai ir de-teisingai
Miesto aikštėj, kur pritrempta visokių šlykštynių.
Prikala lentą ir dekalogą didvyriai.
Deadvyriai. Melstis temoką dantiraščiu.

Miesto aikštėj. Didmiesčio (mėgsta jį girti).
Kekšės ir pūvančių rankos.
Jiems reikia nedaug – tik
Meilės, degtinės ir vietos numirti,
Bartis, mylėtis, jei dar ne per senas.

Dekarūnuoja stabus – jų niekam nereikia.
De-reikia. X aikštėje nuolaužos smilksta nuo seno.
Degeneratas dalykišku degradu virtęs
Daiktiškam savo namely gyvena.

Trilogija

*Žydėjo žirniai... Mirė draugas.
Pasaulis maudės šviesoje.
—J. Strielkūnas*

Virkščios kibo prie pirštų,
Žiedai – butaforinės šviesos naktyj –
Netikri kaip mirtis, kaip gimimas,
Baltas švytintis sapnas, kurį
Dievo lūpos įvijo į virkščias,
Kaip į iščias išspaudžia naktis
Naują plakančią širdį.

Laukas, paukštis, skarelė
Lauko gale ant lazdos pamauti.
Taip atsiveikina su ginklais
Senatvės nuteisti.

Žirnius sugrubusiom rankom
Rankioja moterys trys
Skrybėlaitėm vienodom,
Ūgio panašaus,
Rūbu tuo pačiu –
Trys lygios moterys
Perrenka žirnius,
Tik viena – dubenin,
Kita – vandenin,
Trečia nuolat į aslą
Įmina.

Edita DEGUTIENĖ

IDEALISTAS, KURIAM IŠ TIKRŲJŲ RŪPI VISUOMENĖ

Antano Mockaus fenomenas

Kai gyvenau Lenkijoje, ne kartą stebėjausi, kodėl dažną su Lietuva susijusį garsų veikėją, iškilesnę asmenybę, nepaisydami net akivaizdžiai lietuviškos pavardės, lenkai priskiria savo tautai. Iš Lietuvos didikų Giedraičių kilusį Jerzy Giedroycą, nors ir pripažindami, kad jis žemaitis, be išlygų vadina „didžiu lenku“ (wielki Polak). Dar daugiau: Lenkijos žiniasklaida nuolat priekaištauja Lietuvai, esą ši savinasi Adomą Mickevičių, Czesławą Miłoszą, Emiliją Pliaterytę, Igną Domeiką ir kitus. Dėl to vieniems su kitais be paliovos ginčytis, atrodytų, ne tik keista, bet ir juokinga, ačiū Dievui, pamažu tokie priekaištai rimsta.

Antano Mockaus, garsaus Kolumbijos politiko, mūsų kaimynai nesisavina. Gal todėl, kad jo pavardę sunkoka sulenkinti, o gal kad jis ir pats to neleistų, nes visada pabrėžia esąs lietuvis. Bet ir neignoruoja šio daugelyje kraštų žinomo mūsų tautiečio – Lenkijos savaitraštis *Polityka* neseniai paskyrė jam net keletą puslapių ir tikrai papasakojo apie jį išsamiau, negu įstengėme mes patys, neproporcingai daug dėmesio sutelkę į vieną kuriozišką Bogotos universiteto rektoriaus poelgį... Lenkų publicistas Arturas Domosławski's, dirbantis Kolumbijos sostinėje, detalai, labai šiltai, su neslepia simpatija papasakojo apie Mockaus gyvenimą, nuveiktus darbus.

Matematikos profesorius, filosofas, Nacionalinio universiteto rektorius Antanas Mockus, tapęs Bogotos meru, pirmasis pasaulyje ėmė propaguoti ir įgyvendino idėją auklėti žmones, pasitelkiant... hepeningą. „Meniniai

aktai sukelia emocijas, kurių poveikio jėga panaši į teroro aktų poveikį, tačiau turi esminį skirtumą – pirmųjų pasekmės yra teigiamos“, – garsųjį lietuvių cituoja lenkų publicistas, primindamas vieną pirmųjų Mockaus sumanytų hepeningų, kurio poveikis, beje, pranoko lūkesčius. Bogotos gyventojai, be paliovos girdėdavę tik apie žiaurias žmogžudystes, tragiškas avarijas savo mieste, vieną rytą apstulbo, gatvėse išvydę daugybę tarsi mimai išsidažiusių žmonių. Mero suburti entuziastai išdygdavo įvairiose vietose priešais kamščiuose įstrigusias mašinas, rodydami vairuotojams tai baltas, tai raudonas korteles. Pagal iš futbolo perimtas, šiek tiek modifikuotas taisykles raudonos kortelės reikė baudą, o baltos – pagyrimą už mandagų, drausmingą vairavimą. Kitos mimų grupelės vaizdavo, kaip elgiasi pėstieji: eina, degant raudonai šviesai, arba išbėga į perėją paskutiniu momentu prieš ką tik pajudėjusį transportą. Ten, kur būta avarijų, pasibaigusių žūtimi, mimai piešė žvaigždes, kad žmonės įsisąmonintų, kiek baisių tragedijų yra įvykę kelyje. Kai kur tekdavo nupiešti ištisus žvaigždynus.

Tokiais vaidinimais meras stengėsi įkalti į galvą bogotiečiams, kaip kvailai jie elgiasi, rizikuodami savo ir kitų žmonių gyvybėmis. Net pasibaigus šiam hepeningui, vairuotojai vairuotojams, pėstieji važiuotiems arba atvirkščiai dar ilgai rodė raudonas korteles. Toks pilietinio sąmoningumo žaidimas tapo populiarius ir kituose šalies miestuose.

Kai meras atleido iš darbo 3 tūkstančius sostinės kelių policininkų, daugiausia tuos, kurie buvo ko-

rumpuoti, o neatleistiems ir naujai priimtiems liepė iš mimų perimti eksperimentinius darbo metodus, spauda sutartinai ėmė klykti, esą miesto galva išprotėjo. Tačiau realybė netrukus parodė, kad jis buvo teisus – žuvusiųjų avarijose skaičius sumažėjo perpus.

Kone visą pasaulį apskriejo dokumentiniai TV kadrai, kaip meras – superpiliėtis Mockus, apsivilkęs supermeno kostiumu, – bėgioja po miestą, pats tvarkydamas, švarindamas apleistas gatves. Šitaip jis stengėsi įtikinti, kad kiekvienas aktyvus pilietis gali keisti tikrovę į gerąją pusę.

Bogota labai kenčia nuo vandens trūkumo, todėl meras nusprendė asmeniniu pavyzdžiu parodyti, kad galima ir privalu taupyti šį gamtos turtą. Televizija nufilmavo, kaip jis maudosi rytais: muilindamasis ir kempine trindamas kūną, užsukdavo čiaupą, o atsukdavo tik muilui nuplauti. Ir šio pavaizdaus raginimo rezultatai buvo iškalbingi – vandens suvartojimas sostinėje sumažėjo daugiau kaip trečdaliu.

Politikos, paremtos hepeningu, pradininkais Kolumbijoje laikomi partizanai, kilę iš vidurinėsios klasės ir inteligentijos sluoksnių. Jų maištas prasidėjo praeito amžiaus 8-ojo dešimtmečio pradžioje, kai „Kolumbijos valdžia pavogė rinkimus“. Jaunieji *guerrilleros* įsibrovė į Simono Bolivarą, XIX a. vadovavusio keleto Lotynų Amerikos šalių išsivadavimui iš Ispanijos karalių valdžios, namą muziejų ir pavogė jo kardą, šaukdami: „Bolivarai, tavo kardas grįžta į kovą!“

Būtent tuo metu jaunas, vos dvidešimt metų perkopęs Mockus grįžo iš Prancūzijos, gavęs matematiko diplomą. Partizanų hepeningas jam padarė milžinišką įspūdį. Tad po 20 metų tapęs Bogotos, turinčios 8 mln. gyventojų, meru, Kolumbijos lietuvis miesto gyvenimą bandė pertvarkyti, pasitelkdamas teatralizuotus, su menu susijusius metodus. Tokie veiksmai paveikia kur kas labiau negu žodžiai, – iki šiol mėgsta sakyti Mockus.

Jo mama Nicole Sivickas yra skulptorė, taigi Antanas nuo mažumės turėjo sąlytį su menu, nenuostabu, kad būtent menas tapo neatsiejama politinių jo akcijų dalimi, – tvirtina *Polityka*.

Domošławski's pasakoja ir apie tai, kaip 1995 m. vasario 16-ąją meras Mockus verkė prieš Kolumbijos TV kameras. Mat tądien sužinojo, kad partizanai nu-

šovė geriausią jo draugą 42 metų Vitą Slotkų. Ir visai ne dėl politikos: Slotkus vertėsi galvijų auginimu, o *guerrilleros* užsimanė pavogti keletą jo karvių ir nužudė ūkininką. Mockus atsakė į tai naujais hepeningais prieš smurtą.

Partizanams pradėjus siųsti jam grasinimus, surengė simbolines laidotuves, per kurias į karstą sudėjo savo apsaugininkų ginklus, o pats pasirodė viešumoje su neperšaunama liemene, iškirpęs širdies formos skylę ant krūtinės. Šitaip vaizdingai meras reikalavo, kad partizanų vadas Manuelis Marulandas viešai paprašytų bogotiečių atleidimo.

Šis hepeningas – dalis didžiulės kampanijos prieš smurtą, kuri tęsėsi beveik per visą pirmąją mero Mockaus kadenciją ir buvo labai reikšminga kolumbiečių ateičiai. Kelis dešimtmečius Kolumbiją draskė pilietinis karas, narkotikų kartelių grumtynės ir kasdieninis žiaurus nusikaltamumas. Žmonės žudydavo vieni kitus dėl menkiausios priežasties – kad pavogtų automobilį, elektronikos prietaisą ar porą tūkstančių pesų (tai vos keli doleriai). O ginklų galėjai nusipirkti visur, – prisimena Domošławski's.

Charizmatiškasis meras ryžosi kreiptis į gyventojus, kad namuose laikomus ginklus šie atneštų į savivaldybę, už tai jiems buvo žadamos dovanos. Pakluso ne tik suaugusieji, bet ir vaikai, ėmę tempti į meriją žaislinius šautuvėlius, o mainais už juos gaudavo „taikius žaislus“.

Dar vienas tos išradingos kampanijos elementas – masiniai hepeningai, kai žmonės asmeninių savo priešų veidus piešdavo ant balionų, kuriuos paskui subadydavo. Pats meras nupiešė savo buvusį mokytoją, nes šis kadaise bandė išnaudoti jį seksualiai.

Analizuodamas kriminogeninę padėtį, Mockus priėjo prie išvados, kad smurto šaknys glūdi šeimoje, todėl nusprendė įrengti pagalbos telefoną. Remdamasis statistikos duomenimis, kad daugiausia žmogžudysčių įvykdoma tarp pirmos ir ketvirtos valandos nakties, meras davė nurodymą pirmą valandą uždaryti visus barus, restoranus ir pats tikrino, kaip laikomasi naujojo potvarkio. Ši akcija irgi sukėlė didžiulį žiniasklaidos pasipiktinimą – esą tai nieko neduos, žmonės ir toliau šaudys vieni kitus, gal tik darys tai kiek anksčiau. Ta-

Šiandien, rugsėjo 14 dieną, 11 valandą ryto Antanas Mockus ir Juanas Carlosas Flórezas užims skverą 85-osios ir 15-osios gatvių sankryžoje tam, kad pasakytų: „Daugiau jokių vagių su baltomis apykaklėmis.“

čiau tikrovė atskleidė ką kita: vidutinis skaičius užmuštųjų naktį, ypač savaitgaliais, sumažėjo nuo 38 iki 18, o mirtinų sužalojimų per avarijas – nuo 16 iki 4.

Kad atšvęstų šią didžiausią savo sėkmę, Bogotos meras surengė hepeningą kapinėse: keli šimtai žmonių atsigulė į karstus, o paskui simboliškai iškilmingai iš jų prisikėlė.

Tai, ko Mockus pasiekė per dvi savo kadencijas (1995–1997 m. ir 2001–2003 m.), išties imponuoja. Žmogžudysčių sostinėje ne tik sumažėjo perpus, bet ir toliau išliko panaši tendencija, nes kiti merai taikė pirmtako sukurtus metodus.

Neabejojama, kad būtent dėl Mockaus veiklos į Bogotą pradėjo plaukti naujos investicijos. Jam pavyko padaryti tai, kas, regis, visiškai neįmanoma: net 65 tūkstančius turtingiausių šalies žmonių įtikino savanoriškai apmokestinti save ir 10 proc. pajamų pervesti į Bogotos biudžetą. Susidarė tikrai nemenka suma, nes mero įkalbinėjimams pasidavė ne šiaip turtingi žmonės, bet milijardieriai.

Jo iniciatyva pradėta tiesti antžeminį metro. Į lūšnyną rajoną buvo įvesta elektra, vandentiekis, kanalizacija.

Mūsų tautietis atkakliai stengėsi išpopuliarinti dviratį (pats juo iki šiol dažnai važinėja), ir netrukus ant dviračių

sėdo beveik pusė milijono Bogotos gyventojų, o automobilių eismo intensyvumas sumažėjo penktadaliu. Be to, meras pasiekė, kad sostinėje būtų atidaryta net kelio-liko viešųjų bibliotekų, įvairiuose miesto rajonuose įrengta šimtai rekreacinių parkų – tuo tikslu jis, beje, nusavino didžiulius Bogotos elitui priklausiusius sklypus.

Pasak lenkų publicisto, Mockus prisipažįsta, kad jo charakteris pernelyg ūmus, su agresijos pradais. Per vieną karštą ginčą net šliūkštelėjęs pašnekovui į veidą stiklinę vandens. Poelgis, žinoma, ne itin gražus, bet šalyje, kur susivaidiję žmonės grobia vieni kitų artimuosius, šaudosi, deda bombas, Kolumbijos lietuviu nesusivaldymą galima laikyti vos ne „kovos be smurto“ pavyzdžiu. Vis dėlto, kad įveiktų tokį savo impulsyvumą, po-

linkį greitai įtūžti, meras kabinete pasikabino boksininko maišą su užrašu: „Čia išliek savo pyktį, kad mintys būtų švaresnės.“ Ir gana dažnai jį daužydavo.

Polityka aptaria ir Mockaus sąsajas su Lietuva. Jo tėvai atvyko į Kolumbiją po Antrojo pasaulinio karo, gimtinėje patyrę sovietų ir nacių okupacijas, vienas iš senelių buvo ištremtas į Sibirą. Karas taip traumavo Antano mamą, kad iki šiol ji turi keistą įprotį sandėliuke laikyti geriamojo vandens ir konservų atsargas, mat persekioja mintis apie vėl galintį kilti karą.

Pasak Domosławski'o, faktas, kad Mockaus šaknys glūdi kažkur tolimoje Rytų Europoje, kolumbiečiams nekėlė antipatijos, vien smalsumą – visi nuolat klausinėjo, kiek jis turi lietuvių bruožų. Mockus atsakydavo Miłoszo citatomis ir būtinai pridurdavo iš lietuvių perėmęs atkaklumą ir sunkaus darbo kultą, nes tėvai jam dažnai sakydavę: Lietuvoje reikia sunkiai triūsti vasarą, kad išgyventum ilgą žiemą.

Atkaklumo, kurio reikia įgyvendinti svajonėms, pavyzdys Antanui buvo jo tėvas Alfonsas – savamokslis inžinierius, sugebėjęs neakivaizdžiai baigti net du fakultetus JAV universitetuose. Deja, vieną 1966-ųjų savaitgalį 14-metis Antanas nebesulaukė grįžtant tėvo,

dirbusio Kartagenoje, Karibų jūros pakrantėje, – lėktuvas, kuriuo jis skrido į Bogotą, sudužo vos pakilęs. Paauglį Antaną ėmė globoti buvęs Lietuvos diplomatas Stasys Sirutis, turizmo verslo Kolumbijoje pradininkas. Iki pat savo mirties, ištikusios prieš keletą metų, jis buvo Mockaus rėmėjas, mokytojas, dvasinis vadovas. Būtent Sirutis pirmasis padarė jam griežtą pastabą po plačiai nuskambėjusio išsišokimo universitete, kai per audringą kivirčą su studentais, kurie baubė, neleiddami rektoriui kalbėti, šis įpykęs atkišo jiems nuogą užpakalį. Mat nusprendė, kad reikia padaryti kokį nors drastišką veiksmą, kuris išmuštų rėksnius iš vėžių. Kilus skandalui, Mockus atsikirto sau būdingu stiliumi: „Ką gi, studentai išvydo taikos spalvą – ji balta!“

Ir pasitraukė iš rektoriaus pareigų. Tačiau, parodydamas pliką užpakalį, šis neeilinis žmogus kartu parodė savo pilietinę drąsą prieš negeroves, prieš neteisębę protestuoti nekonvencionaliais veiksmais. Taip gimė net ir pasaulio mastu išskirtinis politikas performeris, dėl užsibrėžto tikslo nebijantis užsitraukti pašaipų, – tvirtina lenkų publicistas.

Anot Domosławski'o, kadaise svajojęs tapti rašytoju, Mockus iki šiol mėgsta filosofuoti apie „Nusikaltimą ir bausmę“, Sartre'o egzistencializmą, Kafką ir Kunderą. Jeigu rinkėjai ir žurnalistai neklausinėtų jo apie politiką, mieliausiai šnekėtų apie rašytojus, filosofus. Dar būdamas paauglys, Antanas parašė apsakymą apie mergaitę, kuri subjaurojo save, nes aplinkiniai kreipė dėmesį vien į jos grožį. Kad pasirinko ne literatūrą, ko gero, daug lėmė filosofiškas Miłoszo, kurį Mockus taip mėgsta cituoti, dialogas su pačiu savimi – ten gvilde-namas klausimas, kokia poezijos prasmė, jeigu ji neišgelbsti net pavienių žmonių, tad ką jau kalbėti apie tautas, o kartais netgi tampa pasaulio galingųjų bendrininke, pritardama jų melagystėms?

Dokumentiniame filme „Bogotos permaina“ (*Bogota Change*), kuris lietuvių kilmės merą išgarsino visame pasaulyje, Nicole Sivickas prisipažįsta, kad jai visiškai nepatinka sūnaus posūkis į politiką, nes, jos įsitikinimu, visi politikai yra sukčiai ir niekšai, o Kolumbijoje jų kalibras ypač stambus. Ponia Sivickas gena lauk ir korespondentus, neduodančius ramybės jos sūnui.

Domosławski'ui lankantis pas Mockų, motina irgi tuoj ėmėsi šaukti Antaną, kažką karštai jam aiškindama lietuviškai.

Mockus iki šiol gyvena pabrėžtinai kukliai. Baltai dažytas dviejų aukštų namukas žemesnės negu vidutinė klasės rajone, regis, galėtų priklausyti mokytojui, virėjui ar kirpėjui, bet ne buvusiam merui, universiteto rektoriui. Nors jau atšventė 60-metį, Antanas atrodo gerokai jaunesnis su tankia šėveliūra ir barzda, primenančia romantizmo poetus. Neseniai jam buvo diagnozuotas parkinsonizmas, o jis, tvirtai laikydamasis skaidrumo, padarumo principų, nė nemano to slėpti, atvirai šneka apie savo ligą net su žurnalistais. Laimei, jos požymiai kol kas nekrinta į akis.

Asmuo, kuris žaismingai bėgiojo gatvėmis, apsiliejęs superpiliečio uniformą, duodamas interviu savo namuose dėvi tvarkingą kostiumą su kaklaraiščiu. Yra itin mandagus ir šiek tiek susikaustęs. Kalba lėtai, daro dažnas pauzes, apgalvodamas kiekvieną žodį. Juk interviu – tai irgi savotiškas hepeningas, – rašo *Polityka*.

Kolumbijos ir apskritai visos Lotynų Amerikos realijas puikiai pažįstantis Domosławski's teigia: ne tik Mockaus valdymo laikotarpiui, bet ir tolesnei šalies perspektyvai ypač svarbus šios iškilios asmenybės bandymas įveikti visų regiono valstybių politikai būdingą tradiciją, kad viską už visus nusprendžia, viską valdo vadas – *caudillo*, valdžia priklauso „stipriems žmo-

Jei jums įgriso miesto išteklių vogimas, būtinai ateiškite — visi kartu susigrąsime su korupcijos monstru!!!

Korupcija didina nelygybę Bogotoje ir stabdo mūsų pažangą.

Antanas Mockus su motina skulptore Nicole Sivickas

nėms“. Pietų Amerikoje taip yra net ir šiandien, demokratijos pažangos laikais. O Mockus propagavo visai kitokią politikos sampratą, pagal kurią visi piliečiai gali aktyviai dalyvauti, kai sprendžiami jų bendruomenės reikalai. Argi mero „keistenybės“ būtų davusios tokius teigiamus rezultatus, jeigu į jas nebūtų masiškai įsitraukusi didžiuma Bogotos gyventojų?

Visada filosofiskai į gyvenimą žvelgiantis Mockus neabejoja, kad kolektyvinė veikla leidžia žmonėms išsąmoninti interesų bendrumą net ir ten, kur anksčiau vyravo vien konfliktai, nes visiems bendros emocijos, kai siekiama bendrų tikslų, padeda pažvelgti į visuomenę tarsi kitomis akimis.

„Stengiausi įrodyti, kad įmanoma laikytis tokios politikos, kuri skatina tiek piliečių tarpusavio pasitikėjimą, tiek leidžia jiems pasitikėti valdžia. Tik tada, kai atsiranda pasitikėjimas, galima kalbėti apie visuomeniškumą, bendruomeniškumą. Jeigu to nėra, individų sutrikimas, vienišumas be paliovos auga, gilėja susvetimėjimas, klasinis susiskaldymas, o visa tai labai paranku vadams ir jų manipuliacijoms“, – sako Mockus, tiesiog „maniakiškai įsitikinęs“, kad tradicinė politika yra paremta cinišku manipuliavimu žmonėmis ir asmeninės naudos siekimu. Abu šiuos dalykus jis kategoriškai atmetė. Tai žmogus,

neįsipainiojęs į jokiais, kad ir menkiausiai dviprasmiškas, situacijas, tvirtai besilaikantis sąžiningos politikos principų.

Iš pradžių toli gražu ne visi žavėjosi Mockaus asmenybe, ypač jo „išradimais“. Daugelis laikė jį manieringu, tuščiagarbiu žmogumi, kiti išvelgė nemažai narcisizmo, polinkį į savęs aukštinimą, tačiau ilgainiui net didžiausi skeptikai pripažino – tai idealistas, kuriam iš tikrųjų rūpi visuomenės reikalai ir kuris altruistiškai aukojasi, kad išspręstų juos tinkamiausiu būdu. Žinomas žurnalistas Danielis Coronellis pabrėžia: „A. Mockus buvo pirmasis Kolumbijos istorijoje politikas, kuris laimėjo rinkimus, neišleidęs rinkimų kampanijai beveik nė skatiko. Jis niekada nieko nedarė dėl asmeninės materialinės naudos.“

Meniškos sielos mokslininkas ir politikas stengiasi perprasti, kaip keičiasi pasaulis, ir ieško vis naujų sprendimų, atsižvelgdamas į tos kaitos prigimtį. Vienas paskutiniųjų Mockaus mūšių buvo kandidatavimas į Kolumbijos prezidentus prieš porą metų. Buvęs meras, universiteto rektorius startavo kaip Žaliųjų partijos atstovas ir surinko net trečdalį rinkėjų balsų. Nemažai kolumbiečių mano, kad jis turėjo labai daug šansų laimėti, deja, padarė aibę klaidų: ištraukė į rinkimų kampaniją pernelyg vėlai, atsisakė išpūdingųjų savo hepeningų, be to, ėmė rėžti labai jau „mandras“ kalbas, vengdamas paprastų, visiems suprantamų pasisakymų, kokiais anksčiau buvo pelnęs milžinišką populiarumą.

Polityka svarsto, ar šis charizmatiškas žmogus mėgins dar kartą užkariauti kolumbiečių širdis. Domosławski'o nuomone, greičiausiai taip, žinoma, jei nesutrukdys liga. Kita vertus, Antanui Mockui gal nė neverta dar kartą eiti į politiką – juk jau seniai jis tapo įkvepiančiu pavyzdžiu ne tik merams, bet apskritai visiems politikams novatoriams įvairiausiuose pasaulio kampeliuose. Ir iki šiol yra laikomas idealistu, kuris įrodė, kad, remiantis kilniais idealais, įmanoma pakeisti tikrovę kur kas sėkmingiau, negu įstengia (žinoma, jeigu stengiasi) tradicinė politika. ■

Parengta pagal užsienio spaudą

EROTINIS KAPITALAS

Vienas iš vedusių mano draugų, jau perkopęs penkiasdešimties metų ribą, didžiąją savo laiko dalį praleidžia vaikydamasis gražių ir kuo jaunesnių moterų, siekdamas jas užkariauti. Palikti žmonos jis neketina, jam atrodo natūralu, kad vyras maksimaliai išnaudoja savo gebėjimus gundyti, nors palieka už nugaros galybę juo pasibjaurėjusių partnerių. Mano draugas yra išsilavinęs, apsišvietęs mokslo srityje, pripažįsta darvinistinę sampratą, kad vyrai jaučia poreikį sueiti su visomis, kurios sukiojasi aplinkui, ir tuo pateisina savo elgesį.

Vieną gražią dieną jis užmezgė kiek romantiškesnius santykius su nuostabia, dvigubai jaunesne mergina. Po kurio laiko jai pradėjus prašinėti pinigų, meilužis įsižeidė. Mano draugas darvinistas, ko gero, tik savo paties atžvilgiu. Jis pamiršo, kad lazda turi du galus: jei esi senas – mokėk.

Darwinas vienas iš pirmųjų aptarė vyrų ir moterų seksualinio elgesio skirtumus. Nuo tada buvo atlikta daugybė tokio pobūdžio tyrimų. Dėl priežasčių, susijusių su tėvų indėlio teorija, moterys yra uždaresnės ir labiau vertina kokybiškus santykius su apsirūpinusiais asmenimis. Vyrų šiuo atžvilgiu nesivaržo: užmezgdami santykius, jie teikia pirmenybę kiekybei, jaunystei ir grožiui. Todėl laisvų, ypač patrauklių, moterų trūksta net ir ten, kur yra ideali (50 proc.) pusiausvyra tarp abiejų lyčių. Tai viena iš priežasčių, kodėl klesti „seniausia pasaulio profesija“ – prostitucija. Šis faktas nepatiks tiems, kurie laiko moteris sekso rinkos aukomis. Tai nėra gryna tiesa. Vis dėlto atsitiko taip, kad vyrai tiek dėl savo fizinės jėgos, tiek dėl polinkio į agresyvumą rado nišą ir sėkmingai išnaudoja pačias išnaudotojas.

Moters ginklai

Ar mano draugas įsižeidė pagrįstai? Pasak Catherine Hakim, ne. Šiais metais Ispanijoje buvo išleista naujausia Londono ekonomikos mokyklos dėstytojos knyga, pavadinta „Erotinis kapitalas. Sėkmės paslaptis“ (*Debate*, 2012), – autorė atvirai gina moterų seksualumo vertę gra-

žiausių jų gyvenimo laikotarpiu. Ypač pabrėžia ekonominę vertę (tą, kurios tikėjosi nusipelnę ir jaunoji mano draugo meilužė). Catherine Hakim, skirtingai nei kiti rašiusieji šia tema (minėtina psichologė Nancy Etcoff „Dailioji atranka. Grožio mokslas“ ir Nancy Friday „Grožio galia“), atstovauja feminizmui, kuris ne tik pritaria seksualiniam išsilaisvinimui, menkina tradicines moralės normas, bet ir liaupsina intymaus pobūdžio sandėrius.

Catherine Hakim nėra vien provokatorė, turinti drąsos siūlyti, kad erotinis potencialas būtų naudojamas kaip ginklas prieš „anaiptol nešventą sąjungą“ tarp religinių fundamentalistų, radikalių feministų ir „patriarchato“ (šios žmonių grupės yra susijusios, nes panašios savo radikalumu ir konservatyvumu, o visuomenė jas laiko neliečiamomis šventomis vertybėmis). Ji – daug veikalų paskelbusi sociologė. Hakim aistringai gina šį moterų (nors, beje, ir jaunų vyrų) ginklą, esą jis labai naudingas tiek darbe, tiek santykiuose tarp žmonių, tiek socialiniame gyvenime, todėl puoselėtinas ir stiprintinas. Net ragina jaunas žmones, ypač tuos, kurie stokoja finansinių, intelektualinių ar kitų pranašumų, pasinaudoti savo grožiu ir jaunyste sekso rinkoje, nevengiant nė prostitucijos.

Hakim sugebėjo išrasti ratą – pasitelkdama ekonomikos žargoną, pervadino dvi senas ypatybes, darančias įtaką kovai tarp lyčių: vyrų potraukį grožiui, jaunystės žavesiui ir poreikį pagal galimybes turėti kuo daugiau seksualinių partnerių. Šiuos puikiai žinomus aspektus, aptartus šimtuose knygų ir straipsnių, kuriuos parašė garsūs mokslininkai, ji atitinkamai vadina „erotiniu kapitalu“ ir „vyriškuoju sekso alkiu“, tuo aiškiai parodydama, kad iki šiol egzistuoja apgailėtinas atotrūkis tarp biologijos ir sociologijos.

Vyrų išnaudojimas

Pagrindinė priežastis, kodėl vyrai jaučia neapykantą (ją sociologė laiko savaime suprantamu dalyku) moterims, esą yra juos apėmęs beveik nuolatinis geismas ir seksualinis nu-

sivylimas. Vyrus siutina tai, kad moterys negeidžia jų taip karštai kaip jie. Ji klausia: „Kodėl niekas neskaitina moterų, kad jos išnaudotų vyrus, vos tik atsiranda tokia galimybė?“ Ir tvirtina, atseit vyrų seksualumas esąs nevertingas, t. y. nieko nekainuojantis, dėl jo pertekliaus. Kad jis taptų vertingas, pasak autorės, reikia visiškai legalizuoti ir liberalizuoti prostituciją ir kitokius pasipelnymo iš sekso būdus.

Remdamasi šiais argumentais, ji entuziastingai žavisi Japonijos moksleivėmis, kurios per trumpą laiką uždirba 650 dolerių, linksmindamos suaugusius vyrus, „studentėmis meilužėmis“ iš Nigerijos ir tomis merginomis, kurios savo klientams Džakartos baruose tiesiai šviesiai išrėžia: „No money, no honey“, beje, ši frazė yra angliškojo knygos leidimo pavadinimas [lietuviškas atitikmuo galėtų būti „Netepsi – nevažiuosi“, – red.].

Hakim feminizmas, teigiantis, esą supratęs, kad „atsitikus blogiausiam, vyrai tampa patetiški ir niekingi“, moterys ima parsidavinėti, o kartu užsitikrina pajamas ir pradeda labiau pasitikėti savimi, nėra sektinas pavyzdys.

Ar tai gera idėja?

Pagal sociologės piešiamą paveikslą jauni žmonės tiesiog mėgaujasi seksu ir iš to uždirba krūvas pinigų. Ar tai viskas, ką galima pasakyti apie prostituciją? Nepamirškime, kad lytiškai santykiaujant su nepažįstamais žmonėmis peržengiamos intymumo ribos, susijusios su higiena, kvapais, fiziniais defektais. Prie to dar prisideda prievarta, ligos, laikytinos potencialiu agresijos šaltiniu. Hakim teigia: „Nesvarbu, ar užsiimi sekso verslu, ar dirbi įprastinį darbą biure, parduotuvėje, fabrike, visi susiduriame su nemaloniais žmonėmis ir turime bjaurios patirties“, „niekas nėra idealus“, atsitinka blogų dalykų, „yra blogai išauklėtų, arogantiškų ir netgi žiaurių žmonių“. Galbūt, tačiau nėra įprasta būti uždarytam kambaryje nuogam ir pažeidžiamam su tipu, kuris greičiausiai yra aukštesnis ir stambesnis, be to, įsitikinęs, kad nusipirko tave, nors ir kelioms minutėms. Sunku laikyti tokią profesiją „normalia“. Nėra motinų, kurios manytų, kad tai tinkamas gyvenimo būdas jų dukroms, ir tai akivaizdus ženklas, kad prostitucija nėra normalus visuomenės reiškinys. Pasvarstykime, ar pasaulis, kuriame jauni vyrai ir moterys dėl pinigų išnaudoja

savo seksualumą, būtų geresnis? Kokia būtų visuomenė, kurios kiekvienas narys prekiauja savo erotiniu kapitalu, atsisakydamas jausmų, sukeliama sekso, – kalbu apie prierašumą, atsakomybę ir, žinoma, meilę?

Hakim savo knygoje teigia, esą vakarietiška meilės idėja nėra bendra visiems šios planetos gyventojams, tačiau tai netiesa. Meilė yra labai svarbi. Kalbant vien tik apie „chemiją“, vertėtų paminėti, kad yra įvairių neurohormonų, darančių įtaką tam, kaip klostysis romantiški santykiai. Pavyzdžiui, garsusis oksitoksinas yra pasitenkinimo jausmą sukeliantis ir emocinės pilnatvės pojūtį suteikiantis hormonas. Jis išsiskiria ne tik pasiekus aukščiausią susijaudinimo tašką, bet ir po to. Šis hormonas sukelia ilgai trunkančias nenumaldomas mintis ir sutvirtina emocinę tarpusavio priklausomybę, todėl yra laikomas atsakingu už santykių, grindžiamų jausmais, tvirtumą.

Sumedžiotas medžiotojas

Žinoma, seksas ir meilė yra susiję. Todėl mano draugas grobuonis atsilygino tuo pačiu. Daugumai moterų nepatinka, kai su jomis elgiamasi kaip su sekso objektais arba jos vertinamos pagal tai, ko pačios negali kontroliuoti, – jaunystės ir grožio kriterijais. Vyrams nepatinka, kai su jais elgiamasi kaip su laimikiu, kai jie yra vertinami pagal pinigines stori, pagal vietą, užimamą konkurencijos valdomame pasaulyje, nors patys tuo sumaniai žaidžia. Kad ir kaip būtų, kadangi visi nori būti mylimi, esama vyrų, kurie nutraukia jiems svarbius santykius, nes tikisi kitokių jausmų.

Hakim pateiktas pasiūlymas nuvertina žmonių santykius. Netikiu, kad šiurkščiai išnaudoti vyrų poreikius yra gera idėja. Nors sociologė teisi, sakydama, kad „vyrai visada turėjo mokėti už seksą: arba pinigais, arba santuoka, pagarba, ilgalaikiu įsipareigojimu, aprūpindami viskuo, ko reikia vaikams“, vis dėlto tai, ką ji siūlo, pakirstų giliai įsišaknijusį esminį skirtumą tarp prioritetų, lemiančių laimingą poros, šeimos gyvenimą, socialinę jų gerovę. Tikėtis, kad toks drastiškas pokytis nesujauks visos sistemos, būtų kvaila. Ir akivaizdu, kad viskas pasikeis tik į blogąją pusę. ■

Iš ispanų k. vertė Dovilė GUDZINEVIČIŪTĖ

POSTFEODALINĖ VENGRIJA NEOLIBERALIZMO IR KOMUNIZMO SANKIRTOJE

Su Jody Jensen ir Ferencu Mészlivetzu kalbasi Tomas Kavaliauskas

Jody Jensen yra Vengrijos mokslų akademijos Politikos mokslų instituto vyresnioji tyrinėtoja, Socialinių ir Europos studijų instituto Késege, veikiančio kartu su Budapešto *Corvinus* universitetu, direktorė. Tyrimų sritis – globalizacija, valdymas ir pilietinė visuomenė.

Ferencas Mészlivetzas – Socialinių ir Europos studijų instituto steigėjas ir direktorius, Vengrijos mokslų akademijos Politinių mokslų instituto mokslinis patarėjas, dirba tyrinėtoju Péter Pazmány universitete, yra *Corvinus* universiteto profesorius. Dėsto JAV ir įvairiuose Europos universitetuose, rašo pilietinės visuomenės ir Europos vienijimo temomis. Išleidęs keletą knygų anglų kalba „Iliuzijos ir tikrovė: pilietinės visuomenės metamorfozė naujoje Europos erdvėje“, „Paradoksai ir perspektyvos“.

Tomas Kavaliauskas. *Norėčiau pradėti pokalbį nuo teorinio svarstymo, kas yra Vidurio Europos regionas ir kaip mes jį apibrėžiame. Vidurio Europa (angliškai Central Europe, beje, reiškia visai ką kita nei vokiškas terminas Mitteleuropa) įprasta vadinti Vyšegrado šalis – Lenkiją, Vengriją, Čekiją, Slovakiją.*

Ar sutiktumėte, kad yra pakankamai priežasčių apibrėžti Vidurio Europą plačiau – ne tik šiauriau į Baltijos šalį, bet ir Pietų link, į Balkanus? Kroatija pasirengusi įstoti į ES 2013-aisiais, Serbija pasiekė paskutinį derybų etapą dėl narystės, o Slovėnija, Rumunija, Bulgarija jau kurį laiką priklauso „klubui“. Galima teigti, kad Vidurio Europa iš Prahos, Budapešto ir Krokuvos pajudėjo šiauriau į Vilnių ir Taliną, o Pietų kryptimi dar ir į Zagrebą.

Jody Jensen. Akivaizdu, kad 1989-aisiais centrai ir periferijos ėmė keistis vietomis. Tiesa, ir Vyšegrado ketvertukas daugiau egzistavo popieriuje negu realybėje, bet šiandienos finansinė krizė ir ekonominiai sunkumai gali suteikti impulsų naujoms bendradarbiavimo formoms ES paribiuose. Pavyzdžiui, dedamos pastangos padidinti programų finansavimą, pasitelkiant vadina-

mąjį Vyšegrado fondą. Kadangi visos keturios šalys yra ES narės ir joms nebereikia konkuruoti, kuri pirmiau įstos į ES ir padarys tai geresnėmis sąlygomis, galima stiprinti regioninį bendradarbiavimą šiuo nestabilumo ir netikrumo laikotarpiu.

Vidurio Europos koncepcija tikrai prasiplėtė iki Baltijos šalių ir Balkanų. Tarp kita ko, mūsų institucija vis dar taiko metaforą „Gintaro kelias“ (*amber road*), kuris driekiasi nuo Baltijos iki Adrijos. Kultūrinė giminystė ir istorinė patirtis skatina plačiau suvokti Vidurio Europą. Šis giminiškumas ir panašus jautrumas aiškiai matyti ES struktūrose, kur skirtys tarp Rytų ir Vakarų, Šiaurės ir Pietų kartais yra labai ryškios.

Ferenc Mészlivetz. V4 (Vyšegrado ketvertas) – tai 1989-ųjų produktas, nulemtas politinės transformacijos ir restruktūrizacijos, įvykusių po aksominės revoliucijos. O Vidurio Europos bendradarbiavimo idėja savo šaknimis siekia Renesansą. Vyšegradas nurodo į istoriją ir į pradinę šio regiono bendradarbiavimo idėją. Nuo XVIII a. iki Habsburgų imperijos (vėliau Austrijos-Vengrijos monarchijos) tarp Vidu-

rio Europos tautų ir valstybių susiklostė tam tikri ryšiai, pagrįsti bendradarbiavimu, bet, žinoma, būta ir konfliktų. Taip susiklostė daug platesnis racionalus ekonominis darbo pasiskirstymas tarp mažų tautų, pasklidusių po regioną. Tačiau politinis imperijos sukibimas pasirodė esąs silpnas.

Vidurio Europos tapatybė rėmėsi kultūros, kalbų, architektūros, muzikos, gastronomijos ir t. t. bendrumu. Taip atsirado išskirtinis kontekstas, kurį vokiečiai vadina gyvenimo jausmu (*Lebensgefühl*), – tai ypatiną gyvenimą ir žvilgsnis į pasaulį. Didelė teritorija su natūraliu ekonominiu darbo pasiskirstymu, bendra infrastruktūra, geležinkeliais, mokyklos sistema ir – svarbiausia – be sienų *stricto sensu* suvaidino svarbų instrumentinį vaidmenį plėtros procese ir užtikrino kultūrinį stabilumą. Vidurio Europos istorines šaknis ir kultūrinę tapatybę puikiai atskleidžia menas, ypač literatūra, – pakanka paminėti Philipo Rotho, Roberto Musilio romanus, Czesławo Miłoszo eseistiką. Štai šiuo – istoriniu ir kultūriniu atžvilgiu Vidurio Europa apima Baltijos regioną kartu su Vakarų Balkanais ir Transilvanija. Kultūrinis priklausymo regionui jausmas negali apsiriboti senų ir naujų valstybių ar imperijų sienomis. Kitaip tariant, Vidurio Europa – tai „teritorinis“ ir „neteritorinis“ mišinys.

Galbūt tai ir yra paslaptis, padėjusi šiam regionui išlikti. Jis buvo laidojamas daugybę kartų, ypač po 1989-ųjų. Laidojo politikai, istorikai, politologai, bet, visų nuostabai, Vidurio Europa vis dar gyvuoja.

Didžiojo sprogimo metais, kai ES išsiplėtė į Rytus, politikos analitikai teigė, esą nebereikia šios abstrakčios ir miglotos sąvokos, jei jau visos šio regiono šalys tampa privilegijuoto ES klubo narėmis. Dabar matome, kad ši koncepcija vėl sugrįžta, manyčiau, tai susiję su gilia struktūriniu ir politiniu ES krize. Trumpai tariant, Vidurio Europa turi tęstinumo potencialą ir apima kur kas didesnę teritoriją negu Vyšegradas.

T. Kavaliauskas. *Regioninės tapatybės būna dvigubos ar net trigubos. Pavyzdžiui, Lietuva yra Baltijos šalis, bet priklauso ir Vidurio Europai, Bulgarija – Pietryčių Europos šalis, priskiriama Balkanams ir Vidurio Europai,*

Slovėnija – Balkanų šalis, priskiriama Vidurio Europai arba net Alpių regionui su nuoroda į Mitteleuropa.

Ar Vengrija jaučia tokį regioninės tapatybės susiluksniavimą? Ar Austrijos-Vengrijos tradicija daro kokią nors įtaką regioninei tapatybei?

J. Jensen. Atsakymas į šį klausimą labai priklauso nuo to, su kuo kalbi ir kada. Žvelgiant iš politinės perspektyvos, akcentuojamas Vengrijos išskirtinumas. Vėl iškyla senas eufemizmas, kad mūsų šalis vieniša plūdurioja slavų jūroje, kartu užsimenama ir apie galimą anksčiau turėtų žemių suvienijimą. Taip kalbėti politiškai paranku, ypač susiduriant su ekonominiais ir politiniais sunkumais.

Skirtingi pasienio regionai Vengrijoje dalijasi su kaimynais tam tikrais bendrumais, nors ir ne lingvistiniais. Kai kuriais atvejais, kaip atsitiko Vakarų Vengrijoje, susikuria savotiška regioninė tapatybė. Etniškai mišrūs kaimai, kur šimtus metų kartu gyveno vengrai, vokiečiai, austrai, kroatai ir slovėnai, didina bendros tapatybės pojūtį. Taip nėra visur, bet regioninė tapatybė būdinga ir kitoms pasienio teritorijoms – Rytų Vengrijai ir Transilvanijai, Pietų Vengrijai ir Balkanams... Sparčios globalizacijos laikais vis sunkiau rasti individų, kurie turėtų tik vieną – tautinę – tapatybę. Skirtingos tapatybės yra labai dinamiškos ir praturtina vienos kitas.

F. Miszlivetz. Vienas iš didžiausių iššūkių, su kuriais susiduria postkomunistinės visuomenės, o ir daugelis kitų Europos ir pasaulio šalių, – kaip suderinti skirtingas tapatybes. ES yra naujas lydymo katilas (*melting pot*), į kurį sumetamos skirtingos kultūros ir etninės tapatybės, pozityviai vertinant, – tai nauja kosmopolitizmo laboratorija. Neseniai globalaus daugiabriauniškumo krizės kontekste prasiveržė ir atvirkštinė tendencija: Angela Merkel ir Davidas Cameronas pranašauja multikultūralizmo eros pabaigą, nes didėja turtingiausių Europos šalių uždaramas. Beveik visur atgimsta siauro pobūdžio nacionalizmas, net ksenofobija, išišaknijusi baimės ir nerimo dirvoje, rasizmas, paremtas kalba ar etninės vienovės ideologija.

Tai ypač aktualu Vidurio Europai. Sumaištį mūsų galvose pasėjo karas ir jo padariniai, kai patyrėme, ką reiškia būti priverstiniais naujakuriais, legaliais ir nelega-

liais migrantais, deportuojamaisiais, o valstybių sienos nuolat perbraižomos. Kitas klausimas, kaip primesta politinė ideologija arba valstybinis religinio pobūdžio nacionalizmas paveikia žmonių savivoką ir savivaizdį. Nacionalistinė ideologija manipuliuoja visuomenės poreikiu jaustis saugiai ir užtikrintai. Primeta etninę/tautinę dimensiją, kai visų tapatybė apibrėžiama pagal vieną – valstybinę – tautą. Neseniai buvo įkurta Vengrijos menų akademija, kurios vadovas pareiškė, kad, norint tapti jos nariu, nepakanka būti geru menininku, dar reikia turėti neabejotinai vengrišką tautinę sąmonę. Man atrodo, kad tokio dalyko kaip neabejotinai tautinė sąmonė apskritai nėra. Mes gyvename apimti netikrumo, mūsų tapatybė nuolat keičiasi, tad logiškiau būtų stengtis kuo daugiau sužinoti apie skirtingus, bet tarpusavio įtaką darančius jos sluoksnius. Tai ypač aktualu pasienio regionuose, kur išryškėja įvairūs tapatybės komponentai – lokalūs, subregioniniai, nepaisantys sienų... Jausmas, kad priklausai bendruomenei, yra nepaneigiamai svarbus, ypač netikrumo ir krizės laikais, tačiau esama daug skirtingų bendruomenių, kurioms individas gali ar nori save priskirti.

T. Kavaliauskas: *Lietuvis Zenonas Norkus (filosofas, sociologas) ir vengras Andrastas Bozoki's (politologas, buvęs kultūros ministras) sutartinai tvirtina: postkomunistinė Vidurio Europa 2004-aisiais gavo simbolinį sertifikatą, kad įstengė iš socializmo pereiti prie liberalios demokratijos.¹ Bozoki's rašo:*

„Ilga tranzicija pasibaigė: naujos regiono problemos nebėra pereinamojo pobūdžio. Taip kaip 1960-aisiais, praėjus penkiolikai metų po Antrojo pasaulinio karo, nei Vokietija, nei Italija jau nebuvo vadinamos postfašistinėmis šalimis, taip Lenkija, Vengrija, Čekija, praėjus penkiolikai metų, nusikratė postkomunistinių šalių šleifo. Šių valstybių politika ir ekonomika yra visiškai transformuotos, tiek struktūriškai, tiek instituciškai.“²

Tačiau magiškasis „sertifikatas“, kai 2004-aisiais įstojome į ES, nieko nepasako nei apie geopolitinius pokyčius, nei apie etninių mažumų problemas, nei apie regioninės tapatybės rekonfigūracijas, kurios dažnai susijusios su konfliktais, grindžiamais istorine atmintimi. Kita vertus,

regionas negali būti amžinai vadinamas „postkomunistiniu“. O terminas postpostkomunistinis skamba griozdiškai ir kvailai.

Tad ar pereinamasis laikotarpis iš tikrųjų baigėsi?

J. Jensen: Šalies politiką ir ekonomiką galima pakeisti kone per naktį, bet socialinės nuostatos ir elgesys susiklosto, mentaliniai žemėlapiai, lūkesčiai, demokratinė laikysena ir atsakomybė atsiranda per gerokai ilgesnį laiką. Kalbu ne tik apie komunistinę praeitį ar jos dvasią, čia vis dar sklindančią, bet ir apie ilgą feodalizmo patirtį, ant kurios komunizmo ideologijos sluoksnis ypač gerai užsitępa. Tad tam tikru atžvilgiu Vengrija nėra vien postkomunistinė, ji dar ir postfeodalinė. Valdžios struktūroms, žmonių mąstymui daro poveikį nuostatų ir elgesio šablonų, kuriuos diegė abi santvarkos, likučiai. Išaugo nauja karta, nesusidūrusi su komunistine diktatūra, bet vis tiek ir nepriklausomybės vaikai kasdien turi ieškoti kelių, kaip apeiti vis dar gyvuojančias postkomunistines ar net postfeodalinės biurokratinės instancijas su idiotiškais jų procedūromis ir užkalkėjusiu mentalitetu. Visa tai koegzistuoja su globaliomis idėjomis ir tokiomis madomis kaip inovatyvumas, vadyba, individualizmas ir pan. Gyvename regione, pritvinkusiame paradoksu, kur šalia progresyvių tendencijų puikiausiai klesti absoliuti jų priešybė. Neatsitiktinai vienas kolega šio regiono šalis pavadino „Absurdistanu“.

T. Kavaliauskas: *Pakomentuokite šio kandaus termino prasmę ir vartojimą.*

J. Jensen: Manau, visi, gyvenantys Vidurio Rytų Europoje, žino, ką reiškia Absurdistanas. Tai ir bizantiško stiliaus valstybinės procedūros, ir absurdiški reikalavimai, taikomi biurokratų. Tai ir gyvenimas ambivalentiškais sąlygomis, kai „taisyklės“ nuolat keičiamos, dažniausiai be jokios logiškos priežasties. Tai ir nuolatinis netikrumas, nes pasitikėti politinėmis institucijomis nesama pagrindo. Tai ir vadinančiųjų save demokratais retorika, nukreipta prieš demokratiją ir griauianti viešąją pasitikėjimą...

F. Mischlitz: Tranzitologija – tai prielaidų apie taikų perėjimą prie demokratijos rinkinys, paremtas Pietų

Europos ir Lotynų Amerikos pavyzdžiais, konceptualizuotais Phillipe'o C. Smitterio ir Guillermo O'Donnello. Jų teorija, turinti nemažai euristinių aspektų, 10-ojo dešimtmečio pradžioje tapo madinga politologų koncepcija. Jei kalbėsime apie Vengriją, Lietuvą ar kitas šalis, palyginti neseniai įstojusias į ES, iš tikrųjų taip ir yra – demokratinių institucijų kūrimo procesas baigtas. Bet tai ir viskas, ką galime pasakyti apie tranzitologijos naudą.

Institucijų egzistavimas nieko nepasako nei apie jų funkcionavimą ir laikyseną, nei apie demokratijos raidos formas, jos esmę. Pagrindinės srovės (*mainstream*) politologai nenujautė, koks sudėtingas būna tęstinumas po pertrūkio. Nesuvokė kultūrinių ir istorinių aspektų svarbos Vidurio Europai. Nekreipė dėmesio į struktūrinių šablonų tarpusavio ryšius, kultūrinius skirtumus ir stiprią vertybinę sistemą. Tranzitologija žlugo, nes, būdama paviršutiniška nesugebėjo paaiškinti sociopolitinės ir kultūrinės realybės kaitos. Tranzitologai rėmėsi iliuzija ir ideologija. Iliuzija laikau spėjimą, kad periferinės Vidurio Europos šalys, formaliai nepriklausiusios Sovietų Sąjungai, sparčiau judės istorinio Europos centro link ir taip bus įvykdytas „istorinis teisingumas“. Tikėti, kad moralinis imperatyvas, sutapęs su palankiu istoriniu momentu, lems greitą ir sėkmingą integraciją buvo (bent jau iš dalies) iliuzija. O ideologija dar pavojingesnė ir plačiau apimanti, nes manyta, kad demokratija savaime užtikrins materialinę ekonominę sėkmę.

Per pastaruosius penkerius krizės metus tapo aišku, kad globalūs supranacionalinės rinkos žaidėjai ir institucijos gali tautines demokratijas paversti „pasirinkimo neturinčiomis demokratijomis“. ES, užuot sustiprinusi mažas pažeidžiamas valstybes, pati tapo globalių žaidėjų, kurie nevaržo savo apetito, auka. Iliuzijos jau seniai išsisklaidė, o ideologiją diskreditavo socialinė ir politinė suirutė, sukelta pasaulinės krizės. Nepaisant to, ideologija vis dar giliai įleidusi šaknis į universitetus ir finansines institucijas, ją sutartinai palaiko žiniasklaida. Bet šios ideologijos gynėjams darosi vis sunkiau. Patys sau prieštaraujantys socialinių mokslų teiginiai yra aiški to sutrikimo išraiška. Neoliberalizmo nesėkmė verčia klausyti, kam naudingi ji vis dar propaguojantys politikos mokslai?

Paralelė tarp postnacizmo ir postkomunizmo yra ganėtinai lėkšta, netgi pavojinga. Nacizmą, padariusį didžiausią žalą žmonijai, įveikė dvi stipriausios pasaulio armijos. O komunizmas sugraužė pats save, nes nesugebėjo kurti bendrojo gėrio, kurį nuolat žadėjo, komunistus paklupdė begalinė veidmainystė ir dvejopi elito standartai. Keletą dešimtmečių komunizmas ėdė jo paties rūdys. Be to, jam nuolatos priešinosi lenkai, lietuviai ar vengrai – kartais aršiai, bet dažniau taikiomis formomis, taigi čia daug lėmė kultūra ir vertybės, į kurias dažniausiai žiūri pro pirštus, arba to tiesiog nesupranta nei sovietologai, nei Vakarų žiniasklaida.

Kaip ilgai sovietinio bloko šalys bus vadinamos postkomunistinėmis, priklausys nuo jų visuomenės elgesio ir nuostatų. Visiškai sutinku su Jody Jensen, kad dabartiniai elgesio šablonai ir mąstymas turi nemažai archajiškos postfeodalinės, paternalistinės ir komunistinės laikysenos priemaišų.

T. Kavaliauskas: *Pastaraisiais metais spaudos antraštėse Vengrija mirga kaip šalis, mėginanti kontroliuoti žodžio laisvę. Andrásas Bozoki's savo komentarą tiesiai pavadino „Vengrijos šokas: tranzicija iš demokratijos?“⁴³ Ar jis yra teisus, ar tai perdėta reakcija?*

Bet dar svarbiau klausiti, kokia partijos Fidesz vertybių kilmė? Sakoma, kad Fidesz pergalė per rinkimus – sudėtingas reiškinys, rodantis praeities svarbą vengrų tapatybei ir šalies vizijai. Ar tiesa, kad rinkėjų simpatijas lėmė Fidesz laikysena praeities atžvilgiu? Ši partija kritikavo komunistus, likusius valdžioje po 1989-ųjų, nes neteisinga, kad tie, kurie užgniaužė 1956-ųjų revoliuciją, 1989-aisiais sėdo prie apskritojo stalo ir ėmė vadovauti postkomunistinei tranzicijai. Kokių laipsniu šios istorinės prielaidos yra susipynusios su Fidesz politine programa ir konstitucijos pataisomis?

J. Jensen: *Fidesz sėkmė per rinkimus, kai ji gavo daugumą parlamente, sietina su skandalingu Socialistų (buvusios komunistų) partijos elgesiu, būnant valdžioje. Socialistai pamynė pasitikėjimą, išipainioję į daugybę vagysčių. Be to, žmonėms tiesiog įkyrėjo arogantiškas elgesys, ciniškos nuostatos ir neslepiaama panieka piliečiams. Tai mažiau sietina su ideologinės krypties*

kritika. Bent jau taip mano pusė visuomenės. Žinoma, politinis diskursas kartais būna kitoks.

Tie pokyčiai, kuriuos atnešė *Fidesz* vyriausybė, byloja, kad ji didina politinę savo galią ir ketina likti valdžioje ilgam. Tam tikru atžvilgiu tas puolimas, kurio sulaukia Vengrija šiomis dienomis iš ES tribūnų, atitraukia dėmesį nuo rimtesnių Europos problemų. Vis dėlto dabartinės vyriausybės daromi reglamentų pakeitimai kartais rodo nepakankamą politinę išmintį ir valdžios troškimą, pranokstantį sveiką protą.

Naujausias skandalas susijęs su Safarovo, kuris buvo nuteistas už armėno žiaurų nužudymą Budapešte, grąžinimu į Azerbaidžaną – šios šalies premjeras nuteistąjį kalėti iškart išteisino. Tai rodo vengrų politikos elito klaidas ir abejotinas nuostatas. Be to, Vengrijos vyriausybė pančioja ES ir Tarptautinio valiutos fondo reikalavimai.

F. Miszlivetz: Gana ironiškai vertinu nuolatinius Vengrijos spaudos aimanavimus dėl demokratijos ir žiniasklaidos laisvės suvaržymų, nes iš tikrųjų tai *contradiction in subjecto*. Socialistai ir liberalai, užsitikrinę darnią simbiozę su žiniasklaida, iki šiol neįstengė suvirškinti savo nuosmukio ir pralaimėjimo. Vengrijos valdantieji niekada nepasižymėjo gebėjimu pažvelgti į veidrodį. Todėl ir tąsyk nesuvokė, koks didelis jų pačių indėlis į precedento neturinčią *Fidesz* pergalę. O juk tai partija, kuri buvo opozicijoje aštuonerius metus. Taip, kairiuosius ištiko šokas, bet iš tikrųjų tai perėjimas iš *tam tikros* demokratijos, atitinkančios neoliberalaus elito interesus. Tai tik įrodo, kad vaizduotės „tranzicija“ nebuvo baigta.

Išskirtinė mūsų politikos po 1989-ųjų pusė yra tęstinumas net pagal stilių ir vaidmenų atlikėjus. Vengrijos socialistai – komunistinė partija *par excellence* – nesugebėjo apsivalyti nuo savo praeities, verčiau tęsė Kádáro politinį stilių. Susiklostė ypatingas politinis postfeodalinio paternalizmo ir neoliberaliosios ekonomikos derinys, pridengtas socialinės demokratijos lozungais, pasiskolintais iš Tony'o Blairo ir jo „trečiojo kelio“ šalininkų. *Old boys* tinklas ne tik išliko, bet netgi suklebėjo, nes politinis klimatas buvo tam palankus. Pirmas socialistų premjeras po 1989-ųjų buvo Gyula Hornas,

aktyviai žlugdęs 1956-ųjų revoliuciją ir priklausęs komandai, persekiojusiai revoliucijos dalyviui. Kai buvo apklausiamas dėl tokio savo vaidmens, lakoniškai atšovė: „Taip, na ir kas?“

1956-ieji išliko Vengrijos politinio ir viešojo diskurso takoskyra. Net Ferencas Gyurcsány's, mėgstantis prisistatyti, kad yra „trečiojo kelio“ ir Tony'o Blairo šalininkas, tapęs premjeru, pasikvietė Gorbačiovą į Budapeštą švęsti Gyulos Horno gimtadienio. Tada ir buvo paskleista tezė, esą Sovietų Sąjungos invazija 1956-aisiais buvo neišvengiama.

O šiandien regime diametraliai priešingas, bet ne mažiau apgailėtinas, tendencijas – ne tik reabilituojamas, bet ir glorifikuojamas Miklóso Horthy'o režimas [kolaboravęs su nacių režimu per Antrąjį pasaulinį karą – vert. pastaba]. Taigi, Vengrija turi didelių sunkumų, nusistatydama santykį su savo istorija, ypač ta jos dalimi, kurią vokiečiai vadina „dviguba diktatūra“ – nacių ir komunistų okupacija. Tad kol praeties „vadyba“ liks vienašališka ir su išankstiniais nusistatymais, demokratija netaps patikima, o rasti tikrą sutarimą dėl bendrojo gėrio bus neįmanoma.

Visa tai laikau rimčiausia kliūtimi, kuriant naują politinę ir pilietinę XXI a. bendruomenę, kuriai būdingas atviras mąstymas. Tai pasakęs, noriu iškart pabrėžti, kad Vengrija yra demokratinė šalis, bet jos demokratija nuo pat pradžių buvo silpna ir turi daug nenuneigiamų paternalizmo bruožų. Tai nepakankamai atsakinga, kartais „vadybiškai“ konstruojama demokratija, bet vis tiek demokratija.

T. Kavaliauskas: Dabar, kai jau palietėme susidūrimą tarp konservatyvumo ir liberalumo Vengrijoje, norėčiau aptarti tai platesniame kontekste. Rumunijos analitikas Vladimiras Tismaneanu teigia, kad postkomunistinės tranzicijos laikais įvyko liberalizmo kaktomuša su etniniu nacionalizmu. Kaip žinome, kiekvienoje šalyje tos kaktomušos padariniai buvo skirtingi, bet Tismaneanu teigia, esą etninis nacionalizmas, kuriam pakako energijos ir jėgų įvykdyti 1989-ųjų revoliuciją, vėliau ėmė trukdyti demokratijos kūrimui, nes buvo priešiška nusistatę kity etninių grupių atžvilgiu.³ Ar Tismaneanu teisus?

J. Jensen: Tai nelengvas klausimas. Vengrija, turinti dideles „etninių vengrų“ mažumas, gyvenančias anapus valstybės sienos, yra sukūrusi pažangią mažumų atstovavimo sistemą, rūpinasi, kad jų interesų būtų paisoma ir namuose. Paraleliai kuriamos lokalsios vyriausybės. Kita vertus, šiandieninei Vengrijai didysis „etninis“ iššūkis yra romų bendruomenė – ten įvyksta daugiausia žmogaus teisių pažeidimų. Tačiau tai mažai ką bendro turi su 1989-ųjų kontekstu.

Nesutinku, kad 1989-ųjų revoliucijos sėkmę lėmė nacionalizmas ir etniškumas. Prie to daug prisidėjo globalus kontekstas (*glasnost’* ir *perestroika*), be to, pasipriešinimas komunizmui vyko ilgus dešimtmečius, kartais viešai, kartais pogrindyje. Regioniniai disidentų tinklai nesirėmė tautiniu pagrindu. Teiginys, esą 1989-aisiais viską lėmė etninis nacionalizmas, nepaaiškina dramatiškų ir toli siekiančių pokyčių. Mūsų regione niekada nebuvo jungties tarp nacionalizmo (kuris retai, jei kada nors apskritai, tarnavo gėriui, o sunkumų metais yra išnaudojamas, kaip dabar tai daroma Vengrijoje) ir globalumo (kuris atviras kosmopolitinėms vertybėms). Jeigu nacionalizmas net ir būtų suvaidinęs lemiamą vaidmenį 1989-aisiais, jis vis tiek nelaikytinas efektyvia derybų ir navigacijos strategija pasaulyje, kuris susaistytas tarpusavyje ir tapęs toks sudėtingas.

T. Kavaliauskas: *Jeigu pokyčius lėmė ne nacionalizmas, bet globalūs procesai (perestroika, Šaltojo karo pabaiga ir t. t.), kaip tuomet paaiškinti faktą, kad lenkai, latviai, lietuviai ar ukrainiečiai 1989-aisiais išėjo į gatves su tautinėmis dainomis ir nacionalinėmis vėliavomis?*

J. Jensen: Manau, Sovietų imperiją išklabino Vidurio Rytų Europos žmonių nuoširdus nepriklausomybės ir laisvės troškimas. Tautinės dainos ir vėliavos išreiškė patriotizmą, užgniaužtą totalitarinio režimo, bet nebūtinai susijusį su uždaru etniniu nacionalizmu. Patriotizmas ir meilė savo šaliai geriau nusako 1989-aisiais prasiveržusius jausmus ir puoselėtas vertybes negu nacionalizmas, pritvinkęs konkurencinio pykčio, nukreipto prieš kitus.

F. Miszlivetz: Manau, Tismaneanu klysta. Stipraus troškimo tapti modernia nepriklausoma visuomene,

natūralaus noro gyventi pagal savo vertybių sistemą ir tradiciją negalima painioti su etnine nacionalinio išskirtinumo versija. Juk kova už nepriklausomybę – tai kova už teisę būti traktuojamiems vienodai. Čia nėra nieko iracionalaus. Imperijos ar supergalingos valstybės, numojusios į tai ranka, sumokėjo didelę kainą.

1989-ieji buvo kovos už laisvę kulminacija. 1953-ieji, 1956-ieji, 1968-ieji ir lenkų *Solidarumas*, veikiantis nuo 1970-ųjų, nutiesė takus į 1989-uosius. Kita vertus, akivaizdu – etninis nacionalizmas mūsų regione egzistuoja, kai kuriose šalyse reiškiasi net itin tulžingai. Kas nors pasakytų, atseit jis egzistavo visada, tiesiog Sovietų Sąjunga jį buvo prigesinusi. Net jeigu tai būtų tiesa, ji nepaaiškina, kodėl tulžingas nacionalizmas randa atgarsį XXI a., šalims įstojus į ES. Po 1989-ųjų tautinis nacionalizmas ir tapatybės politika įgavo pagreitį dėl keleto priežasčių. Pirma, Sovietų Sąjungai žlugus, mažos mūsų regiono šalys atkūrė nepriklausomas tautines valstybes, o tą darydamos atsigręžė į laikus, kai nepriklausomybė buvo prarasta. Pasiiekti konsensuso dėl praeities nesugebėta, todėl vietoj susitaikymo atgijo senų priešų vaizdiniai ir neigiamos klišės, skirtos kaimyninėms šalims. Antroji, ko gero, svarbesnė priežastis susijusi su ekonomika. Iliuzija, kad pavyks greitai atsistoti ant kojų, kad atlyginimai kils ir bus pasiekti vakarietiški gyvenimo kokybės standartai, žlugo. Žmonės pasijuto bejėgiai prieš rinkos galią ir juos išduodantį politinį elitą. Tiek socializmas, tiek liberalizmas buvo diskredituoti. Nors Vengrijoje būta ir vis dar esama nemažai nostalgijos Kádáro laikams, niekas nenori tų laikų grąžinti. Neoliberali socializmo versija, pagrįsta laisvąja rinka, neva išsprendžiančia visas problemas, net po marksizmo tapo madinga Jungtinėse Valstijose ir Vakarų Europoje, tačiau ji vis tiek yra fundamentaliai bankrutavusi, nes nerado jokių autentiškų lokalių atsakymų į globalios krizės keliamą nerimą ir netikrumo jausmą.

Kairė plačiąja šio žodžio prasme – ne tik Vengrijoje ar Vidurio Europoje neturi nei atsakymo, nei veiksmų plano. Liberalizmo šūkis, esą progresas nesustabdomas, o demokratija užtikrina materialinę pažangą, pasirodė apgaulingas. Žmonės mato, kad demokratija

vis mažiau įstengia užtikrinti gerovę, suteikti socialines garantijas. Net sprendimus apie ekonominę ir fiskalinę politiką pasiglemžė jos vykdytojai. Aiškėja, kad tai demokratija be pasirinkimo.

Štai tokiomis sąlygomis populistinis nacionalizmas su savo ideologija ir politiniais užmojais įgauna vis didesnę pagreitį. Tai metas, kai etninis nacionalizmas gali tapti labai pavojingas, ypač radikaliosios jo atšakos. Nusivylę, frustracijos apimti žmonės ieško ir lengvai randa atpirkimo ožius, tai padeda dar labiau įsitvirtinti neapykantos politikai. Toks procesas vyksta daugelyje tiek Europos, tiek pasaulio vietų. Vengrijoje tokia neapykanta nukreipta daugiausia prieš sparčiai augančią romų bendruomenę, tačiau ir kitos neapykantos formos, tarp jų rasizmas, tapo agresyvesnės, negu buvo anksčiau.

T. Kavaliauskas: *Aptarkime tris revoliucijas – Budapešto 1956-aisiais, Prahos ir Paryžiaus 1968-aisiais. Dvi iš jų buvo antikomunistinės, bet Paryžiaus įvykiai susiję su prokomunistine kapitalizmo kritika, kurios griebėsi intelektualai. Rudi's Dutschke, vokiečių Sozialistischer Deutscher Studentenbund (SDS) lyderis ir kultūrinio marksizmo, kurį diegė Frankfurto mokykla, gerbėjas, tikėjęs romantizuotu marksistiniu komunizmu, atsivertęs pripažino: „Retrospektyviai žvelgiant, didysis Europos lūžis 1968-aisiais įvyko ne Paryžiuje, o Prahoje. Tačiau tuo metu mes nesugebėjome to suprasti.“⁴*

Ar pritariate tokiam požiūriui?

F. Mislivetz: 1968-ieji geografiškai neapsiriboja Praha ar Paryžiumi, o ideologiškai – antikomunizmu ar prokomunizmu. Pitarčiau Immanuelio Wallersteino teiginiui, kad tai buvo savotiška pasaulio revoliucija. Prahos pavasaris prasidėjo kaip nuoširdus reformų procesas Čekoslovakijos komunistų partijos viduje. Aleksandras Dubčekas buvo „socializmo humanišku veidu“ simbolis. Daug kas Čekoslovakijoje tikėjo, kad pavyks sukurti socializmo versiją be sovietų tankų ir Maskvos diktatūros. Žmonės norėjo būti laisvi ir nepriklausomi, atsikratyti jėga primesto režimo. Panašiai studentai Paryžiuje, Berlyne, Londone, Romoje, Berklyje ar Niujorke norėjo daugiau laisvės ir stengėsi atsikratyti

griežto, biurokratinio savo tėvų kartos kapitalizmo. Jie sukilo prieš nelygybę ir socialines kapitalistinės visuomenės neteisybes. O labiausiai neapkentė karo Vietname. Laisvė, solidarumas ir taika buvo pagrindiniai jų tikslai ir reikalavimai. Tarp jų buvo komunistų, ypač Prancūzijoje, bet buvo ir anarchistų, pacifistų, profsąjungų veikėjų, nepriklausomų intelektualų...

T. Kavaliauskas: *Czesławas Miłoszas tokios diferenciacijos nedarė, baisėdamasis bendru Vakarų intelektualų pamišimu dėl Marxo ir Engelso komunizmo manifestacijų. Jis buvo priblokštas, kad Paryžiaus intelektualai romanti-zuoja tai, kas lėmė Vidurio Rytų Europos tragediją.⁵*

Tačiau, be abejo, būtina atkreipti dėmesį, koks buvo kultūrinės revoliucijos kontekstas tiek JAV, tiek Vakarų Europoje.

F. Mislivetz: Po Sovietų Sąjungos invazijos, užgniaužusios 1956-ųjų revoliuciją, Vakarų intelektualai atsikratė iliuzijų, kad sovietinis komunizmas gali būti humaniškas. Daugelis iš jų vis tiek liko kairiaisiais, bet jau nebepateisino nei diktatūros, nei teroro. Jie stengėsi kapitalizmą padaryti humanišką. Kai sukilimas baigėsi, Rudi's Dutschke tai pavadino „ilgu žygiavimu per institucijas“, o tai tipiškas reformatoriaus požiūris.

T. Kavaliauskas: *Dėkoju už pokalbį.* ■

¹ Zenonas Norkus, (2008). *Kokia demokratija? Koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 346.

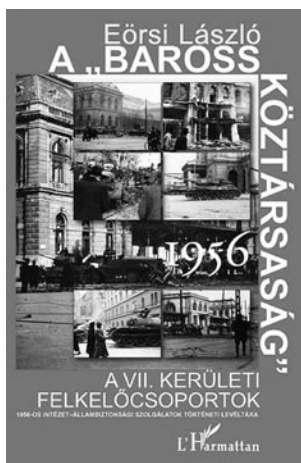
² Andras Bozoki, (2008). Democratization in Central Europe. *Taiwan Journal of Democracy*, Vol 4, Number 2., p. 15.

³ Andras Bozoki (2011). Deliberately considered: <http://www.deliberatelyconsidered.com/2011/02/the-hungarian-shock-the-transition-from-democracy>

⁴ Vladimir Tismaneanu, (1998). *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton University Press.

⁵ Rudi Dutschke & Jacques Rupnik, (2008) *The Misunderstanding of 1968*. Eurozine, first published L'Autre Europe (1989). Available at: <http://www.eurozine.com/articles/2008-05-16-dutschke-en.html>.

⁶ Czesław Miłosz, (1981). *Native realm: a search for self-definition*. University of California Press, p. 126–127.

Béla NÓVÉ

REVOLIUCIJOS NAŠLAIČIAI PO PENKIASDEŠIMT ŠEŠERIŲ METŲ*

Nepilnamečių vengrų pabėgėlių liudijimai

Paauglių, kovojusių už laisvę, patirtos represijos

Šešiose iki šiol išleistose László Eörsi'o monografijose apie Budapešto ginkluotus revoliucinius būrius, pavyzdžiui, naujausioje knygoje „Barosso respublika, 1956“ (Budapeštas, *L'Harmattan*, 2011, www.eorsilaszlo.hu) aprašyta daug nepilnamečių, drąsiai dalyvavusių gatvės kovose, gelbėjusių sužeistuosius. Dešimtys paauglių vėliau išvyko į Vakarus, bet netrukus grįžo į Vengriją, kur buvo policijos persekiojami arba ilgam įkalinti. Čia neaptarsime visų individualių atvejų, paminėsiu tik kelias nepilnamečių grupes, kurios po 1956 m. tapo negailestingų represijų aukomis.

Šeštajame dešimtmetyje sostinės Budos dalyje, viename seniausių *Úri* (Džentelmenų) gatvės pastatų, viduramžių pilyje, buvo mūrininkų pameistriams skirtas bendrabutis. Dauguma čia gyvenusių paauglių, kilusių iš kaimo, nuo pat revoliucijos pradžios prisijungė prie kovotojų už laisvę grupės *Széna tér* (Šieno turgaus aikštė). Jie tapo pasiuntiniais, patruliavo, gamino Molotovo kokteilis padegti sovietų tankams, dažnai ir patys stodavo į kovą. Vėliau daugelis be tėvų pabėgo į Vakarus, tarp jų ir septyniolikmetis Árpádas Képesas, migravęs per še-

šiolika šalių, kol galiausiai įstojo į Prancūzijos Užsienio legioną, bet po kelių mėnesių pabėgo iš Alžyro. 1958-ųjų pabaigoje grįžo į Vengriją ir buvo suimtas. Be jo, dar bent šeši nepilnamečiai mūrininkų pameistriai, 1956 m. tapę kovotojais už laisvę, vėliau buvo nuteisti kalėti nuo šešerių iki aštuonerių metų.

Kita istorija veda mus į Aszódo kaimo nepilnamečių pataisos mokyklą. Ją lankė ir keturiolikmetis Gergely's Fodoras (pravarde „Dygliuotas“), našlaitis, augęs vaikų namuose. 1956 m. spalį tuziną savo draugų jis įkalbėjo pabėgti, ir jie, apsiginklavę vietinėse kareivinėse, nužygiavo beveik 50 kilometrų iki Budapešto, kur prisijungė prie revoliucionierių. Bebaimiai paaugliai pirmiausia pasisiūlė padėti didžiausiam laisvės kovotojų atramos punktui Corvino skersgatvyje, vėliau perėjo į Budą, kalvotąją miesto pusę, ir prisidėjo prie sukilėlių, apsistojusių Schmidto pilyje. Jų užduotis buvo stebėti strateginius sovietų tankų, besiveržiančių į sostinę, manevrus. Jaunieji žvalgai drąsiais veiksmais bandė sutrukdyti SSRS kariuomenei patekti į miestą, pavyzdžiui, netoli Bago miško susprogdino tiltą, kuriuo turėjo važiuoti tankai. Kai sukilimas buvo nuslopintas, šešiis berniukus iš „Aszódo divizijos“ suėmė ir nuteisė kalėti nuo penkerių iki devynerių metų.

Dar tragiškesnis, labai jaudinantis buvo kalnakašių pameistrių, 14–17 metų berniukų, kurie mokėsi

* Tęsinys iš nr. 11.

Oroszlány anglių kasyklose, pasiaukojimas. Antrąją revoliucijos savaitę iš Budapešto jie buvo išsiųsti namo, į tolimą rytinį Vengrijos pakraštį. Tačiau toliau Rytų geležinkelio stoties negalėjo nukeliauti, nes visi geležinkeliai, vedantys į rytus, buvo užblokuoti sovietų armijos. Iš tų 400 paauglių maždaug 90 savo noru prisijungė prie Barosso aikštės sukilėlių, kai iki antrosios sovietų invazijos spalio 4-ąją buvo likusi vos viena naktis. Ryte jie tapo pirmosiomis baisaus antpuolio aukomis. Daugelis žuvo, buvo sužeisti arba dingo be žinios, kitiems pavyko pabėgti į Vakarus, bet vėliau jie ryžosi grįžti – nesitikėjo, kad gimtinėje bus suimti ir ilgam įkalinti.

Nepilnamečiai pabėgėliai, įstoję į JAV kariuomenę

1963 m. pradžioje, pirmaisiais „Kádáro įsitvirtinimo“ metais, policijos pulkininkas Lászlas Káraszas, Vengrijos vidaus reikalų ministerijos kontržvalgybos departamento BM III/II vadovas, įsakė, kad dvidešimt jam pavaldžių regioninių departamentų pradėtų naujas bylas visiems vengrams, anksčiau ar tuo metu vis dar tarnavusiems „priešiškose imperialistų kariuomenėse“. Dvi didžiausios tikslinės grupės buvo vengrų emigrantai, įstoję į JAV kariuomenę ir Prancūzijos Užsienio legioną, apytikriai aštuoni ar dešimt tūkstančių vyrų. Nors iš pirmosios, JAV karių, kategorijos yra išlikusi tik Dėro-Šoprono rajono byla, o iš antrosios, legiono kategorijos, – tik Pešto rajono byla (t. y. vos dvi bylos iš keturiasdešimties), net ir šių dokumentų pakanka, kad atsiskleistų stulbinančios detalės.

Pradėkime nuo vengrų „emigrantų kontingento“ JAV kariuomenėje po 1956 m. Slaptoje Dėro-Šoprono rajono byloje pateikta išsami informacija apie 134 vyrus, kurie išvyko į Vakarus ir tarnavo JAV kariuomenėje. Bet iš kur komunistinės valstybinio saugumo pajėgos tiek daug žinojo apie vengrų savanorius, prisiekusius „žvaigždžių ir juostų“ vėliavai? Panašu, kad pagrindiniai informaciniai slaptosios policijos šaltiniai buvo trys: 1) nuolatinė laiškų kontrolė; 2) slaptųjų agentų ataskaitos; 3) reemigrantų ir jų giminaičių apklausos. Iš tų 134 samdinių, užregistruotų, kai buvo paleisti arba pabėgo, 25 sugrįžo į Vengriją iki 1965 m. Beveik trečdalis sąrašė išvardytų vyrų, prieš

išvykdami į Vakarus, buvo nepilnamečiai (ÁBTL 3.1.5. O-18563/1, p. 163–178). Tad prie šių 38 nepilnamečių emigrantų pridėję dar maždaug dukart tiek panašaus amžiaus, bet nežinomų jaunuolių, tarnavusių JAV kariuomenėje, gautume taikos metų kuopą, o atsargiai extrapoliuodami šalies mastu, galėtume spėti, kad iš viso į JAV kariuomenę įstojo maždaug du su puse tūkstančio nepilnamečių vengrų emigrantų.

Jų asmeninės istorijos labai įdomios. Daugeliui net nereikėjo perplaukti Atlanto, kad patektų į Amerikos kariuomenę – jie galėjo keletui metų parsisamdyti būdėtojais ar pagalbiniais darbininkais bet kurioje iš JAV karinių bazių, dislokuotų Vakarų Vokietijoje, Italijoje ar Prancūzijoje. Pavyzdžiui, Zoltánas D., spynų meistro pameistris iš Dėro miesto, prieš sugrįždamas į Vengriją tarnavo keliose JAV karinėse bazėse Vakarų Vokietijoje, o Tiboras Rajna (pravardė „Blondinas“), su keletu draugų pabėgęs į Austriją, iš pradžių buvo nuvežtas į Belgiją, o iš ten nelegaliai nusigavęs į Vakarų Vokietiją, tarnavo JAV kariuomenės štabe Frankfurte. Kiti nepilnamečiai, kuriems pavyko pabėgti anksčiau, galėjo su pirmaisiais pabėgėliais lengvai pasiekti Naująjį Pasaulį, o ten, sulaukę pilnametystės, įstoti savanoriais į kariuomenę arba jūrų laivyną. Tie, kurie, prieš išvykdami iš gimtinės, baigė dvi ar tris technikos arba vidurinės mokyklos klases, čia galėjo tikėtis neblogos perspektyvos. Jei buvo pakankamai darbštūs ir ištvermingi, lengvai išlaikydavo puskarininkio ar karininko egzaminus, o aukštąjį (ci-

Nepilnamečiai vengrai Budapešto gatvėse 1956 m.

vilinį) jų mokslą apmokėdavo Pentagonas, mainais už tarnybą kariuomenėje, kai baigs studijas. Nuo septintojo dešimtmečio vidurio vis daugiau jaunų vyrų trumpam atvykdavo į Vengriją aplankyti savo šeimų, jau būdami Amerikos piliečiai ir JAV karininkai, dėl aukštojo mokslo studijų laikinai nutraukę reguliariąją tarnybą.

Slaptosios policijos 1965 m. pabaigos ataskaitoje paminėta, kad į Dėro-Šoprono rajoną atvyko devyni tokie asmenys, iš jų keturi – 1956 m. pabėgėliai nepilnamečiai. Ataskaitos išvadose tipinė Zoltáno B., gimusio Dėre 1939 m., istorija aprašyta taip: „Atostogas nuo liepos 28 d. iki rugsėjo 4 d. jis praleido pas seserį Bágyogszováto kaime, 1956 m. lapkritį, būdamas nepilnametis, išvyko į Austriją, iš ten po pusės metų emigravo į JAV. 1959–1961 m. tarnavo JAV kariuomenėje ir vėliau gavo stipendiją studijoms Ekonomikos universitete. Netrukus pradės penktą kursą su mėnesine 275 dolerių stipendija. Apklauiamas griežtai atsakė atsakyti į klausimus apie JAV kariuomenę, ciniškai pareiškęs, kad tokios informacijos negali mums suteikti“ (ÁBTL 3.1.5. O-18563/1, p. 53).

Tačiau toli gražu ne visų vengrų, tapusių JAV kariais, karjera buvo sėkminga. Remiantis 1963 m. birželio mėnesį rašyta agento ataskaita, Zoltános J. (gimęs Budapešte 1940 m.) savo tėvams, gyvenantiems Bónyrétalapo kaime Vakarų Vengrijoje, slapčia atsiuntė žinutę, „pranešdamas, kad įstojo į JAV kariuomenę ir šiuo metu atlieka tarnybą Vakarų Vokietijoje. Kadangi tėvus informavo slapta, negalėjo duoti jiems savo adreso. Tačiau planavo kaip įmanoma greičiau dezertyruoti ir parvykti namo, kol jo neišvežė kariauti į Indokiniją.“ Apie kitų „nuotykių“ galima sužinoti iš slaptosios policijos ataskaitose pateiktų sugrįžėlių apklausų. Pavyzdžiui, László M. istorija tokia: gimė 1940 m. Dėre, iš Zalcburgo bazės buvo išvežtas į Klyvlandą, kur vėliau įstojo į JAV jūrų laivyną. Iki 1962 m. gegužės tarnavo povandeniniame laive *Carton Conny*, bet iš karinio jūrų laivyno bazės Italijoje pabėgo ir nelegaliai grįžo į Vengriją.

Šaltojo karo laikais vengrų pabėgėliai tapo abiejų pusių manipuliacijos aukomis. Kad ir kaip vertintume slaptosios policijos bylas, jos irgi liudija suluošintus „revoliucijos našlaičių“ likimus.

Vengrų savanoriai Prancūzijos Užsienio legione

Tyrinėjant, kaip susiklostė tos pačios amžiaus grupės nepilnamečių, vėliau įstojusių į legioną, gyvenimas, pasisekė rasti keletą labiau nepriklausomų šaltinių. Iš apytikriai 500 asmenų, į Prancūzijos kolonijinius dalinius įstojusių 1956–1965 m., kol kas žinomi 256 savanoriai. (Iš viso vengrų legionierių tuo laikotarpiu buvo 3000.) Šiuo atveju galima remtis ne tik slaptosios policijos dokumentais (agentų ataskaitomis, dezertyravusių legionierių apklausų protokolais, laiškais, nuotraukomis iš archyvų ir t. t.), nes dabar jau atviri Legiono archyvai Obanėje (*Centre Documentation ir Bureau des Anciens*). Be to, 2011 m. vasarą Provanse pavyko rasti būrelį vengrų veteranų, su kuriais darėme interviu ir susukome dokumentinį filmą „Patria nostra“. Visi jie 1956 m. pabaigoje pabėgo, būdami nepilnamečiai, o legione tarnavo nuo 16 iki 30 metų. Dabar priklauso veteranų bendrijai, turinčiai 25 narius Provanse ir apie 70 narių visoje Prancūzijoje.

Iš įvairių šaltinių matyti, kad, išskyrus panašią ankstyvąją patirtį (vaikystė karo metais, 1956-ieji, kovos Alžyre ir kitur), kiekvieno legionieriaus likimas klostėsi vis kitaip. Net ir individualios paskatos stoti į legioną buvo labai skirtingos. 256 žinomų asmenų biografijos rodo, kad vieni buvo arba našlaičiai, arba palikti tėvų, todėl augo vaikų namuose, kiti kilę iš didelių valstiečių ar darbininkų šeimų, bet pasitaikė ir vaikų, augusių vidurinėsios klasės, inteligentų, net aristokratų šeimose, kurių aukštą kilmę komunistų valdžia „pagerbė“ nuolatinio kenkimo ir pažeminimais. Dauguma tų paauglių metė mokslą ir dirbo menkai apmokamus vergiškus darbus kasyklose, fabrikuose, kiti pateko už grotų dėl maištavimo, valkatavimo, smulkių vagysčių, bandymų per „geležinę uždangą“ pabėgti į Vakarus.

Nenuostabu, kad 1956 m. rudenį visi taip entuziastingai dalyvavo protesto demonstracijose ir revoliuciniame sąjūdyje – dabar, jau perkopę septyniasdešimtmetį, visa tai jie prisimena kaip savo „kovos krikštą“. Trylikametis Jánosas Spátay'us pasisiūlė būti pasiuntiniu ir per rusų tankų užblokuotus Budapešto tiltus

nešiodavo revoliucionieriams slaptas žinutes, įsiūtas į futbolo kamuolį. Keturiolikmetis Béla Huberis iš Šoprano pirmasis metė rankinę granatą į vietinį ÁVH štabą, o suaugusiems sukilėliams pabėgus į Austriją, kartu su kitais paaugliais gerai apsiginklavo ir visą mėnesį slapstėsi miškuose Vakarų pasienyje. Šešiolikmetis Gyula Sorbánas ginklo griebėsi pirmąją Radijo centro apgulties naktį ir kelias dienas gamino Molotovo kokteilius, kol buvo sunkiai sužeistas iš rusų tanko paleistos granatos. Sándoras Soósas, septyniolikmetis kalnakasio pameistris iš Oroszlány, ginkluotas automatu, saugojo įėjimą į *New York Palace* (viešbutis ir spaudos biuras Budapešto centre). Pabėgo į Vakarus tik su paskutiniais sukilėlių likučiais, praėjus savaitei po antrosios sovietų invazijos.

Minėti paaugliai su daugeliu kitų būsimų legionierių buvo pažįstami dar Vengrijoje, bet artimai susidraugo tik vėl susitikę Šiaurės Afrikoje, kaudamiesi Alžyre. Vengrai, į legioną įstoję dešimtmečiu anksčiau – Antrojo pasaulinio karo pabaigoje (dažniausiai kaip karo belaisviai iš prancūzų stovyklų), žiauriai kovėsi Indokinijoje, o savanoriai, įstoję po 1956 m., tarnavo Alžyre, vėliau Korsikoje, Čade, Madagaskare, Taityje ir kitur. Visi samdiniai pasirašydavo penkerių metų sutartį, tačiau tik nedaugelis ištarnavo visą laiką. Vieni išbuvo kelias savaites, kiti atliko prievolę, suteikiančią teisę nuolat gyventi Prancūzijoje ar gauti Prancūzijos pilietybę, bet buvo keletas ištarnavusių nuo 16 iki 30 metų ir gavusių aukščiausią jiems prieinamą jaunesniojo leitenanto laipsnį – paprastai tik Prancūzijoje gimę piliečiai galėdavo tapti legiono karininkais. Legionierius turėjo teisę gauti pensiją, ištarnavęs 15 metų ir aštuonis mėnesius. Pažymėtina, kad dezertyravo ar bandė pabėgti kas ketvirtas vengras samdinys, ypač įpusėjus 1958 m., kai karas Alžyre tapo ypač nuožmus.

Kodėl tiek daug nepilnamečių pabėgėlių nusprendė stoti į Užsienio legioną? Galima įtarti, kad jiems atrodė labai patrauklūs nuotykių, aprašyti populiariuose bulvariniuose skaitaluose. Tačiau būta ir svaresnių motyvų. Pirmiausia, dauguma šių paauglių paliko namus dėl nuolatinės skriaudos, kentėtos nuo pat vaikystės, o tie, kurie dalyvavo revoliucinėse kovose, bijojo represijų,

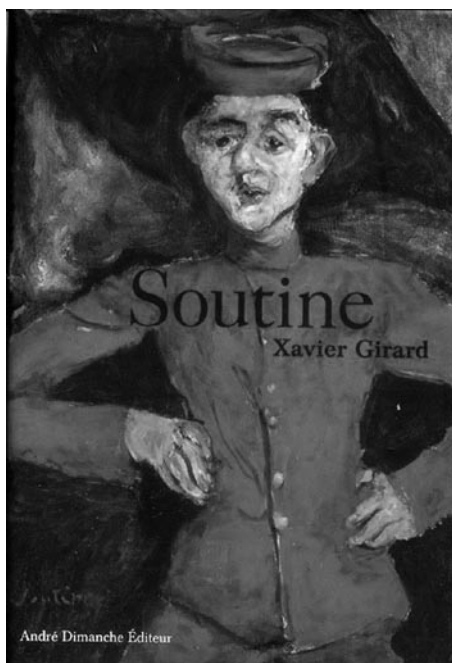
ir toji baimė buvo pagrįsta, nes sukilėlius, net ir nepilnamečius, slaptoji policija masiškai suiminėjo. Vėliau, kai nutrūko pabėgėliams teikta pagalba, kai nebeliko laikinų darbų, į legiono šaukimo punktus juos atvarė skurdas, nes daugelis badavo, buvo benamiai. Šios kartos legionierių, dingusių be žinios, sužeistų ar žuvusių Alžyro kovose, skaičius dar nenustatytas. Tas pats pasakytina ir apie dezertyrus, ir tuos, kurie liko tarnauti ilgus dešimtmečius. Tik tada, kai visa tai išsiaiškinsime, galėsime susidaryti tikrą vaizdą, kokį prieglobstį jauniems vengrų pabėgėliams suteikė Prancūzijos Užsienio legionas, savo šūkiu *Legio [est] patria nostra* visiems benamiams žadėjęs naują tėvynę.

Išvados

Kaip matėme, daugeliu atvejų emigravusieji ir reemigravusieji Vengrijos jaunuoliai abiejose „geležinės uždangos“ pusėse ilgus metus, jei ne visą gyvenimą, buvo Šaltojo karo įkaitai. Vieniši ir neapsaugoti, iš vienų spąstų pakliuvę į kitus – retas kuris iš jų galėjo laisvai pasirinkti savo likimą ir suaugęs normaliai gyventi. Tas pats, nors dėl skirtingų priežasčių ir skirtingais mastais, galioja ir tiems pabėgėliams, kurie klajojo po daugybę šalių, keitė darbus uostuose, laivų statyklose, fabrikuose, kasyklose, ir tiems, kurie parsisamdė į užsienio armijas, ir tiems, kurie po kelių mėnesių ar kelių metų sugrįžo į gimtinę, kur jų laukė aršus persekiojimas, teismo bylos, įkalinimas ar per prievartą įpirštas gėdingas slaptosios policijos šnipo vaidmuo, visam gyvenimui užtraukęs kaltės ir gėdos jausmą.

Tačiau ir kitų nepilnamečių gyvenimas susiklostė ne ką geriau – jie metų metus beviltiškai tūnojo pabėgėlių stovyklose ir tapo imigracijos reikalus tvarkančių biurokratų aukomis arba lengvu Vakarų žvalgybos ir propagandos tarnybų grobiu. Šios galingos organizacijos jaunais vengrų imigrantais pasinaudojo, siekdamos savų tikslų. Nereikėtų pamiršti, kiek daug metų užtruko, kol net ir „laisvasis pasaulis“ atsikratė šnipinėjimo psichozės ir niūrių grasinimų trečiuoju pasauliniu karu. ■

Išvertė Rasa RADZEVIČIŪTĖ

Odeta ŽUKAUSKIENĖ

LITVAKŲ PĖDSAKAI PARYŽIUJE: NAUJAS ŽVILGSNIS Į CHAIŲMO SOUTINE'O KŪRYBĄ

Artėjant Chaïmo Soutine'o (1893–1943) jubiliejui, gausiausią šio tapytojo kūrinių kolekciją Europoje sukaupęs *Musée de l'Orangerie* surengė parodą „Chaïmas Soutine'as, chaoso darna“ (2012-09-03–2013-01-21).¹ Ekspoziciją papildantys filmai ir leidiniai ne tik skatina grožėtis šio dailininko tapyba, bet ir primena sudėtingą jo kūrybos kelią, prasidėjusį jau išnykusioje Litvakijoje. Meno istorikai ir kritikai turi galimybę dar kartą pažvelgti į dailininko kūrybos ištakas, tapybinę raišką, kritiškai apmąstyti jo asmenybės vertinimus. Šia proga išleista Xavier Girard'o knyga *Soutine* (2012) kaip tik ir siekia giliau pažvelgti į dailininko kūrybą, atmetus įsivaizduojamos Paryžiaus mokyklos legendą, vienišo žydo įvaizdį ir kitus Soutine'o gyvenimą apipynusius mitus. Xavier Girard paneigia kai kuriuos stereotipinius vertinimus, parodo tapytoją buvus ne tiek tragiška, kiek šmaikščia asmenybe, apdovanota keistu humoro jausmu. Jis taip pat buvo aistringas Balzaco,

Baudelaire'o, Dostojevskio skaitytojas, pametęs galvą dėl teatro ir muzikos, didelis imtynių mėgėjas. Kita vertus, ši knyga ir paroda atskleidžia, kad Soutine'o tapyba yra kur kas paslaptingesnė ir daugiasluoksnis, nei manyta iki šiol.

Soutine'as dirbo kryptingai: iš pradžių tapęs portretus ir peizažus, vėliau atsidėjo keisto gyvastingumo kupiniems natiurmortams. Vėlyvuosiuose paveiksluose vyrauja iškraipytos formos ir šaižūs spalvų sąskambis. Tapybinė Soutine'o kalba labai savita. Nors neįprastai išdidindavo personažų rankas, pailgindavo nosis, tapydavo neproporcingai dideles ausis ir žuvies žiaunas primenančias lūpas, dailininkas nepavirto karikatūristu, priešingai – atskleidė dalelę *pačios žmogaus prigimties esmės*. Kerinčios jo paveikslų spalvos, ypač intensyvi raudona ir gili mėlyna, byloja apie tai, ko neįmanoma verbalizuoti. Tai didžiausia tapybos galia, „jos tiesa“, įsismelkianti į sielos versmes, į pačią būties gelmę.

Chaim SOUTINE
Išprotėjusi moteris (be datos)

Chaim SOUTINE
Žuvis

Chaim SOUTINE
Triušio skerdena

Tačiau grįžkime prie Girard'o knygos. Autoriaus teigimu, pasakojimuose apie Soutine'o gyvenimą skamba lengva antisemitinė gaida: iš Litvakijos emigravęs žydas, vienišas melancholikas, užsidaręs su negyvomis vištomis... Šie vaizdiniai kūrė pamišėlio ar kankinio portretą. Taip buvo atitraukiamas dėmesys nuo pačių paveikslų, vengiama aptarti tapytojo savitumą, nors „niekas kitas gyvenime, išskyrus tapybą, jam nerūpėjo“.² Ar iš tikrųjų jis buvo, kaip dažnai sakoma, marginalas, atsiribojęs nuo viso pasaulio? Išlikę dokumentai liudija, kad jį dažnai buvo galima sutikti Montparnasse'o rajone, *La Rotonde* ir *Le Dôme* kavinėse, diskutuojantį su žymiais to meto menininkais – Modigliani'u, Lipchitzu, Foujita, Picasso, Kislingu ir kitais. Be to, jis dažnai eidavo į kiną ir, žinoma, į muziejus, kur praleisdavo begales laiko.

Tad Girard'o tikslas – sugriauti Soutine'o gyvenimą gaubiančius mitus. Tyrinėtojas neneigia žydiškosios kultūros, kuri dailininkui darė didžiulę įtaką ir kurios jis kartais stengdavosi nusikratyti, reikšmės, tačiau tapybos metodo savitumą lėmė ne vien ji. Siekiant giliau pažinti Soutine'o kūrybą, reikia grįžti prie jo biografijos, mėginant atrasti po legendomis slypinčias tikrovės nuotrupas.

Soutine'as – *litvise yid*, gimė 1893 m. Smilovičiuose, netoli Minsko. Užaugo, kaip ir Chagallas, *shtetlo* aplinkoje. Girard'as rašo: „Iki 1913 metų, kai atvyko pas savo draugus Pinchus Krémègne'į ir Mikhaėlą Kikoïne'ą į Paryžių, Soutine'as priklausė daugiau mitinei tautai nei realiam kraštui.“³ Vargana Litvakija daugeliui vakarų europiečių atrodė pusiau realus žemės pakraštys, šalis be pavadinimo, kurią caro administratoriai vadino „šiaurės vakarų kraštu“. Smilovičiuose žmonės gyveno ypač skurdžiai, buvo kaustomi nuolatinės pogromų baimės. Aistros tapyti vedamas, Soutine'as 1907 m. išvyko mokytis į Minską, o 1910 m. – į Vilnių.

Caro represijos privertė daugelį Lietuvos žydų palikti šį kraštą (vieni patraukė į Švediją ir JAV, vėliau kiti – į Prancūziją, Australiją, Pietų Afriką). Kaip šie nerimo metai atsispindi Soutine'o gyvenime ir kūryboje? „Ar prieš atvykdamas į Paryžių, jis nesi-

jautė toks pat svetimas tiek lietuviams, tiek rusams, tiek *a fortiori* lenkams, kurių buvo gausu Minske ir Vilniuje?“⁴ Koks apskritai tuo metu buvo litvakų gyvenimas? Kokiai religinei bendruomenei galėjo priklausyti Soutine'as?

Žydų bendruomenių Vilniuje buvo daug ir gana *priešiškai nusiteikusių* viena kitos atžvilgiu: Vilniaus Gaono religinio mokymo šalininkai (*mitnagdim*) kovojo su senovės chasidizmu, Mussaro judaizmas – su sąjūdžiu *Chabad Lubavitch*, liberalūs maskilimai, skleidę *haskalah* idėjas, – su konservatyviais ortodoksais, „Bundo“ nariai – su *Agudat* Izraelio pasekėjais, tuometiniai sionistai ir marksistai – su socialdemokratais... Kurią pusę ar ideologiją galėjo palaikyti Soutine'as? „Jis neseikė jokia mokykla, nepriklausė jokiam klanui. Tik tapyba jo gyvenimui suteikė prasmės“⁵ – teigia Girard'as.

Apie gyvenimą XX a. pradžios Litvakijoje tapytojas tikriausiai būtų pasakęs kažką panašaus į rašytojo Isaaco Bashevio Singerio žodžius: „Aš gyvenau tarp žmonių, kurie visi kuo nors tikėjo, – ortodoksai ir sionistai, chasidai ir mitnagedai, periodikos jidiš kalba leidėjai ir lenkų spaudos antisemitai, pasisakantys už ir prieš Tautų Sąjungą.“⁶ Greičiausiai tokia aplinka skatino jauną provincialą bėgti nuo tikrovės, kupinos prieštarių. Jis tikrai nebuvo atsidėjęs Talmudo ir rabinų literatūros studijoms, svetimos jam atrodė ir racionalistinės tendencijos, būdingos litvakų inteligentijai. Sunku jam priskirti ir tuos litvakų bruožus, kuriuos savo knygoje „Vilna, Wilno, Vilnius. Lietuvos Jeruzalė“ nusakė Henri's Minczles, apibūdinęs litvakus kaip atsidėjusius mokslui, konstruktyviai logiškai mąstančius, truputį keistokus žmonės be didelių emocijų ir sentimentalumo. Priešingai šiam litvako stereotipui, Soutine'as, nuo vaikystės kalbėjęs *jidiš*, buvo jausmo žmogus. Jo vaikystės draugas Kikoïne'as sakė: „Tai buvo vienas geriausių mokyklos mokinių. Iš natūros pieštuo-se jo eskizuose visuomet justi liguistas liūdnumas (žydų laidotuvės, išvykimas, skurdas, skausmas). [...] Soutine'as pasąmoningai linko į dramatiškumą. Tačiau vėliau, kai baigė piešimo kursus, jį patraukė

teatras, žavėjęs spalvų mirguliavimu ir gražių aktorių spindesiu.“⁷

1909 m. Minske Soutine'as kartu su Kikoine'u tris mėnesius mokėsi piešimo pagrindų pas grafikos profesorių K. Kruegerį. 1910 m. abu įstojo į Vilniaus piešimo mokyklą (tiesa, Soutine'as ne iš pirmo karto). Vaikystės draugai Vilniuje kartu ir uždarbiavo: pamatę, kad yra paklausa, pagal fotografijas tapė portretus. Nors caro politika buvo antisemitinė, XX a. pradžioje Vilniuje klestėjo *jidiš* kultūra, išauginusi daug garsių asmenybių. Vilniaus piešimo mokykloje greta kitų tautybių mokėsi nemažai žydų, dėstė Peterburgo dailės akademijos auklėtiniai Ivanas *Trutnevas* (1827–1912) ir *Ivanas Rybakovas* (1870–1926/36), suteikę pagrindus ne vienam vėliau išgarsėjusiam dailininkui. Vilniaus piešimo mokykloje likimas suvedė Soutine'ą su Krémėgne'u, kuris pirmasis išvyko į Paryžių ir padėjo ten įsikurti kitiems.

Visi Vilniaus piešimo mokyklos mokiniai studijas čia laikė įsimintinomis: vieni pabrėžė ypatingą kultūrinę aplinką ir miesto aurą, kiti – šiltus asmeninius ryšius ir draugystes. Dailininkas Moyshe Bahelfer-Bagelis (1908–1995) yra sakęs: „Man, kaip tapytojui, Vilnius yra šventas miestas, bet ne religine, o dvasine prasme. [...] nors šiame mieste į mus buvo žiūrima kaip į svetimą... arba beveik... mes buvome tikri vilniečiai. Ar tai kosmopolitinis miestas? Nežinau. Ar kultūrinis? Tuo esu įsitikinęs. Jis tiesiog įsigėrė į mus!“⁸

Į Paryžių atvykusiam Soutine'ui artimesnis buvo simbolizmas negu postimpresionistiniai Paryžiaus dailininkų ieškojimai. Turėdamas gerus rusų realizmo mokyklos pagrindus, tapytojas, susidūręs su paryžietišku modernizmu, greitai atsisakė pirmiesiems darbams būdingo literatūriškumo, tamsaus kolorito. Vis dėlto naujosios parodos pavadinimas „Soutine'as, chaoso darna“ išduoda, kad jo kūryboje esama tam tikro pasipriešinimo avangardistinei dalei, antimodernistinio siekio „sugrįžti prie darnos“ – t. y. prie figūros, taisyklingos kompozicijos, aiškaus žanro (portretas, natiurmortas, peizažas). Jo kūryba žanrinė, tačiau joje išryškėjo klasikinę formą ardan-

čios jėgos: gaivališkas judesys, erdvės iškraipymas, šaižios spalvos ir t. t.

Prancūzų tapybos mokykla, venecijiečių meistrai, o ypač Rembrandto paveiksai stipriai paveikė Soutine'o tapybos manierą. Chagallas yra sakęs: „Kaip ir kiti aš sekiau prancūzų mokyklos tradicija. Nekenčiau rusiškų ir Vidurio Europos spalvų. Tos spalvos primena jų batus. Kaip tik dėl spalvų aš ir Soutine'as išvykome. Iki Paryžiaus mano spalvos buvo labai tamsios. Tokios kaip bulvių, kaip van Gogho; Paryžius – tai šviesa.“⁹

Soutine'o kūryboje spalva įgijo ir kitų, ne tik vizualinių, galių. Jo paveikslų kolorito simbolika gero-kai skiriasi nuo fovistų, jo spalvos „priklauso afektų pasauliui. [...] Jose esama šviesos vektoriaus, emanacijos, kurią taip sudėtingai aiškina kabalistiniai rankraščiai“.¹⁰ Pavyzdžiui, dominuojanti raudona gali simbolizuoti dieviškąją substanciją.

Soutine'as gilinosi į religinę judėjų tradiciją, susijusią su ritualiniu gyvūnų skerdimu ir reikalavimu, kad košeriniame maiste neliktų nė lašelio kraujo. „Kadaise mačiau miestelio rėzniką, pjaunantį paukščiui galvą ir ištekinantį iš jo kraują. Norėjau šaukti, bet jis atrodė toks linksmas, kad man užstrigo riksmai gerklėje. [...] Tas šauksmas išliko visam laikui. Dar būdamas vaikas, kai piešiau stambaus mokytojo portretą, stengiausi išlaisvinti tą šauksmą, tačiau veltui. Kai vėliau tapydavau galvijų skerdeną, taip pat norėjau išsivaduoti iš to šauksmo, tačiau nepavyko“¹¹ – yra pasakojęs tapytojas. Jam visada būdavo reikalingas modelis, todėl pirkdavo skerdenas ir pasikabindavo dirbtuvėje. Ne sykį, pastebėję pro durų apačią tekančią kraują, žmonės kviesdavo policiją. Soutine'as prie skerdenos medituodavo, kol ši visiškai sugesdavo. Gal dėl tų apmąstymų jo natiurmortai yra kupini gyvastingumo ir daugiaprasmių simbolių, o nutapyti personažai priešingai – labiau panašūs į natiurmortus. Tas nuasmenintas figūras taip pat galima sieti su dailininko vaikystės prisiminimais: juk shtetle žmonės žinojo ne tiek vieni kitų vardus, kiek amatai. Gal todėl kartais prislėgti liūdesio, kartais juokingi jo paveikslų žmonės irgi bevardžiai („Kepėjas“, „Ūkininkė“, „Beprotė“ ir pan.).

Kitaip nei Chagallas, kuris sėmėsi įkvėpimo iš *shtetlo* aplinkos, Soutine'as niekada netapė žydų portretų, nors jo peizažuose išžiūrėti *dibukai* (ramybės nerandančios dvasios), siejami su senaisiais litvakų tikėjimais. Modigliani's, Kislingas, kiti Soutine'o bičiuliai tapė Paryžiaus bohemos atstovų portretus, o jam rūpėjo gatvės praeiviai, vaikai, niekam nežinomi žmonės. Būtent „Mažųjų kepėjų“ ciklas atnešė tapytojui tarptautinį pripažinimą ir patraukė amerikiečio milijardieriaus Alberto C. Barnes'o dėmesį.

Įdomus ir dar vienas Soutine'o tapybos bruožas, kurį šiandien, paveikti Nicolas Bourriaud veikalu, tikriausiai vadintume *apropriacija*. Daug paveikslų Soutine'as sukūrė, įdėmiai išstudijavęs tapybos šedevrus Louvre ir kituose Europos muziejuose. Labiausiai žinomos variacijos pagal Rembrandto paveikslą „Paskerstas jautis“ (1669), tačiau parodoje gretinami paveiksai atskleidžia nuolatinį dailininko dialogą su Vakarų tapybos istorija. Tapydamas savo bičiulio skulptoriaus Oskaro Miesčianinovo portretą, jis darė eskizus ir įdėmiai tyrinėjo Jeano Fouquet „Karolio VII portretą“ (XV a.). Keletą paveikslų, vaizduojančių berniuką patarnautoją, nutapė interpretuodamas Gustavo Courbet paveikslo „Laidotuvės Ornane“ (1849–1850) motyvą. Paveikslui „Raja“ (1924) pasitelkė J.-B. Simeono Chardino to paties pavadinimo kūrinį, o „Šartro Katedra“ (1933) – tai J.-B. Camille'o Corot paveikslo parafrazė. Soutine'as kūrybingai interpretavo Luiso Le Naino, François Couet, prancūzų primitivistų kūrinius. Įdomu, ar šis metodas galėjo būti susijęs su jo kaip fotografijų retušuotojo įgūdžiais ir nuotraukų pertapyimu?

Vėlyvieji Soutine'o paveiksai įgavo šiek tiek barokinių bruožų, išryškėjo efektingi figūrų iškraipymai. Modigliani's apie savo draugą yra sakęs: „Chaimas nesiekė deformuoti modelio, modelis tiesiog tapdavo tuo, kuo jis trokšdavo būti [...] Chaimas matė neregimą regimo pasaulio pusę, Chaimas tapė *Commedia*.“¹²

Ši publikacija parengta, remiant Prancūzų institutui Lietuvoje.

¹ Parodos rengėjai – *l'Orangerie* muziejaus direktorė Marie-Paule Vial ir *d'Orsay* muziejaus konservatorius Claire Bernardi.

² Xavier Girard, *Soutine, Paris: André Dimanche*, 2012, p. 11.

³ Ten pat, p. 13.

⁴ Ten pat, p. 16.

⁵ Ten pat, p. 17.

⁶ Ten pat, p. 18. Originali citata iš kn. Isaac Bashevis Singer, *Un jeune homme à la recherche de l'amour*, Paris: Stock, 2001, p. 145.

⁷ Ten pat, p. 20–21. Originali citata iš kn. Pierre Courthion, *Soutine, peintre du déchirant*, Paris: Denoël, 1972.

⁸ Jean-Jacques Breton, „Une jeunesse aux confins de la légende“, in: *L'Objet d'art. Soutine ou le lyrisme désespéré*. Nr. 34, 2008, p. 16.

⁹ Girard, ten pat, p. 32. Originali citata iš kn. Pierre Schneider, *Les Dialogues du Louvre*, Paris: Flammarion, 1967–1971, p. 50.

¹⁰ Ten pat, p. 194.

¹¹ Ten pat, p. 199.

¹² Parodos *Chaim Soutine, L'ordre du chaos* (2012–2013) lankstinukas. Citata iš M. Georges Michel, *Revue des Arts*, 1923.

Izidorius Tamošaitis

Izidoriaus Tamošaičio vardas kartais šmėkšteli tarpukario Kauno kunigų seminarijos auklėtinių ar Kauno universitete studijavusių humanitarų prisiminimuose – čia jis skaitė filosofijos įvadą, bendrosios psichologijos, religijos filosofijos, etikos kursus. Po Kauno kunigų seminarijos studijavęs ir Peterburgo dvasinėje akademijoje, ir Friburgo universitete, jis buvo originalus minėtų disciplinų interpretatorius, atvėręs filosofijos žinių lobyną ir mąstymo kultūros pradmenis savo studentams. Keista, bet Lietuvos socialinių ir politinių mokslų instituto kūrėjas ir pirmininkas, 1934 m. filosofų kongrese Prahoje išrinktas Tarptautinio filosofų komiteto nariu, gyvas būdamas, taip ir neišleido nė vienos knygos. Gal tikėjosi, kad dar turės tam laiko... Deja, buvo suimtas jau 1941-aisiais, o 1943-ųjų vasario 6 d. žuvo Sibire, Rešiotų lageryje, Krasnojarsko krašte.

Tęstinių jo publikacijų periodiniuose leidiniuose antraštės liudija, kad Izidorius Tamošaitis nesikratė pačių

sudėtingiausių ir aktualiausių temų, kurios ir šiandien yra iššūkis rimtam mąstytojui: kultūros krizė ir keliai jai įveikti. dabarties krizė – žmogaus supratimo krizė, „optimistinė“ ar „pesimistinė“ etika, vertybių filosofija, idealizmo renesansas, žmogus ir vertybių pasaulis, materialistinis ir gyvenimiškas žmogus.

Apetitui sužadinti parinkau ištrauką iš „Vertybių filosofijos“, tikiuosi, ji bus aktuali gvildenant vertybių temą. Tekstas parašytas beveik prieš aštuoniasdešimt metų. Bet svarbu jį prisiminti, nes kartais kalbame apie vertybes taip, tarsi stovėtume tuščiame lauke. Tai nieko keista, juk tokie žmonės kaip Izidorius Tamošaitis, buvo nušluoti XX a. audrų. Ir bent dvi Lietuvos mąstytojų kartos augo tarsi našlaičiai. Prie to prisidėjo ir faktas, kad mąstytojai, nepabijoję vadintis krikščionimis, buvo išstumti už mokslo ribų ne vien Lietuvoje. Tačiau šiandieninis sociologijos mokslas ir jo perspektyva apskritai nebeįsivaizduojami be indėlio tokių mąstytojų, kaip, pavyzdžiui, Maxas Scheleris, kurio veikalus Izidorius Tamošaitis atidžiai studijavo. Laimei, dabar surenkami ir išleidžiami lietuviškojo šios krypties palikimo rinkiniai. Tik gaila, kad Kultūros tyrimų instituto parengtasis Izidoriaus Tamošaičio raštų leidinys pasirodė tyliai, nebuvo išskirtas iš akademinės rutinos.

Parinktas fragmentas – vienas atraminių lietuviškai parašytų tekstų vertybių tema. Būtų gerai, jeigu jis taptų atraminiu ir *Kultūros barų* diskusijoje – tada turėtume atskaitos tašką, diskutuodami, pavyzdžiui, apie tokius teiginius kaip „Vertybės žlugdo politiką“ arba „Švelni vertybių tironija...“, arba „Kai viską pradedama vadinti vertybėmis, išrinka vertybių krizę“ ir pan.

Liudvika POČIŪNIENĖ

VERTYBIŲ FILOSOFIJA

Atgimstantį ar jau atgimusį idealizmą realizuoti praktiniame gyvenime, – pamanyti tūlas, – yra graži, bet neįvykdoma svajonė. Atsakysime: idealo visiškai realizuoti niekada nepavyks. Jeigu idealą pavyktų visiškai realizuoti empiriniame gyvenime, jis jau nebūtų idealas. Tai viena. Antra: prieš keletą dešimčių metų svajonė apie politiškai nepriklausomą Lietuvą ne vienam irgi atrodė pamišėlio sapnas. Dar anksčiau tokia pat svajone buvo laikomas tautinis Lietuvos atgimimas.

Gera suprantame ir nujaučiame, kad atgimusiam idealizmui labai sunku bus prigyti demoniška šių dienų gyvenime. Sakau: sunku bus prigyti, nes dabarties gyvenime labai giliai šaknis įleidusi įvairiausių rūšių stabmeldystė. Stabmeldystė mes laikome neabsoliučią (reliatyvią) vertybių absoliutinimą. Tos suabsoliutintos vertybės ir demonizuoja gyvenimą.

Gyvenimas nėra beprasmiškas. Jis turi turėti ir iš tikrųjų turi vienokį arba kitokį turinį. Jeigu to turinio žmogus neįgyja iš idealiojo aukštųjų vertybių pasaulio, ieško jo apačioje, renkasi žemesnes, arba jutimines, vertybes. Tokių žemesnių vertybių yra trys grupės: vitalinės, arba gyvybinės, ekonominės ir hedonistinės.

Jeigu išimtinai bus atsižvelgiama tik į vitalines, arba gyvybines, vertybes, jeigu bus rūpinamasi tik jomis, tada susidarys toks moderniojo stabmeldžio tipas, kurį drąsiai galima vadinti *homo vitalis*. Vitalinis žmogus, paniekinęs, atmetęs visas kitas, ypač aukštesniasias, arba dvasines, vertybes, pripažįsta vien gyvenimą, ir tai tik natūraliųjų jo sluoksnių. *Homo vitalis* pripažįsta tik *bios*. Tokiam žmogaus tipui svarbiausias dalykas yra išlaikyti ar net pakelti vitalinį, arba biologinį, gyvenimą. Kūno „formavimas“, kūno „linijos“, kūno „gražumas“, fizinis pajėgumas, sveikata – tai svarbiausi vitalinio žmogaus

rūpesčiai, vienintelės jo vertybės. Rūpindamasis vien kūnu, jo sveikata, pajėgumu ir grožiu, *homo vitalis* pasinaudoja Schroto ar Aleksejaus Suvorino metodu, bent susilaiko nuo valgio, griebiasi įvairiausių sporto rūšių, masažuojasi, tepasi, pudruojasi, rankų nagus dažosi kruvinai ar juodai, valandomis prie veidrodžio stovi, akyliausiai seka naujausias madas.

Nietzsche į klausimą, kas yra gėris, atsakė: visa, kas galinga, *Wille zu macht* (valia siekti galios). Visa, kas iš jėgos eina. O į klausimą, kas yra blogis, atsakė: visa, kas eina iš silpnumo. Vadinasi, jau Nietzsche į padanges kėlė dabar labai madingą jėgos kultą. Vitalinis žmogaus tipas šiandien yra labai išplitęs. Kūno kultūra, sportas – tai vienintelis vitalinių, ypač jaunų, žmonių gyvenimo turinys.

Homo vitalis yra aklas dvasinėms vertybėms. Jis vertina tik kūną, garbina įvairiausias sporto rūšis. Prisiimkime, kaip šiandien garbinama kūno mankšta, kaip iškilmingai vainikuojami sporto nugalėtojai, kaip gerbiami naujų rekordų „statytojai“. Neužmirštamais žmonijos didvyriais laikomi tie, kurie toliau nubėga ar nuaplaukia, kurie aukščiau iššoka, toliau ietį numeta. Sportas, kūno mankšta – tai vienintelis *homo vitalis* dievaitis. Vitalinis žmogus visai nenori atsiminti įsakymo: negarbink dievaičių (svetimų dievų).

Neblogai būtų, jei *homo vitalis*, daug dėmesio kreipdamas į kūną, į sveikatą, neužmirštų ir kitų vertybių. Blogai, kai jis, užmiršęs visas kitas, tiek žemesnes, tiek aukštesnes vertybes, garbina tik kūną, tik *bios*.

Neblogai daro ir *homo economicus*, iškeldamas ekonomines vertybes. Bet jis tampa stabmeldys, kai, visą dėmesį sukoncentravęs į savąsias vertybes, užmiršta arba, o tai dar blogiau, ima neigti kitas vertybes. Ekonominės, arba ūkinės, vertybės, kurias akylai garbina *homo*

economicus, kitaip yra vadinamos naudingomis vertybėmis. Ekonominis žmogaus tipas iškelia naudingumą kaip vienintelį dalyką, galintį patenkinti visus žmogaus poreikius (marksistinis socializmas). *Homo economicus* gyvenimo pamatas – ūkinės vertybės. Jos jau nėra priemonė tikslui pasiekti, bet pačios tampa tikslu. Ekonominio tipo žmogui materialinės vertybės svarbios ne kaip priemonė realizuoti dvasinėms, arba kultūrinėms, vertybėms, materialinis gėris jam yra savaime brangus ir pageidautinas. *Homo economicus* bet kuria kaina trokšta prasimanyti kuo daugiau pinigų. Jo dievas yra mamona, jo gyvenimo tikslas – aukso veršis.

Ekonominis žmogus koją į koją eina su moderniuoju kapitalizmu. Charakteringas ekonominio žmogaus bruožas yra tai, kad neramiosios jo sielos siekiamas gėris yra vien materialinis. Jo pastangų taikinytis yra pinigai. Pinigai ir materialinis gėris – tai kapitalizmo esmė, jo siela. *Homo economicus* visai nesupranta ir nesuvokia nematerialinių dvasinių vertybių. Ekonominis žmogus net girdėti nenori skelbiamos baisios ištarmės: ką žmogui padės tai, jeigu jis visą pasaulį laimės, bet savo sielai pakenks? (*Mt 16, 26*)

Daugelis ekonominių vertybių tarnauja hedonistams polinkiams arba jusliniams malonumams. Visą dėmesį į juslinį malonumą sutelkęs žmogus priklauso trečiam tipui – tai hedonistas, *homo hedonicus*, atsidavęs gyvenimo malonumams. Tokiam žmogui visas gyvenimas yra tik juslinės laimės, juslinių malonumų medžioklė. Gyvenimo prasmė – patirti jų kuo daugiau. Malonumas yra ne kas kita, o polinkių tenkinimas. Yra du polinkiai, kuriuos nori patenkinti *homo hedonicus*, – tai gerai pavalgyti, išgerti ir pasmaguriauti. Abiem polinkiams patenkinti reikia pinigų. *Homo hedonicus* jų siekia visokiausiais – legaliais ir nelegaliais – būdais. Sukčiauti, apgaudinėti hedonistui yra priimtina, jeigu tai padeda sumedžioti smaguriavimui reikiamų lėšų. Pilvo poreikius virš visko iškelia ir marksistinis socializmas.

Visi trys trumpai charakterizuoti žmonių tipai turi vieną bendrą bruožą – tai aklumas aukštesnėms vertybėms ir išimtinis polinkis į žemesnes vertybes, nes jie brangina tik jas. Visi trys aptarti žmonių tipai dvasines vertybes gal ir įžvelgia, bet nelaiko jų sava-

rankiškoms – jos yra tik priemonės, tik materialinių vertybių palydovės (marksizmas). Aukštesnės vertybės čia tarnauja žemesnėms. Visi trys minėti žmonių tipai savarankiškoms laiko tik juslines vertybes, o aukštesnės vertybės degraduojamos, nužeminamos iki priemonių. Nors iš tikrųjų yra priešingai. Aukštesnės, arba dvasinės, vertybės yra savarankiškos, o žemesnės yra tik tarpinės, jos egzistuoja dėl aukštesnių vertybių, kurioms padeda realizuotis.

Žemesnėmis vertybėmis pasitenkinantis žmogus neturi aukštesnių idealų. Tai ne dvasinis, bet gamtinis žmogus. Jis gali būti labai kultūringas, bet pagrindinė jo nuostata yra permanentinis vertybių neigimas. Tokiam žmogui visai nesuprantamas tas pradai, kuris žmogų iš esmės skiria nuo gyvulio ir leidžia tapti šio kosminio pasaulio karalaičiu. Nepripažindamas dvasinio prado, kurį Scheleris vadina amžinuoju pradai, toks žmogus pats save pažemina, iš dvasios žmogaus virsdamas žmogum gyvuliu.

Nepažindamas aukštesnių dvasinių vertybių ir jas atmesdamas, žemesniųjų vertybių garbintojas nejaučia tikrosios gilesnės laimės. Tokio žmogaus gyvenimui trūksta gilesnio turinio. Jo gyvenimas yra beprasmis, nes nevertingas. Tokį žmogų persekioja nenugalimos gyvenimo tuštumos pojūtis. Jis neišmano, kaip „užmušti“ laiką.

Tačiau gyvenimas yra beprasmis ir tada, kai yra pripažįstama tik viena aukštesnių vertybių klasė, o visos kitos paneigiamos. Einant vienų vertybių iškėlimo, kitų atmetimo keliu, vėl susidaro trys žmonių tipai: *homo theoreticus*, *homo estheticus* ir *homo ethicus*.

Teorinis žmogus pripažįsta tik vertybes, susijusias su pažinimu. Visos tokio žmogaus gyvenimo funkcijos yra tyrinėjimas, pažinimas, žinių įgijimas. *Homo theoreticus* bendrauja su pasauliu tik pasitelkdamas žinojimą, mokslą. *Non flere, non ridere, sed intelligere*. Šita Spinozos taisyklė labai gerai tinka teoriniam žmogui, linkusiam absoliutinti protą, o emocinio ir valios gyvenimo funkcijas arba visai atmesti, arba padaryti jas priklausomas nuo suabsoliutinto intelekto. *Homo theoreticus*, garbindamas protą, visai atitrūksta nuo gyvojo gyvenimo. Toks teorinis žmogus neišgyvena vertybių, jis jų nerealizuoja,

nes vienintelė vertybė jam yra žinojimas, mokslas. Vietoj meno, moralės, religijos teoriniam žmogui svarbi tik jų refleksija. Teorinis žmogus yra vienašališkas, sielos gelmės jam nepasiekiamos. Sielą ir jos raišką jis nuskurdina, nualina. *Homo theoreticus*, kad ir būdamas didžiausias mokslininkas, vertybių atžvilgiu yra vargšas.

Estetinis žmogus pripažįsta tik grožį. Jo sielos esminis išgyvenimas yra estetiinė vertybė. Jam sąlytis su vertybėmis reiškia sąlytį su grožiu. Tikrovės daiktai ir įvykiai estetiniam žmogui yra vaizduotės žaismas, kurį regėdamas *homo estheticus* junta giliausią pasitenkinimą, didžiausią džiaugsmą. Tačiau tas pasitenkinimas, tas džiaugsmas yra grynai dvasinis. Kas į visą žmogaus gyvenimą žiūri tik per estetikos akinius, tas nėra ryžtingas, nėra atsakingas.

Etinis žmogus nėra tas asmuo, kuriam rūpi etinės vertybės, kuris stengiasi morališkai tobulėti. *Homo ethicus* pripažįsta tik etines vertybes, o visas kitas atmeta arba jų net nepažįsta. Tai šaltas kaip ledas pareigos žmogus – tokį jį piešia Kantas savo etikoje. Pareigos žmogus rigoristiškai, griežtai kovoja su viskuo, kas pasireiškia kaip gyvas impulsas. *Homo ethicus* pasitiki tik savo moraline jėga. Savo protu jis pažįsta pareigą, o savo valia ją realizuoja. Pasitikėdamas tik savo jėgomis, *homo ethicus* yra išdidus, o išdidiems visai neprieinamos religinės vertybės, kurios suponuoja ne išdidumą, bet nuolankumą, susivokimą, kad žmogus pats sau yra nepakankamas. Iš to nepakankamumo atsiranda poreikis ieškoti kilnesnių, nekintamų, dieviškų vertybių.

Kaip matome, ir aukštesnių vertybių tipams būdingos klaidos, vienašališkumas, iškraipantis gyvenimo prasmę. Paklydimas yra ne tai, ką *homo theoreticus*, *homo estheticus* ar *homo ethicus* teigia, bet tai, ką jie dėl savo vienašališkumo neigia. Jų klaida yra ta, kad įsirausia tarsi kurmiai, apsiriboję tik viena siaura vertybių sfera, visas kitas vertybes išleisdami iš akių arba net neigdami.

Anksčiau apibūdinti žmonių tipai, pripažįstantys tik tas ar kitas, žemesnes ar aukštesnes vertybes, griaua vertybių hierarchiją, nes išplėšia tik vieną kurią nors vertybę ir ją suabsoliutina. O tai jau yra ne tik vertybių tvarkos griovimas, bet ir naujoviška stabmeldystė, kai meldžiamasi tai ar kitai žemiškai vertybei. Vieni aukština mokslą

(valstiečiai liaudininkai ir apie juos susitelkęs jaunimas, iškėlęs šūkį: pats švieskis ir kitus šviesk), kiti – meną, treči – dorovę, ketvirti – malonumus, penkti – ekonomiką (marksizmas), šešti – kūną ir sveikatą. Tas paskirų vertybių, nesvarbu, žemesniųjų ar aukštesniųjų, suabsoliutinimas dabarties žmogui, į visas puses mėtomam audringo gyvenimo bangų, varginamam visokiausių krizių, nesuteikia ir negali suteikti nei tikrojo ramumo, nei tikrosios laimės.

Be anksčiau minėtų vertybių, Windelbandas, Scheleris, Otto ir kiti daug kalba apie šventojo, arba šventumo, vertybes. Tai – religinės vertybės. Žmogaus tipas, prieš akis turintis tik religines vertybes, kultivuojantis vien jas, yra vadinamas religiniu žmogumi. Tai – *homo religiosus*, kurį pas mus mėgina kelti krikščioniškosios grupės. Religinės vertybės Windelbandui, Schelerui, Otto ir kitiems yra aukščiausiosios vertybės. Jos sudaro visos vertybių piramidės viršūnę. Žemesnės vertybės yra subordinuojamos aukštesnėms vertybėms, o šios – aukščiausiosioms, t. y. religinėms, vertybėms. Visos vertybės kaip pavasario upeliai subėga į šventojo vertybę. Mat religinių vertybių šaltinis – Absoliutas – yra ta vertybių tikrovė, kur sutampa vertybė ir būtis, idealumas ir realumas. Kai sakoma Absoliutas, tai juk kartu sakoma Tiesa, Gėris, Grožis. Kai teigiama šventojo vertybė, tai kartu teigiama Tiesa, Gėris, Grožis. Atsiranda vertybių visuma. Teigiant aukštesnes dvasines vertybes, kitaip vadinamas kultūrinėmis vertybėmis, jau yra teigiamos (sąmoningai ar nesąmoningai – visai kitas klausimas) ir religinės vertybės.

Gyvename nebe XIX susiskaldymo, arba analizės, amžiuje, bet XX vienybės, sintezės, arba visumos, amžiuje. Ta visumos linkmė jau yra aiškiausiai pasireiškusi, žemesniąsias vertybes subordinuodama aukštesniosioms, o aukštesniąsias – religinėms vertybėms. Vadinasi, ir vertybių pasaulyje yra pasireiškęs idealizmo renesansas. Teisybė, gyvenimo pakalnėse yra dar daug stabmeldžių. Bet būtinai turi ateiti ir, be abejo, ateis valanda, kai nuo vertybių kalno nusileis vertybių hierarchijos, vertybių visumos Mozė. Jis visiems aukso veršių garbintojams parodys, kad jų veršiai netikri. ■

1933

ISANO AKMENYS

Khmerų kultūros pėdsakais Šiaurės Rytų Siame

Skrydis iš Rangūno (Jangono) į Bankoką netrunka ilgai, tačiau Pietryčių Azijoje temsta taip anksti, kad, lėktuvui nusileidus, atokų megalopolio pakraštį jau gaubė kone aklina tamsa. Užtat Suvarnabumio oro uostas žėrėjo šviesomis tarsi Kalėdų eglutė. Specialiam traukinukui artėjant Bankoko link, tamsa sklaidėsi, nes įsižiebdavo vis daugiau ir daugiau žiburių, ilgainiui net ėmė atrodyti, kad saulė čia dar nenusileidusi.

Kad pasiektum centrinį *Banglampu* rajoną, reikia važiuoti traukiniu ir metro, o abi stotis skiria gana klaidus gero puskilometro ruožas, kurį tenka įveikti pėsčiomis per dviaukštę autostradą. Vėlyvą vakarą atsidūręs geležinkelio stotyje, pasitelkiu nemenką keliautojo patyrimą ir apsišarvuojau kantrybe. Taksistai, žvilgsniu įvertinę potencialius keleivius ir sumoję, kad beveik visi važiuoja į miesto centrą, užplėšia begėdišką kainą – penkis šešis kartus didesnę, negu tektų sumokėti dieną. Pasitaiko ir tokių, kurie, apsukę porą ratų, t. y. luktelėję, kol klientai „priebės“, vėl stabteli ir nė nemirktelėję nurodo tą pačią ar net didesnę sumą. Daugelis stotyje trypčiojančių turistų, ypač tie, kurie keliauja po Siamą pirmą sykį, jaučiasi sutrikę, nesaugūs. Juoba kad pastaraisiais metais Bankoke pasitaikė ir plačiai nuskambėjo keletas žiaurių smurtinių užpuolimų (visi nukentėjusieji, beje, svetimšaliai, važiavo nelegaliais taksi). Daugelis laukiančiųjų neištvėria ir nuolankiai sutinka su lupikiškomis taksistų sąlygomis. Bet aš visai netrokštu tapti tokios apgaulės auka. Vietinių vežėjų įpročius pažįstu gana neblogai,

todėl nudrebiu sunkiai prigrūstą krepšį ant šaligatvio ir laikiu, nutaisęs abejingą miną. Pro šalį, vos akimirką stabtelėdami, pravažiuoja keliolika taksi automobilių, kurių vairuotojai it susitarę purto galvas, vos išgirdę pasiūlymą vežti *taxi-meter* tarifu. Galiausiai vienas taksistas, išgirdęs jam siūlomus įprastus septyniasdešimt batų, linkteli galva. Sudėjęs visus trukdžius, kelionė iš oro uosto į *Khao San* gatvę *Banglampu* kvartale užtruko beveik porą valandų.

Vakaro linksmybės šioje, regis, niekada nemiegančioje miesto dalyje dar tik prasideda, bet plačią pėsčiųjų gatvę jau užtvindė margaspalvė minia, daugiausia vakariečiai. Vieni smalsauja sukišę nosis į niekniekiais nukrautus prekystalius, kiti čia pat gatvėje užkandžiauja, gurkšnoja alų ar stipresnius gėrimus, drybso ant masažo demblių, rūko vandens pypkes, sumerkę kojas į akvariumus su žuvytėmis, kurios, pasak reklamų, atjaunina odą... Minia plūsta iš visų kampų, pakludama triukšmingos muzikos, sklindančios iš barų ir klubų, ritmams... Už keliasdešimt batų užkandęs *pad thai* ir nusipirkęs butelį vandens, per šurmuliuojančią minią nusiiriu į kuklų keliautojų viešbutį.

...Kitą rytą nusigaunu į *Hua Lam Pong* geležinkelio stotį ir vykstu į Koratą. Tiesa, šalies žemėlapyje tokio miesto nėra, oficialiai jis vadinamas Nakon Račiasima, tačiau ir bilietų pardavėjams, ir bene visiems šalies gyventojams jis yra Koratas. Jei šiame mieste neturite verslo reikalų, drąsiai galite jį aplenkti, nes čia nėra jokių įdomesnių architektūros paminklų, kitų kultūrinės

traukos objektų. Vienas iš tirščiausiai apgyventų šalies didmiesčių gali priblokšti nebent transporto spūstimis. Tačiau Koratas, didžiulis susisiekimo geležinkeliais ir autobusais mazgas, yra labai patogi tarpinė stotis tiems, kurie vyksta pasižvalgyti po Isaną ar ketina pasiekti atokesnius šalies miestus, aplenkdami sostinę.

Kad ir kaip būtų keista, Isanas, kuriame gausu budizmo ir khmerų hinduizmo sakralinių paminklų, yra vienas mažiausiai lankomų šalies regionų. Kita vertus, tai jam net į naudą, nes sparčiai auganti, be paliovos intensyvėjanti ir vis agresyvesnė Tailando turizmo industrija jau suprekino ir nuniokojo daugelį šios šalies vietovių, apdovanotų išskirtiniu gamtos grožiu, unikalia architektūra, nes pavertė jas masalu turistams, o tai mažai ką bendra turi su noru pažinti autentišką bustinės Siamo karalystės kultūrą.

Isanas – Siamo regionas, užimantis beveik trečdalį šalies teritorijos Šiaurės rytuose. Jis apėmia Korato plokštikalnę, kurią iš vakarų, pietvakarių ir pietų supa kalnų ruožas. Čia gausu gėlo vandens šaltinių, be to, Isanas dažniausiai išvengia Siamą niojojančių potvynių. Regiono pavadinimas siejamas su kadaise čia klestėjusio hinduizmo kosmologija. Teigiama, kad Isanas (dar žinomas kaip Isuanas) – tai hinduistų dievo Šivos vardas sanskrito kalba. Sąsajas su hinduizmu liudija ir gausių šventovių, kuriose kadaise buvo garbinamas Šiva, liekanos. Sakon Nakono provincijoje esama ir kitų archajinių relikvų. Čia aptikti urvų piešiniai senesni už tuos, kurie rasti Kinijoje ir Indijoje, – manoma, kad šiems išpūdingiems radiniams yra daugiau kaip trys su puse tūkstančio metų.

Prasat Phanom Rung

Kalbos ir kultūros požiūriu Isanas artimesnis Laosui ir Kambodžai negu Siamui. Daugelyje vietovių kalbama dialektu, labai primenančiu Laoso pasienio gyventojų šnektą. Kad čia kadaise klestėjo khmerų,

Prasat Phanom Rung

Prasat Phnom Rung

atėjusių iš Kambodžos, kultūra, primena gausybę jų statytų šventovių, kai kurios svarbiausios nedaug kuo nusileidžia architektūros paminklams khmerų kultūros ir religijos centre Ankor Vate.

Tiesa, praėjusiame amžiuje Isanas pagarsėjo ir mažiau šlovingais dalykais. Prasidėjus karui Vietname, apdairi, diplomatiška ir toliaregiška Siamo valdžia į savo šalies teritoriją įsileido amerikiečių karines bazines, daugiausia jų buvo įkurdinta Korato, Ubon Račiatanio ir Udon Tanio miestuose. Atvykus kariškiams, čia suklestėjo sekso industrija, o karui pasibaigus daug ne itin išrankių šios profesijos atstovių, netekusios įprastinės svetimšalių klientūros, persikėlė į šalies sostinę ir nukreipė žvilgsnius į savo tėvynainius. Tvirtinama, kad iki šių dienų nemažą Bankoko prostitučių dalį sudaro moterys, kilusios iš Isano. Kita vertus, ar tai tiesa, ar pramanas, skirtas

kaitinti turistų vaizduotei, neatlikus specialių tyrimų, sunku pasakyti...

Korato geležinkelio stotyje nusisamdau *tuk tuką*, kuris nugabena į šiauriniame miesto pakraštyje esančią autobusų stotį (jų mieste dvi). Iš čia reguliariai kursuoja reisiniai autobusai į mažesnius provincijos miestus ir į šalies sostinę. Už šešiasdešimties kilometrų nuo Korato yra Pimajus – ramus ir tylus provincijos miestelis, turintis keliasdešimt tūkstančių gyventojų. Jis garsėja įstabaus khmerų statyto, visame Siame puikiai žinomo šventyklų komplekso liekanomis. Užsibrėžęs patyrinėti khmerų senosios kultūros išpaudus Siamo šiaurės rytuose, Pimajaus aplenkti niekaip negalėjau. Kita vertus, įsikurti šiame miestelyje nusprendžiau dar ir todėl, kad iš čia patogiausia pasiekti kitus khmerų sakralinės architektūros paminklus. Šiame turistų nedažnai lankomame mieste yra vos pora viešbučių, tad gauti nakvynę nėra lengva. Apsistoju vietinės tajų šeimos įkurtuose svečių namuose. Šiuo šeimos verslu jau devynerius metus rūpinasi trisdešimtmetis vaikinys, Bankoke baigęs aukštąjį mokslą, beje, neblogai šnekantis angliškai, o tajams tai nėra būdinga.

Svečių namai įsikūrę antrajame antienos restorano aukšte. Negausiai lankoma užėiga nebuvo triukšminga ir veikė daugiausia dieną, o vakarais po ją zuidavo pustuzinis šeimnininko laikomų grynaveislių šunų. Dideli ir mažesni, visi jie atrodė ramūs ir draugiškai nusiteikę. Įsižaidę šunys retsykiais šmirinėdavo ir po antrąjį aukštą, kur buvo apsistojęs būrelis užklydusių keliautojų.

Įsitaisiau įspūdingo dydžio kambaryje. Skrupulingai švarus, jis nė kiek nesiskyrė nuo vidutinės klasės viešbučių Siamo provincijoje. O erdvi svečių namų terasa dvelkė netgi prabanga ir puošnumu – čia stovėjo pora įspūdingų marmurinių staliukų su meniškai išdrožinėtais gero medžio krėslais. Didžiama kambarių buvo tušti, tad tikėjau ramiai išsimiegosiąs. Vis dar nupurtydavo šiurpas, kai prisimindavau savo „kaimynus“ sostinės *Banglampu* kvartalo viešbutyje – porėlė vos per trisdešimt perkopusių italų, sugrįžę į savo kambarį antrą ar trečią valandą nakties, ėmė aiškintis santykius. Iš pradžių plėšė *La Scalos* vertas gerkles, o galiausiai paleido į darbą rankas... Tai truko gerą valandą, nes

viešbučio administracija apdairiai nutarė nesikišti, juk kiekvienas mokus klientas čia laikomas ypatingai svarbiu... Kitą dieną tiedu italai lyg niekur nieko vaikščiojo susiglaudę ir susikibę už rankų, tamsiais akiniais pridengę pusiaunakčio peštynes išduodančias kraujosruvas. Ką jau čia bepridursi, itališkas temperamentas liejasi laisvai...

Malonų ir draugišką svečių namų šeimininką pasiteiravau, ar nesutiktų manęs pavėžėti iki *Prasat Muang Thamo* ir *Prasat Phanom Rungo* – šiose apylinkėse norėčiau apžiūrėti du khmerų šventovių kompleksus. Jis atsakė, kad vakar to paties teiravosi porelė jaunų prancūzų, tad, jei neturiu nieko prieš leisti į kelionę su bendrakeleiviais, galėtume vykti jau kitą rytą. Ilgai nedvejojęs sutikau, o tą dieną nutariau praleisti tyrinėdamas mielą, turizmo industrijos dar neapnuodytą provincijos miestelį su gyvai dūžgiančiu turgumi ir keletu budistinių šventyklų. Dauguma Pimajaus gyventojų yra amatininkai ir smulkūs verslininkai, kai kurie, labiau prakutę, teikia paskolas vietos žemdirbiams. Nors palūkanos nedidelės, nė iš tolo neprimenančios mūsų „kraujasiurbių“ bankininkų (taip juos pavadino vienas anglų ekonomikos profesorius) lupikavimo, šis verslas naudingas abiem pusėms. Pagal seną tradiciją tokie sandoriai sutvirtinami ne parašais ir antspaudais, o žodiniais įsipareigojimais ir tarpusavio pasitikėjimu, bet atrodo, kad svetimšaliai jau ir čia pasėjo godumo, pavydo ir įtarumo sėklą...

Svečių namų šeimininkas išlaipino mus prie *Phanom Rungo* šventyklos komplekso ir pasakė, kad sugrįš po penketo valandų, mat turįs šiose apylinkėse šiokių tokių reikalų, o tada kartu papietausime vietos restoranelyje.

Amžių neįveiktas įstabusis *Phanom Rungas* laikomas gražiausiu ir išpūdingiausiu khmerų sakralinės archi-

Prasat Muang Thom

tektūros paminklų visame Siame. Į šventyklą, stūksančią ant masyvaus kalno, kopiu ilgais stačiais laiptais, grožėdamasis kryžiaus formos terasomis. Jas juosia atramos, kurių pagrindinis motyvas – šventosios gyvatės (*naga*), saugančios didžiulius turtus. Pagal hinduistinę mitologiją tai būtybės, turinčios tūkstantį galvų ir pakeliančios viso pasaulio svorį. Buvo įsivaizduojama, kad jos gyvena tiek vandenyje, tiek danguje, o per audrą tampa jungtimi tarp dangaus ir žemės. Šį motyvą vėliau kiek transformavo ir perėmė budizmas.

Akmenimis grįsto kelio (ir laiptų) iki šventyklos ilgis – du šimtai metrų, plotis – dvylika metrų, manoma, kad jį pastatė Jayvarmanas VII. Kas keturi metrai išdėstyti lotoso formos pakelės stulpai, jungiami žemos tvorelės. Lipant laiptais, iš tolo atsiveria didingas vaizdas – pagrindiniai šventyklos statiniai išdėstyti pagal rytų ir vakarų ašį, jų link veda akmeninis tiltas, šonuose įrengti tvenkiniai. Tiltu atramas puošia tradiciniai *naga* motyvai. Šventosios gyvatės primena kobras. Perėję per tiltą – tai simbolinė jungtis tarp dangaus ir žemės arba tai, ką Vakarų mitologai ir religijotyrininkai vadina *sacrum* ir *profanum*, – trumpais

Prasat Mueng Tham

arkiniais perėjimais (*gopuros*) patenkame į pagrindinę šventyklą su išpūdingo dekoru liekanomis. Pagrindinio šventyklos bokšto (*prang*) viršuje iš rytinės pusės pavaiduotas šokantis devyniarankis Šiva, o šalia – gulomis išsitiesęs Višnu. Čia perteiktas hindu kosmologijoje puikiai žinomas pasaulio sukūrimo mitas: miegantis Višnu sapnuoja naują visatą, o keturveidis dievas Brahma padeda sapnui virsti realybe... Pakėlę akis aukščiau, pamatysime dar vieną hinduistinę mitologinę sceną: Šiva, apsuptas keleto dievų – Brahmos, drambliaavidžio Ganešos ir Višnu, – šoka, griaudamas pasaulį, kurį pakeičia nauju.

Svarbiausias šios šventyklos dalies garbinimo objektas yra Šiva *lingam* (Šivos falas).

Šventyklos sienose nėra langų – tik jų imitacijos. Kompleksas puikiai restauruotas, tačiau nesistengta rekonstruoti visų detalių, nes archeologiniai ir

istoriniai šaltiniai patvirtina spėjimą, kad šis ilgiau negu šimtą metų (kaip ir daugelis kitų khmerų sakralinių objektų) statytas šventyklų ansamblis taip ir liko nebaigtas.

Kadaise *Phanom Rungo* (khmerų kalba *phanom* reiškia kalną, *rung* – didelį) reikšmė sakralinei khmerų geografijai buvo išskirtinė. Šivos šventykla statyta nuo IX iki XI a., kai kurie pakeitimai padaryti XII–XIII a., todėl kompleksas laikomas įvairių sakralinės architektūros stilių samplaika. Jame atsispindi IX a. klestėjusi *preah ko* ir *bakheng* stilistika, X a. dominavę *banteay srei* ir *kleang* stiliai, o kvadrato formos koplyčia, sumūryta iš violetinio smiltainio, reprezentuoja *kleango* stiliaus virsmą *baphuon* stilistika (XI a. prasidėjęs sakralinio meno pokyčių procesas). Kadaise Kambodžos valdovams *Prasat Phanom Rungas* buvo labai svarbus, vėliau, khmerams praradus įtaką regione ir įsigalėjus tajų kultūrai, hinduistinė šventykla buvo pertvarkyta į Mahajanos budizmo šventovę.

...Keliskart apėjęs nemažą šventyklos teritoriją, lipu žemyn didingais laiptais – nuo viršutinių terasų apačioje atsiveria taisyklingų, griežtų geometrinių formų konfigūracija. Nusileidęs einu pro užgriozdintą arkadą prekeivių staliukais ir lentynomis – tai įprastas vaizdas prie visų Siamo šventyklų. Stebina nebent tai, kad, skirtingai negu kitur, pardavėjai čia itin santūrus, iš pažiūros netgi apsnūdę, nė vienas nesiveržia per jėgą įpiršti savo parduodamų rankdarbių.

Užkandę puikiam ir nebrangiam vietos restoranelyje vykstame į kitą khmerų architektūros kompleksą, esantį už poros dešimčių kilometrų.

Hinduistinę *Meung Thamo* šventyklą kaip ir *Phanom Rungą* IX a. pastatė ši regioną užvaldę Kambodžos khmerai. Iki šiol išsaugotas khmerų laikotarpį menantis originalus stačiakampis šventyklos planas, sakralinis karališkomis apeigoms skirtas statinys su penkiais bokštais (*prasat*), aukštas pastatas su apskritu viršumi (*prang*). Beje, tai itin specifiškas khmerų religinės architektūros elementas, vėliau perimtas tajų ir pritaikytas sakralinėms budizmo reikmėms. Jis simbolizuoja

trisdešimt tris dangaus pakopas, kurių viršuje įsikūręs dievas Indra. Budizmas šį skaičių sieja su trisdešimt trimis tobulumo lygmenimis.

Manoma, kad šventyklos statyba ir dekoravimas irgi užtruko ilgiau kaip šimtmetį, nes meninėje jos raiškoje išvelgiamas perėjimas nuo vadinamojo *Kleang* stiliaus į *Banteay Srei*, kuris tajų kalba dar vadinamas *paponu* (mišriu stiliumi). Komplexo išorinė siena buvo sumūryta iš smiltainio luitų, visa struktūra – keturkampio šventykloms būdingo plano su ilgu koridoriumi. Šventyklos kompleksas su vidiniu kiemu apsuptas keturių tvenkinių, kuriuos juosia akmens baliustrada su *naga* motyvais. Vanduo apsitraukęs augmenija, pažaliavęs, tačiau neįstiga jokiame stovintiam vandeniui būdingo nemalonaus kvapo.

Spėjama, kad šventyklos stogai buvo mediniai, tačiau jų nelikę nė pėdsako, viršun stiebiasi vario spalvos bokštai. Tiesa, vieno likę tik pamatai, užtat kiti keturi išsaugoję ne tik siluetus, bet ir dalį eksterjero puošybos elementų. Vieno iš bokštų portalo dekoras tebėra išlaikęs pirmąją išvaizdą: jame vaizduojami Uma ir Šiva, jojantys ant buliaus nugaros.

Nors lauke plieskia nenumaldomai kaitri saulė, prie globstį rasti galima tiek vėsiuose šventyklų koridoriuose, kurių sienose iškirsti dideli langai su akmenyje subtiliai išskaptuotu spiralės formos reljefu, tiek didžiulių vešlių medžių paunksmėje. Po kompleksą vaikštinėja vos keletas žmonių, tarp jų trys ryškiai raudonomis tunikomis apsivilkę budistų vienuoliai.

Nors šventyklos teritorija iš pirmo žvilgsnio neatrodo labai didelė, kol apžiūrinėjame rūpestingai restauruotus griuvėsius, beveik nepastebimai prabėga keletas valandų. Susizgrimbu, kad bendrakeleivių jau senokai

Prasat Mueng Tham

nebematyti. Parkerėtas šventyklos grožio, matyt, būsiu praradęs laiko nuovoką. Tad skubu šventyklą supančio parko link. Pakeliui pamatau (ne)įprastą vaizdelį. Iš prabangaus automobilio išsirita pilvotas pusamžis baltaodis vyras, paskui jį – jauna graži tamsiaplaukė tajė, apsivilkusi prabangia vakarine suknele, apsiavusi aukštakulniais (šiuos kraštuose moterys juos avi itin retai), o kartu su ja – dvi senyvos suvargusios sugrūbusios kaimo moterėlės. Išsyk sumoju, kad dar vienas *farang* neatsispyrė Siamo moterų vilionėms... O jo susižavėjimo ir aistros objektas mainais už jaunystę ir grožį, veikusiai, gavo finansinę paramą kaime skurdžiai gyvenantiems giminaičiams...

Suradęs pakeleivius, sėdu į automobilį. Artėjant prie Pimajaus pradeda temti.

Pimajuje ir jo apylinkėse praleidęs keletą dienų, išsiruošiau apžiūrėti dar vieno svarbaus lygumų architektūros komplekso – *Prasat Phimai*, kuris savo grožiu ir didybe nenusileidžia *Phanom Rungui*. Be to, iš visų Isane pastatytų khmerų imperijos šventy-

Prasat Phimai

Autoriaus nuotr.

klų, ši turėjo didžiausią simbolinę reikšmę. Su Ankor Vatu ją jungė tiesus karališkasis kelias, prasidedantis ties pietiniais, dabar apgriuvusiais (Pergalės) vartais, o jo atkarpose, pakeliui į pagrindinę khmerų imperijos šventovę, buvo apstu mažesnių šventyklų. Kaip ir kiti šios paskirties architektūriniai kompleksai *Prasat Phimai* buvo statomas ilgai – karalių Suraivarmano I (1002–1050), Jayavarmano VI (1080–1107), Daranidvarmano I (1107–1113) valdymo laikais, tad meninę jo raišką lėmė keletas stilių. Vis dėlto *Prasat Phimai* meno istorikai laiko puikiausiu klasikinės khmerų architektūros, klestėjusios XI a., pavyzdžiu. Ši tarpsnį reprezentuoja ir garsusis Ankor Vatas Kambodžoje.

Į šventyklos teritoriją veda *Naga* tiltas, kurio pagrindas – šventosios gyvatės kūnas. Juo perėjęs, atsiduri erdvėje, kurioje, kaip tikima, gyvena dieviškosios būtybės. Pagrindinis bokštas (*prasat prathan*) dekoruotas itin puošniai, su gausiais reljefais, ikūnijančiais hinduistinės kosmologijos motyvus. Daugiausia vaizduojamos scenos iš Ramajanos (herojiškose scenose vaizduojamas pats Rama, jo brolis Lakšamanas ir jų

beždžionių armija, kovojanti su blogio įsikūnijimu – Ravana), nors esama nemaža ir vėlesnių budistinių motyvų. Kai 1181 m. karalius Jayavarmanas VII išvijo kolonizatorius ir užėmė sostą, prasidėjo budizmo religijos klestėjimo laikotarpis. Pagrindinis šventyklos bokštų kompleksas buvo paverstas Mahajanos budizmo šventykla ir skirtas Vimajai Budai. Neatsitiktinai virš portalo vidinėje pusėje vaizduojamos scenos, susijusios su budistiniu tikėjimu. Viduje taip pat esama reljefų su tantriniais vaizdiniais. Pagrindiniame šventyklos bokšte buvo saugoma ir puiki karaliaus Jayvarmano VII skulptūra – viena iš dvidešimt

trijų, užsakytų jo įsakymu ir pastatytų įvairiose jo karalystės miestų šventyklose. Daugelis jų laikui bėgant sunyko, išliko tik keturios, visos perkeltos į Bankoko nacionalinį muziejų.

Didžiuma komplekso šventyklų yra suręstos iš smiltainio blokų. Šia architektonine konstrukcija buvo pasinaudota per 1964–1969 m. restauraciją, pritaikius *Anastylosis* metodiką: visi statiniai buvo išardyti į dalis, kiekvienas blokas sužymėtas, o po restauracijos kiekviena detalė sugrąžinta į savo vietą. Restauravimo darbus vykdė Siamo vyriausybė, pasitelkusi prancūzų specialistus.

Šventyklų kompleksas, beje, pradėtas statyti anksčiau nei Ankor Vatas, yra senojo miesto centre. Stačiakampio formos miestą iš visų keturių pusių juosė akmens sienos ir Mūno upė. Sienų fragmentai išlikę iki šiol, o arkinis miesto vartus bandoma restauruoti. Matyti ir kelio, kadaise vedusio į Ankorą, liekanos.

Akmuo turi stebuklingą galią – bene ilgiausiai išsaugo regimus seniausią išnykusių civilizacijų pėdsakus. Net jeigu tai smiltainis... ■

Astrida PETRAITYTĖ

1923-ųjų SAUSIS, KLAIPĖDOS KRAŠTE DAR PRANCŪZAI...

Žvelgdami į artėjančius 2013-uosius, matyt, pasižymime ir reikšmingiausias jų datas, minėtinas suktis. Nepražiopsokime – viena iš jų yra pačioje metų pradžioje, sausio 15-ąją! Taip, tai Klaipėdos krašto diena, 90-osios Klaipėdos sukilimo metinės. Regis, buvusios paslapties kortos jau seniai atskleistos, tikiuosi, niekam nebeatrodo šventvagiška sakyti, kad tai buvo Lietuvos Respublikos akcija, pridengta sukilimo vardu, nors saujelė vietinių lietuvininkų ištis aktyviai dalyvavo, kai bandyta Klaipėdos kraštą išplėsti iš prancūzų globos (paskirtos Versalio taikos sutartimi), prijungiant jį autonomijos teisėmis prie Lietuvos...

Taigi, visi faktai (tarkime, tai, kad ginklai tam reikalui buvo įsigyti Vokietijoje), istorinės peripetijos, organizatoriai ir nuošalėje likę talkininkai jau aiškūs, šioje byloje naujų puslapių vargu ar bus atskleista. Tačiau nevertėtų jos užmesti, kad dulkėtų archyvuose, – viena vertus, faktai greit užsimiršta, ypač jeigu jie neperteikiami jaunajai kartai, antra vertus, pasirausę archyvuose (gal ir asmeniniuose), galėtume šį istorinių faktų karkasą apipinti emociniais ar kasdieniniais buitinais ornamentais. Tokia galimybė netikėtai pasitaikė ir man, kai įsiprašiau į Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus fondus (domėjausi „Vilkolakio“ teatro peripetijomis) – į rankas pateko laiškas, nustebinęs pirmiausia tuo teatriniu, matyt, ir siuntėjo, ir gavėjo(s) kontekstu. Adresatė, regis, Angelė (arba Anele) Rudaitytė, kuri 1922 ir 1923-iaisiais buvo Antano Sutkaus vadovaujamos Vaidybos studijos mokinė, vaidinusi ir „Vilkolakio“, ir Tautos teatro spek-

takliuose. Iš tos pačios srities turbūt ir laiško autorius. Jau iš kreipinio matyti – artistiška natūra. Ko gero, tai Alfonsas Braziulis, ne tik teatralas, bet ir literatas? Višažinis internetas, atrodo, tai patvirtina: štai Vytauto Kubiliaus straipsnyje „Stasys Santvaras“ (http://www.ilt.lt/pdf/seredzius/izymus_santvaras.pdf) taip pat esama liudijimo apie kauniškių „sukilėlių“ avantiūrą. Būtent poetas Santvaras „[p]rikalbino savo artimuosius draugus literatus – Antaną Rymdį, Augustiną Gricių, Alfonsą Braziulį. 1922 m. gruodį savanoriai buvo atvežti traukiniu į Klaipėdos krašto pasienį. Be kautynių užėmė Bajorų geležinkelio stotį.“

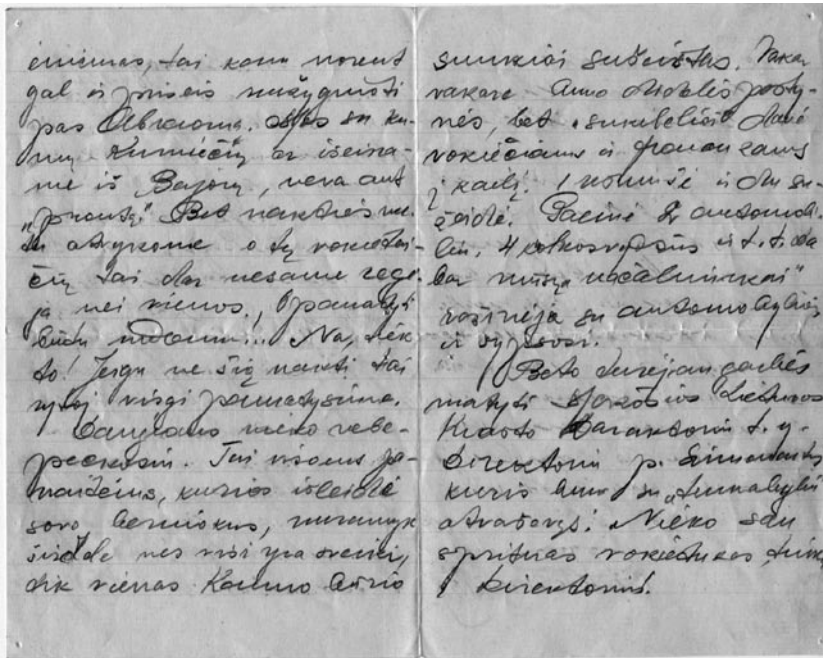
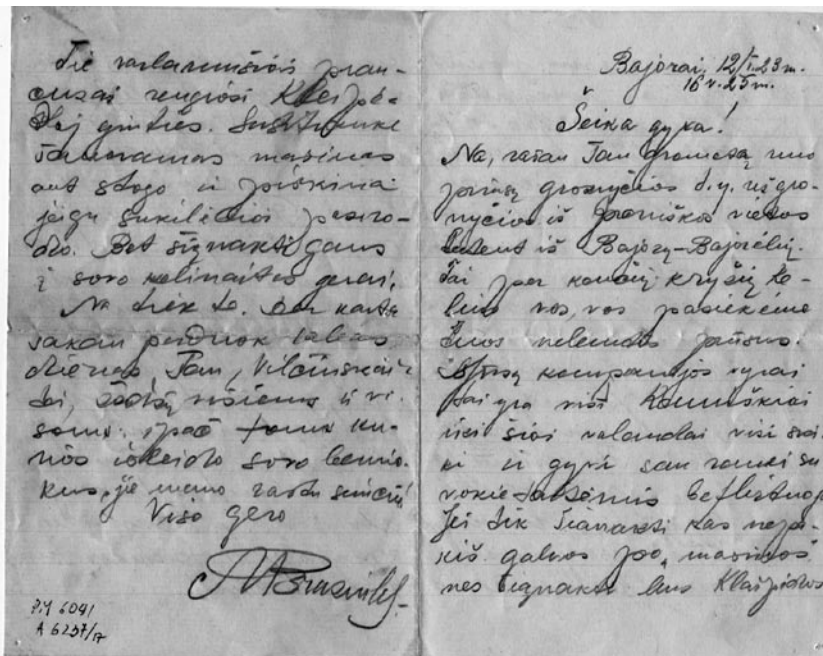
Pateikiu šį kauniškio laišką be didesnių komentarų – tiek pieštuku rašytą faksimilę, tiek jos perrašą. Perrašydama pataisiau tik elementarias rašybos ir skyrybos klaidas, stilistikos ypatumų neliečiau. Suabejojusi, ar teisingai perskaičiau, laužtiniuose skliaustuose rašiau klaustuką. Galbūt gerbiami skaitytojai bus įžvalgesni? (Laiško lapeliai perlenkti, tad po pirmosios pirmojo pusės pereinama prie antro lapelio.)

Bajorai 12/I. 23 m.

16 v. 25 m

Šeika gyva!

Na, rašau Tau gromatą nuo prūsų gronyčios, t. y. už gronyčios iš poniškos vietos, būtent iš Bajorų – Bajorėlių. Tai per kančių kryžių kelius vos vos pasiekėme

nepakiš galvos po „mašinos“, nes šią naktį bus Klaipėdos ėmimas, tai kam norint gal ir prisieis nužygiuoti pas Abraomą. Mes su kumu-kumiečiu ar [?] išeinam iš Bajorų, neva ant „puantų“ [?]. Bet nakties metu atvykome, o tų vokiečiai tai dar nesame regėję nei vienos. O pamatyti būtų indomu... Na, tiek to! Jeigu ne šią naktį, tai rytoj visgi pamatysime.

Daugiau nieko nebepeckiosiu. Tai visoms panaitėms, kurios išleido savo berniokus, nuramyk širdelę, nes visi yra sveiki, tik vienas Kauno būrio sunkiai sužeistas. Vakar vakare buvo didelės peštynės, bet „sukilėliai“ davė vokiečiams ir prancūzams į kailį. 1 užmušė ir 2 sužeidė. Paėmė 2 automobiliu, 4 kulkosvydžius ir t. t. Dabar mūsų „načalninkai“ važinėja su automobilylais ir šypsosi.

Be to, turėjau garbės matyti Mažosios Lietuvos Krašto Daraktorių, t. y. Direktorių, p. Simonaitį, kuris buvo su „tunabuliu“ [?] atvažiavęs. Nieko sau spritnas vokieukas turime į Direktorių.

Tie varlamušiai prancūzai rengiasi Klaipėdoj ginties. Susitraukė šaunamas mašinas ant stogo ir piškina, jeigu sukilėliai pasirodo. Bet šiąnakt gaus į savo kelnaites gerai.

Na, tiek to. Dar kartą sakau, perduok labas dienas Pan [?], Vilčinskaitei, žodžiu, visiems ir visoms, ypač toms, kurios išleido savo berniokus, jie mano raštu siunčia [linkėjimus?!]

Viso gero

[?parašas]

tuos nelemtus prūsus. Mūsų kompanijos vyrai, tai yra visi kauniškiai, iki šiai valandai visi sveiki ir gyvi su ramiai su vokiečiais beflirtuoja. Jei tik šią naktį

P. S. Dėkojame Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejui už galimybę šį laišką publikuoti. ■

Dana PALIONYTĖ

VILNIAUS MIESTO TEATRO EPOPEJA

Vida Bakutytė. Vilniaus miesto teatras: egzistencinių pokyčių keliu. 1785–1915. Vilnius: LKTI, 2011, p. 527.

Lietuvos teatras ir jo raidos keliai nuo seno traukė kultūros istoriografus. Parašyta dešimtys šiai meno sričiai skirtų knygų, tačiau tik keliose iš jų rasime bendro pobūdžio žinių, atkuriančių Vilniaus miesto teatro būtį. O juk ilgus metus jis buvo centrinė ašis, apie kurią sukosi Lietuvos profesionaliojo meno gyvenimas. Jį pažinti, ištirti ir įvertinti – sunkus uždavinys, juolab kad faktai, dokumentuoti liudijimai yra išsibarstę, nugrimzdę į archyvų, bibliotekų rankraštytų, muziejų gelmes. Šio darbo nepabūgo imtis muzikologė ir teatro istorikė dr. Vida Bakutytė. Ilgai po kruopelę ji kaupė medžiagą, kurią susistemino, išanalizavo ir, baigiantis 2011-iesiems, išleido didelės apimties mokslinę monografiją, skirtą Vilniaus miesto teatrui. Nemažai laiko prireikė ir šios recenzijos autorei, siekusiai užčiuopti esmingiausius dalykus ir prasmines knygos teiginių sekas.

Šimtas trisdešimt teatrinio gyvenimo (dramos ir muzikos) metų fundamentaliame mokslo darbe chronologiškai ir dalykiškai pagal teksto turinį grupuojama šešiuose skyriuose. Pavyzdžiui, pirmasis „Aplinkybių lemtis ar dėsningumas (1785–1816)“ pasakoja apie miesto teatro įkūrimo peripetijas, antrasis „Klasikinės tragedijos šventovė ar romantinių slėpinių buveinė (1816–1831)“ apžvelgia aplinkybes, lėmusias repertuaro kryptį. O penktasis – „Vertybių svarstyklėse (1864–1894)“ analizuoja teatrinio gyvenimo kaitą „pomuravjoviškuoju“ laikotarpiu ir pan. Poskyriai taip pat iškalingi, intriguojantys, pavyzdžiui, „Romantizmas“ ir romantizmas“ (apie vilnietiską sceninį romantizmą ir spekuliacijų romantizmo sąvoka apraiškas), „Lietuviškos gaidos perliukai“ (apie reikšmingus lietuviškos tematikos sceninius veikalus), „Viešnia iš Prancūzijos“ (apie kontro-

versišką operetės raidą ir jos ypatumus Vilniaus miesto ir Vasaros teatrų scenose).

Per Bakutytės monografijos pristatymą istorinėje Vilniaus rotušėje (Vilniaus miesto teatras čia nuolatos veikė 1845–1915 m., anksčiau spektakliai buvo rodomi fragmentiškai) teatrologė habil. dr. prof. Irena Aleksaitė sakė, kad skaitydama šią knygą pasijuto stovinti prieš „beribį vandenyną“ – tiek daug joje autentiškos medžiagos, kruopščiai surinktų faktų, amžininkų liudijimų, teatralų nuomonių ir siekių, atgarsių apie publikos reakciją. Greta viso to, esama dalykų, nebūtinai tiesiogiai išplaukiančių iš teatro veiklos programos, bet ir jie byloja apie Vilniaus kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo savitumus. Aptiktą fragmentišką momentinę informaciją mokslininkė lygina su jau aprobuotais šaltiniais, gerai žinodama interpretacijų kontekstus ir juos įvertinusi, išgildena faktus ir pagrįstai daro toli siekiančias išvadas. Toks chronologinis ir probleminis tyrimo metodas leido autorei patikimai išryškinti diskursą ir dalykinį jo daugiaplaniškumą. Svarbus knygos privalumas yra autorės gebėjimas matyti reiškinių visumą – daugiabriaunį ir įvairiatautį Vilniaus miesto teatrą. Įvertinti visumą padėjo ir tarpdisciplininis tyrėjos pasirengimas, muzikologinė ir teatrologinė jos kompetencija. Suvokusi sinkretinio profilio dramos ir muzikinio teatro problematiką, perpratusi istorinį foną, Bakutytė patikslino daugelį iki tol paviršutiniškai žinotų faktų, pataisė nemažai istoriografijoje pasitaikančių klaidų ir apibendrino žanriškai kitoniškų menų patirtį.

Toje „beribio vandenyno“ platybėje esama srovių, atspindinčių tiek pačias esmingiausias, tiek ir šiaip svarbias ar įdomias Vilniaus miesto teatro vidinės ir išorinės veiklos

linijas. Jos susipina, kryžiuojasi, papildoma, kartais tarytum užgožia viena kitą, tačiau visada išlieka gyvybiškai susijusios, veiksmingos. Čia mėginasi apžvelgti tik paveikiausias, giliau įsirėzusias.

Štai institucinė-organizacinė-dalykinė teatro atsiradimo ir egzistencijos gija. Paliudijusi, kad stacionarus profesionalus Vilniaus miesto teatras atsirado kaip ilgaamžio proceso rezultatas, Bakutytė pagrįstai sieja tai su LDK teatro ankstyviausiais reiškiniiais, Abiejų Tautų Respublikos valdovų tikslais ir siekiais XVIII a. pradžioje, su senosiomis regioninėmis liaudies tradicijomis, mokyklų teatrais, šalyje išplitusia didikų teatro tradicija, o baigiantis tam šimtmečiui – su aktyvėjančiu Vilniaus kultūriniu gyvenimu. Teatro steigimo idėja Lietuvos sostinėje konkretizavosi 1780 m. balandžio 14 d. Vilniaus miesto valdžios – magistrato iniciatyva. Apie tai vaizdžiai byloja šios institucijos aktų knygoje mokslininkės aptiktas dokumentas (leidinyje pateikta jo faksimilė): „Jo Karališkosios Didenybės miesto, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės sostinės Vilniaus magistratas, turėdamas miesto valdžios teisę, šiuo dokumentu skelbia, kad Jo Didenybei ponui Franciszekui Ryxui, Piasočinų seniūnui, laukiančiam Mūsų Magistrato svarbaus sau leidimo atidaryti Vilniaus mieste Operos ir komedijos teatrą, taip pat rengti kaukių balius ir klubus [...] suteikiame teisę...“ (p. 32).

Tačiau net ir pirmieji organizaciniai žingsniai buvo aptraukti skundais, intrigomis, o teatras *de facto* įsteigtas tik 1785 m., miesto valdžiai užėmus nuoseklią ir tvirtą poziciją. Vilniaus teatro istoriją pradėjo penkis sezonus mieste vaidinusi maždaug 20 dramos aktorių ir dainininkų trupė (netruko susiburti ir orkestras), kuriai vadovavo įtakingas lenkų teatro reformatorius, talentingas aktorius, dainininkas ir dramaturgas Wojciechas Bogusławskis.

Ūkinė ir organizacinė teatro veikla beveik sustodavo, užgriuvus politinėms suirutėms ir kitokioms negandoms, bet ir vėl atsigaudavo, lenkdama aplinkinių kraštų miesto teatrus. Vienas tokių pakilimų susijęs su Vilniaus inteligentijos inicijuota pirmąja teatro reforma (1816), apėmusia daugelį aktualių šios institucijos funkcijų. Minėtina Teatro direkcija sudaryta iš žymių to meto mokslininkų ir menininkų. Reformatoriai jau tada pripažino, kad teatras yra „ne šiaip pramoga tarp kitų pramogų – kaukių balių, karnavalių, šokių ir redutų, bet įvertintas kaip išskirtinė pramoga, itin reikšmin-

ga visuomenės kultūrinimui ir švietimui“ (p. 87). Panašios direkcijos (neretai įtraukiant į jas ir miesto valdžios atstovą) buvo kuriamos ir vėliau, kai norėta suaktyvinti valstybinę teatro priežiūrą. Knygoje detalai aptariamos ir vėlesnės reformos, pabrėžiami pozityvūs jų rezultatai, išryškinamos priežastys, neleidusios iki galo įgyvendinti siektinų pokyčių (pavyzdžiui, monografijos autorė pateikia daug faktinės ir dokumentinės medžiagos, susijusios su opiu klausimu – miesto teatro Vilniuje statybomis).

Teatro veiklą atskirais etapais stimuliuojo pagerėdavusios darbo sąlygos ar vadovauti pradėję sumanūs antreprenieriai, savo veiklą grindę menine pozicija, o ne aklu pataikavimu politizuotiems caro valdžios reikalavimams. Tarp jų ankstyvuojančiu tarpsniu minėtina vilnietė aktorė ir pirmoji moteris teatro vadovė Marcjanna (Marianna) Korwell-Morawska, vėliau Maciejus Każyński, surengęs pirmąsias Vilniaus miesto teatro gastroles Maskvoje, vilnietis aktorius, ėjęs ir režisieriaus pareigas, Kazimierz Skibiński, su Vilniaus teatro trupe aplankęs Klaipėdą ir Telsius... XIX a. viduryje vilniečių teatrinis gyvenimas, pažymi autorė, ypač suaktyvėjo, kai vairą perėmė talentingas vokiečių aktorius ir dainininkas Carl Wilhelm von Schmidkoffas. Jo laikais orkestrą papildė 16 muzikantų, mokslus baigusių Prahoje, padidėjo choro grupė, o spauda pripažino, kad trupė „kasdien tampa garbingesnė ir tvarkingesnė [...] aktoriai geriau išmoka ir tinkamai atlieka vaidmenis, muzika vis geresnė [...] Net pats teatras tapo geriau prižiūrimas, saugesnis, švarus ir visada pakankamai apšviestas“ (p. 146).

Ir tolesnėje pakilimų grandinėje lemiamą vaidmenį, kaip motyvuotai teigiama, vaidino talentingos asmenybės – aktoriai, dirigentai, kompozitoriai, turėję įtakos ne tik Vilniaus teatriniam, bet ir koncertiniam gyvenimui. Įsimintinų vaidmenų sukūrė teatrui vadovavęs Aleksandras Maksimovas (pseudonimas Nevskis), išmintingai teatro reikalus tvarkė Rusijoje pripažinti progresyvūs menininkai – Sankt Peterburgo Dailės akademijos absolventas Aleksandras Voronkovas, sukūręs dekoracijas kai kuriems Vilniaus miesto teatro spektakliams (tarp jų – rusų kalba atliktai Stanisławo Moniuszko operai „Halka“), ir prityręs teatralas Aleksejus Kartavovas, kurio kadencija buvo vienas reikšmingiausių etapų operos sklaidai Lietuvoje. Jo vadovaujami vilniečiai gastroliavo Varšuvoje, Helsingforse

(dabar – Helsinkis), Rygoje, Mintaujoje (dabar – Jelgava), teatre atsirado pirmo ryškumo scenos atlikėjų, patyrusių instrumentalistų, buvo sureikšmintas baleto vaidmuo, pakilo ir interpretacijos kokybė. Kaip palankių pokyčių metų knygos autorė įvardija žinomo antreprenierio Konstantino Aliabjevo-Nezlobino veiklą XIX a. pab. – jis atgaivino teatro auklėjamąją ir šviečiamąją misiją, Vilniuje išaugino ne vieną „žvaigždę“, vėliau dirbusią imperatoriškosiose Rusijos sostinių scenose. Minėtinas ir paskutinis prieškariu teatro reikalų organizatorius, aktorius, dirigentas (vėliau tapęs V. I. Nemirovičiaus-Dančenkos Muzikinio teatro Maskvoje direktoriumi ir valdytoju) Jevgenijus Beliajevas.

Tais laikais vilniečius skatino „pasitempti“ ir puikūs pavyzdžiai – dažni italų, kitų Vakarų Europos šalių operos trupių ir pasaulinio garso solistų pasirodymai. Bakutytė pabrėžia, kad jie neretai būdavo bendri su miesto teatru ar orkestru. Svarbi veiklos motyvacija buvo teatro gastrolių su dramos ir muzikiniais spektakliais: vilniečiai lankėsi daugelyje didesnių ir mažesnių Rusijos imperijos miestų, vaidino etniniuose Lietuvos kraštuose (be anksčiau minėtų – Kaune, Druskininkuose).

Baigiantis XIX a. Vilniaus teatras jau buvo sutvirtėjęs, XX a. pradžioje keturis sezonus greta spektaklių senojoje Rotušėje trupė vaidino ir naujose erdviose, spektakliams gerai pritaikytose patalpose Georgijaus prospekte (dabar – Gedimino pr. 22). Šis teatras su 2000 vietų žiūrovų sale anuomet buvo vadinamas Didžiuoju.

Antras Bakutytės knygos klodas yra meninė veikla – repertuaras, jo parinkimo ir sudarymo logika, taktika ir strategija. Į tuos dalykus profesionaliai gilinamasi kiekviename monografijos skyriuje, atkreipiamas dėmesys į ryškesnius lokalinio pobūdžio proveržius, žanrinės kaitos dinamiką. Tekstas byloja apie didžiulį autorės kruopštumą, ieškant repertuarą liudijančių faktų, siekiant atkurti kiek įmanoma išsamesnį chronologinės spektaklių sekos vaizdą. Čia pasitelkiami įvairaus pobūdžio šaltiniai, be to, jie stropiai tikrinami, nustatomi autoriai, veikalai, spektaklio dalyviai, pastatymų datos ir pan. (anksčiau tarpsnį iki XIX a. vidurio buvo tyrinėję tik lenkų teatrologai). Tačiau toje monografijos teksto platybėje nedingsta pagrindinė tezė – Vilniaus miesto teatro spektaklių pobūdis ir kryptis neatsiliko nei nuo Vakarų šalių (Lenkijos karalystės, Vokietijos, Prancū-

zijos), nei nuo Rusijos imperatoriškųjų teatrų puoselėjamų repertuaro tradicijų, ambicingai įsiliejo į bendrą Europos scenos meno kultūrą.

Pirmuosius sezonus teatras pradėjo operomis *buffa* ir *semiseria*: Giovanniò Paisiello, Domenico Cimarosaòs, Antonio Maria Gasparo Sacchiniò, Pasquale Anfossiò, Niccolo Picciniò ir kitų. Lygia greta buvo rodomi ir dramos veikalai – Pierreò Augustino Carono de Beaumarchais, Charles'io Simono Favartò, Carlo Goldoniò komedijos, Voltaireò, Friedricho von Schillerio, Gottholdo Ephraimo Lessingo, Antoineò Marin Lemierreò... Tokia žanrų požiūriu dviplanė repertuaro kryptis (su tam tikromis modifikacijomis) išliko ir vėliau. Vertėtų pridurti, kad nuo 1801 m. teatro afišos dažnai skelbė Williamo Shakespeareò veikalų premjeras, 1802–1805 m. buvo pastatyta Wolfgango Amadeaus Mozarto opera „Užburtoji fleita“, o vietos šviesuolių iniciatyva jungtinės Vilniaus miesto teatro ir kitų atlikėjų (kvietų net iš kaimyninių gubernijų) pajėgos XIX a. pradžioje atliko dvi Josepho Haydno oratorijas „Pasaulio sukūrimas“ ir „Septyni paskutiniai mūsų Išganytojo ant kryžiaus žodžiai“. Taigi Vilniuje veikusio teatro pamatas ankstyvuojų periodu buvo klasikinė dramaturgija.

Autorės pateikti faktai liudija, kad XIX a. nuo antrojo ir trečiojo dešimtmečių imta rodyti melodramas, kurių pastatymai dažnai prilygdavo operai: kreiptas dėmesys ne tik į muzikos atlikimo kokybę, bet ir į aktorių laikyseną, scenografiją. Tarp šio žanro kūrinių minėtina Vilniaus publikos pamėgta (manoma, paskatinusi Adomą Mickevičių parašyti „Vėlinės“), prancūzų autorių į melodramą perdirbta anglų apysaka *The Vampyre*, pavadinta „Šmėkla“, žymaus vokiečių dramaturgo Ernsto Augusto Friedricho Klingemannno melodrama „Mozė, arba Izraeliečių perėjimas per Raudonąją jūrą“ (dekoracijas ir kostiumus sukūrė Vilniaus universiteto profesorius Jonas Rustemas).

Gausėjo ir rusų autorių pjesių, vodevilių, rodomų originalo kalba: įpusėjus XIX a. imperinė vyriausybė pradėjo nuosekliai siekti vieno iš svarbiausių savo tikslų – Vakarų krašto gubernijas ėmė rusinti, tam reikalui panaudodama ir teatro sceną.

Tyrinėdama repertuarą, kuriame per sezoną kartais būdavo šimtas ar net daugiau spektaklių, mokslininkė atveria romantizmo estetikos pradmenis (Carlo Maria von Webe-

rio „Laisvasis šaulys“, Gioacchino Antonio Rossini'o „Tancredas“, „Italė Alžyre“, „Sevilijos kirpėjas“, „Šarka vagilė“, Vincenzo Bellini'o „Norma“ ir kitos operos, Theodoro Körnerio pagal Heinrichą von Kleistą „Toni“, Alexanderio Fredro komedijos ir dramos). Daug premjerų – Giacomo Puccini'o „Bohemą“ ir „Toską“, Arrigo Boito „Mefistofelį“ ir kt. – XX a. pr. Vilniuje parodė italų operos trupės. Jos čia vaidindavo po keletą mėnesių, kai kuriuos spektaklius statė su Vilniaus miesto teatro orkestru ir vietiniais operos solistais, dirigентаis, tarp jų – su Vilniuje gimusiais Josifu-Vinogradovu, Maria Ciechanowicz-Salvini, kėdainiškiu Wofu (Vasilijum) Ebannu.

Ypač svarbiais Bakutytė pagrįstai vadina keturis Vilniaus miesto teatro sezonus XIX a. 9-ajame dešimtmetyje, kai Kartavovui vadovaujant, į pirmą vietą iškilo operos žanras. Garsėjo Antono Rubinstejno, Piotro Čaikovskio, Aleksandro Dargomyžskio, Georges'o Bizet, Amilcarės Ponchielli'o, Jacques'o François Fromentalio Élie Halévy („Žydė“), Charles'o François Gounod („Faustas“) operų pastatymai, o praėjus vos metams po premjeros Milane – ir Ruggero Leoncavallo „Pajacai“. Išskirtiniais įvykiais tapo Giacomo Meyerbeerio „Hugenotų“, Giuseppe Verdio „Aidos“ ir „Otelio“ premjeros. Apie „Hugenotus“ autorė pateikia iškalingą citatą: „Patys beviltiškiausi skeptikai turi pripažinti, kad, nepaisant visų nuogastavimų, ši opera pas mus šitaip pasisekė, kad taip apipavidalintą ir su tokiu ansambliu negėda būtų parodyti bet kokioje didžiojoje scenoje“ (p. 282), o apie „Aidą“ rašoma: „Mūsų scenoje tai kažkas tokio, apie ką nesapnavo nė patys išmintingiausi mūsų išminčiai“ (p. 283).

Dramos repertuaras praturtėjo Michailo Lermontovo „Maskaradu“, Antono Čechovo „Ivanovu“, „Žuvėdra“, „Meška“, Alexandre'o Dumas (sūnaus) veikalais.

Baigiantis XIX a., Vilniaus teatro trupė pastatė Henriko Ibseno („Nora“), Ivano Turgenevo, Levo Tolstojaus, Bjørnstjerne Martinius Bjørnsono, Edmond'o Rostand'o, Hermann'o Sudermann'o, Lope de Vega's, Gerhart'o Hauptmann'o („Nuskendęs varpas“), Émile'o Zola, Aleksejaus Tolstojaus pjeses, scenai pritaikytą Fiodoro Dostojevskio romaną „Idiotas“. Greta šių fundamentalių veikalų nepamiršta ir „linksmoji viešnia“ iš Austrijos ir Prancūzijos – operetė. Beje, greta klasikinių buvo rodomos ir gana vulgarios operetės farsai, *cafe-chantantai*,

varjetė, pasak kritikų, tai neatitiko meno estetikos kriterijų ir kenkė teatro doroviniam reikšmingumui (p. 264).

Vilniaus miesto teatras anaipol nebuvo imperijos užkampio kultūros įstaiga. Tyrinėtoja pateikia svarių to įrodymų poskyryje „Modernėjančiame Vilniuje, arba belaukiant Maeterlincko“. Realistinė dramos kryptis XX a. pradžioje pamažu sviro į simbolizmą, kurį protegavo ir Veros Komisarževskajos teatras Sankt Peterburge. Karjerą pradėjusi Vilniuje, vėliau dažnai atvykdavusi gastrolių, ji įdiegė ir tam tikrą sceninę raišką: „Įsiklausydama į save, kaip ir Maeterlincko herojės, Komisarževskaja dažnai išeidavo iš „bendravimo“, tarsi atsiribodavo nuo vyksmo, nepastebėjo nieko aplink, sustingdavo, išoriškai ir viduje susikaupdavo, prisiliesdama prie nematomų vidinių bangų“ (p. 377). Šios rusų aktorės novatoriškos idėjos, simbolistinė vaidybos pakraipa skatino Vilniaus teatrą keisti meninį stilių. Gana margą repertuarą (Antono Čechovo „Trys seserys“, „Dėdė Vania“, „Vyšnių sodas“, Maksimo Gorkio „Dugne“ ir Henriko Ibseno „Šmėklos“, „Rosmersholmas“, Henri Kistemaekers'o „Instinktas“, Maurice'o Maeterlincko, Franko Wedekindo, Knuto Hamsuno pjesės) papildė Stanisławo Przybyszewskio, Sergejaus Naidionovo, Leonido Andrejevo, Fiodoro Sologubo, Semiono Juškevičiaus, Hugo von Hofmannsthalio, Oscar'o Wilde'o, Dagny Juel Przybyszewskos, Jevgenijaus Čirikovo kūriniai. To meto pagrindinę sceninę raišką Bakutytė įvardija kaip sceninį neorealizmą, pramaišius su simbolizmu (p. 414).

Sėkmingiausiais laikotarpiais prilygęs profesionaliems Lenkijos ir Rusijos teatrams, vaidinęs lenkų, vėliau rusų kalbomis, vilniškis teatras turėjo ir lokalių, išskirtinių ypatumų. Jie susiję su lietuviška tematika, kuria rėmėsi XIX a. pradžioje Lietuvoje gyvenę ir kūrę literatai, kompozitoriai. Romantizmas, įteigęs Europoje nacionalinio tapatumo paieškas, netrukus prigijo ir Lietuvoje. Vilniaus miesto teatras pastatė tokius spektaklius kaip Eugeniuszo Słowackio „Studentai Kražiuose, arba Patriotizmo entuziazmas Žemaitijoje“, Alojzo Felinskio „Barbora Radvilaitė“, nežinomo autoriaus veikalą su Faustyno Zylinskio muzika „Vytautas didysis Lietuvos kunigaikštis, arba Gardino apsuptis“, Kajetono Nowinskio melodramą „Lietuvių ištikimybė ir drąsa“... Deja, nebuvo parodytas aktoriaus Emilio Deryngo dar amžiaus viduryje pritaikytas scenai Kaune gi-

musio Felikso Aleksanderio Geysztowto Bernatowicziaus romanas „Pajauta, Lizdeikos duktė, arba Lietuviai XIV amžiuje“ (veikalą maždaug po pusės šimtmečio pastatė lenkų profesionali trupė). Šio kūrinio sceninės versijos autorius sakė norėjęs, kad „tyra lietuvė mergina stovėtų kaip karalienė tarp visų tų „Muškietininkų“ ir „Paryžiaus paslapčių“ chaoso“ (p. 173). Vilniaus scenos neišvydo ir vilniečio Zenono Jakubovskio opera „Kryžiuočiai“ (ištraukos atliktos Vilniuje XX a. pr.). Verta paminėti vilnietės rašytojos ir teatralės Albinos Gabrijelos Günther-Puzyninos populiarias pjeses, apdainuojančias Vilniaus ir jo apylinkių gamtą, žmonių dorą. Bakutytė aptaria ir su Lietuva susijusio rašytojo Sudermanno pjeses. Tarp jų ir dramą „Joninių nakties ugnys“, recenzentų vadintą „pusiau simbolistine pagoniška“ (p. 375). Joje lietuviškos Marikos vaidmenį atliko Komisarževskaja.

Apie dvidešimt metų Vilniuje gyvenusio lenkų muziko Stanisławo Moniuszko teatrinė ir muzikinė veikla padarė didelę įtaką lietuvių muzikinės savivokos formavimui, atvėrė etninių elementų profesionalioje muzikoje panaudojimo galimybes. Autorė analizuoja šio kompozitoriaus ankstyvąsias vilnietiškas operas (iš rankraščių), lietuviškuosius jo opusus, artimus (ir priskiriamus) teatriniams žanrams – kantatas „Milda“ (čia pasitelkiamas pirmasis partitūros leidimas), „Nijolė“, „Krūminė“, muziką literatūriniais tekstams „Vytuolio rauda“ ir „Lietuvių žygio daina“, pateikia naujų faktų apie kompozitoriaus planus sukurti lietuvišką operą (jo prašymu jau buvo parašytas operos „Margiris“ libretas).

Baigiantis XIX a., įkvėpti lituanistinio sąjūdžio, Vilniuje ir kitur Lietuvoje pradėjo burtis talentingi aktoriai mėgėjai, įsitraukė užsienio šalyse besimokantys ar mokslus jau baigę lietuvių vargonininkai, chorvedžiai, kompozitoriai, dainininkai. Jų žvilgsniai kryo ne tik į „klojimų gdynę“, į lietuvių kultūros draugijų veiklą, kalbos gaivinimą, spaudą, bet ir į sceninius žanrus. 1905 m. atgavus lietuvišką spaudą, kultūrinis gyvenimas dar labiau pagyvėjo: Vilniuje pirmą kartą buvo suvaidintas viešas lietuvių spektaklis – Keturakio „Amerika pirtyje“, 1906 m. pastatyta Miko Petrausko ir Gabrieliaus Landsbergio opera „Birutė“. Vilniaus miesto teatras lietuviams ir kitų tautybių vaidintojams mėgėjams nuomodavo savo salę, skolindavo rekvizitą (pvz., 1907 m.

teatre buvo suvaidinta Aleksandro Fromo-Gužučio pjesė „Eglė žalčių karalienė“ pagal Juozo Tallat-Kelpšos muziką).

Apie 1911 m. lietuviškoji teatro tėkmė igijo dar konkretesnes formas: Kaune aktorius Aleksandras Vitkauskas subūrė pirmąją lietuvių dramos teatro trupę. „Kopti aukštyn pajėgtume, nes gabių scenos veikėjų ir artistų randasi vis daugiau ir mūsų tarpe. Reikia tik didesnio pasišventimo ir susitvarkymo...“ – rašė *Lietuvos žinios* (p. 426). Tačiau „kopti aukštyn“ lietuviams sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas.

Bakutytė knygoje „Vilniaus miesto teatras: egzistencinių pokyčių keliu. 1785–1915“ greta pagrindinių srovių – institucinės ir repertuarinės – reflektuoja kultūrinę to meto atmosferą. Muzikologinę ir teatrologinę literatūrą svariai papildė kompozitorių ir dramaturgų, gimusių Lietuvoje ir kūrusių teatrui, portretai – kompozitoriaus Józefo Deszczyńskiego (beje, sukūrusio anuomet populiarią dainą „Žygmantas III“), kompozitoriaus, dainininko ir dirigento Faustyno Žylińskiego. Ypač turtingos, su analitiniais muzikos etiudais kompozitoriaus, dirigento, pianisto, įtakingo muzikos publicisto Wiktora Każyńskiego, pianisto, kompozitoriaus ir pedagogo Ludwiko Nowickio, kompozitoriaus, smuikininko ir dirigento Wolfo (Vasilijaus) Ebanno kūrybinės biografijos.

Aptariama išpūdinga Josepho Haydno mokinės, anksčiau Vienos teatro primadonos Christine Gerardi-Frank sceninė veikla, Vilniuje gimusių operos dainininkų, pelniusių pasaulinį pripažinimą Josifo Vinogradovo, Marios Ciechanowicz-Salvini, Michailo Michailovo kūryba. Rašoma apie Vilniuje viešėjusius ar su teatro trupe dirbusius garsius vokalo meistrus (Angelica Catalani, Mattia Battistini, Pauline Lucca, Louisa Margaret Nicholson, Alma Fostrem, Fiodoras Šaliapinas, Solomija Krušelnicka), dramos aktorius (Adele Sandrock, Vladimiras Davydovas, Mamontas Dalskis, Lidija Javorskaja, Pavelas Orlenevas, Marija Savina Aleksejeva ir kt.). Autorė atskleidžia naujų faktų apie Komisarževskajos kūrybinį bendradarbiavimą su poetu simbolistu Jurgiu Baltrušaičiu, dailininku Mstislavu Dobužinskiu, kompozitoriumi ir muzikos kritiku Viačeslavu Karatyginu. Pateikia nemažai žinių ir apie Vilniaus scenoje drąsiai eksperimentavusius režisierius (Pavelą Rudiną, Nikolajų Urvancovą ir kt.), apie talentingus atlikėjus, kuriuos išugdė pats Vilniaus teatras.

Gyva ir intriguojanti teatro lankytojų – tiek kritikų, tiek žiūrovų – gija. Pasirodo, į scenos meno problemas gilintasi nuo pat pradžių, kai Vilniaus miesto teatras atvėrė duris, o recenzentų taiklumo, minties aštrumo ir šmaikštumo galima net pavydėti. 1810 m. *Kurier Litewski* įsteigė net specialią rubriką „Vilniaus teatras“. Kritika palaikydavo teigiamus pokyčius, komentavo nesėkmes. Siekė „ištaisyti klaidas, nurodyti trūkumus, pagirti talentingus aktorius, ir taip skatinti kitus užsitarnauti pagyrą“ (p. 92). Kreiptas dėmesys į aktorių amplua, repertuaro parinkimą, kitas opias problemas. Kritika smerkė anuomet įsigalėjusią praktiką, kai statomi veikalai daug kartų perdirbinėjami, piktnosinišiais vertimais į lenkų kalbą, esą dėl tokio vertimo nublanko net „Shakespeare'o genijus“... Iš operų pastatymų ilgainiui imta reikalauti muzikos ir dramos sintezės, spektaklio visumos pojūčio, kreiptas didesnis dėmesys į orkestro skambesį ir sceninę veiksmo „išvaizdą“. „Spektaklyje reikia laikytis tų aprangos ir krašto tradicijų, kur vyksta kūrinio veiksmas“ (p. 117).

Kartais būdama tendencinga ar prieštaringa, teatro kritika vis dėlto paliko daug svarbių liudijimų apie gyvą kūrybinį procesą, žiūrovų reakcijas, pomėgius. Būta laikų (vadovaujant von Schmidkoffui), kai teatras, „puikiai pastatęs naujas operas, supažindino čionykštę publiką su daugybe šio žanro kūrinių, kurių tik pavadinimus iki šiol žinojome“ (p. 144). Kai kurių operų pastatymus amžininkai vertino geriau nei kitose imperijos scenose. Recenzantai rašė, kad XIX ir XX a. sandūroje Vilniaus „teatras tapo ne vien pramogos vieta – jis verčia žiūrovą mąstyti, lyginti, daryti išvadą“ (p. 320). O štai keletas priešingų atsiliepimų: „Nejau mes tegalime džiaugtis vien pigiais pokštais, lėkštais, stačioniškais ar nešvankiais sąmojais“ (p. 145). Ankstyvuojau operetės paplitimo tarpsniu, kovojant su šiuo „žalingu“ žanru, siūlyta net uždaryti teatrus „kaip demoralizuojančius jaunimą“ (p. 264). Sklandė net anekdotinės istorijos apie kivirčius tarp aktorių ir teatro kritikų. Recenzantai įvertindavo net tokius dalykus kaip į madą įėjusias išpūdingų dydžių moteriškas skrybėles, mat jos, net arčiausiai sėdintiems žiūrovams, trukdydavo matyti sceną. „Vienintelis būdas to išvengti – užsiropšti į galeriją, kuri visiškai teisingai vadinama rojumi, palyginus su pragaru, kurį mūsų damos sukuria parterėje“ (p. 349–350).

Bakutytė supažindina skaitytojus ir su teatro veikalais – Bogusławskio traktatu „Dramaturgija, arba Scenos meno mokslas“, Kažyńskio studija „Žvilgsnis į italų dramatinę muziką“. Aktorinio meno studentus ir šiandien turėtų dominti Tomasz Franciszeko Józefo Łopacińskio studija „Keli žodžiai apie teatrą, arba Patarimai pasišventusiems sceninei profesijai“, garsių aktorių pasisakymai apie teatro paskirtį, režisieriaus vaidmenį. Monografijoje pateikta faktinė medžiaga apie viešas paskaitas, skatinusias visuomenines diskusijas (tarp pranešėjų buvo Vsevolodas Mejerholdas, Fiodoras Sologubas, Walery Gostomskis ir kt.), apie vadinamuosius „literatūrinius teismus“.

Aptariami ir teatro lankomumo rodikliai, su jais susijusios pajamos, aktorių atlygis. Būta laikų, kai spektakliai vaidinti perpildytose salėse, o kartais susidomėjimas išblėsdavo.

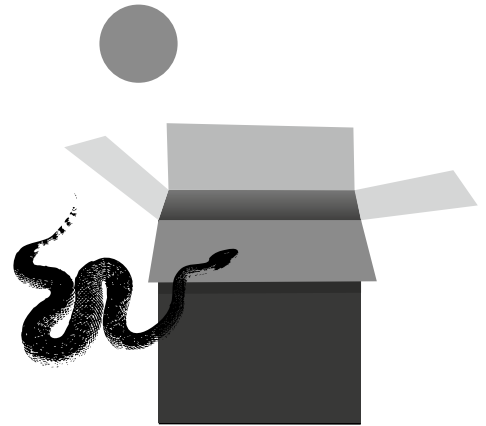
Bakutytės monografija – išskirtinė Vilniaus miesto teatro epopėja, aprėpianti svarbiausius praeities dramos ir muzikos reiškinius. Greta daugelio dalykų, įsima ir įžvalgus autorės teiginys, kad teatras „nuo pirmųjų savo veiklos akimirkų tapo įvairių sričių kūrybinę inteligentiją konsoliduojančia vieta“ (p. 6). Jame vykę meniniai procesai rezonavo lietuvių sąmonėje ir stiprino tautines ambicijas.

Knygoje stropiai dokumentuojami ne tik kultūriniai įvykiai, juose dalyvavę asmenys, Lietuvos istorijos vingiai, politinės aplinkybės, bet ir apžvelgiama kaimyninių valstybių scenos kultūra. Autorė remiasi šaltiniais iš Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Amerikos (Čikagos lietuvių muzikologijos) archyvų, iš įvairiausių miestų bibliotekų, muziejų fondų, iš vietinės ir užsienio periodinės spaudos, rankraščių, dienoraščių, memuarų, internete skelbiamų šaltinių. Leidinyje profesionaliai įvertinta Vilniaus miesto teatre statytų dramos spektaklių muzika. Įdomios ir, esu tikra, daugeliui nematytos šio veikalo iliustracijos.

Logiškas prasminių akcentų išdėstymas, įvairiatautės kultūros įtakų korektiškas išskleidimas, rimtas ir solidus dėstymo būdas, puiki lingvistinė raiška – tai vertybės, kurios įprasmina šios mokslinės monografijos išskirtinumą.

Neabejoju, kad kapitalinis muzikologės ir teatro istorikės dr. Vidos Bakutytės veikalas, jau pelnęs tarptautinį pripažinimą (tai liudija Lenkijos ir Rusijos mokslininkų atsiliepimai), bus tinkamai įvertintas ir Lietuvoje. ■

PRIEŠTVANINIS SEIMO KERMOŠIUS

Artėjant pasaulio pabaigai, dėjosi tokiais atvejais įprasti dalykai: olandas Johanas Huibersas pastatė 130 metrų ilgio Nojaus laivą, rusai Šiaurėje vaišino degtine dramblius, šiltųjų kraštų gyventojus, Silvio Berlusconi's susižadėjo su 50 m. jaunesne grožio karaliene, o Lietuvoje, kaip praneša budrusis (anksčiau už konkurentus pabundantis) *Lietuvos rytas*, pagundoms ir kitoms nuodėmėms neatspariausiose vietose net „mūras virto šaltiena“ – taip atsitiko Seime, nes virš Viktoro U. plikės ėmė vis ryškiau *вырисовываться* kankinio vainikas arba šventojo nimbas. Tą antgamtinį reiškinį išvydęs Vydas G. gavo politinę apopleksiją – pašokęs nuo Seimo Pirmininko kėdės, Ryčio Cicino balsu uždainavo: „Neliesk mano damos (suprask, partijos), neliesk!“ Tą giesmę išgirdę, net narsiausi koalicijos partneriai dvi dienas, iki pat pasaulio pabaigos išvakarių, nedrįso liesti nei dievo tėvo (Viktoro U.), nei dievo sūnaus (jaunojo Gobšio), nei šventosios dvasios (Vitalijos).

Toks elgesys papiktino daugeliu atžvilgių liberalią Dalią T., tulžingai pasiūliusią tam tikro darbo partijos viršūnėlę pripažinti nekalta ir padaryti neliečiama iškart ketveriems metams, o gal net keturiems dešimtmėčiams, po kurių vėl numatyta pasaulio pabaiga.

„Norite mano nikaitybės?“ – plėšydamas *telniažkę* ant krūtinės plyšojo Viktoras U., iš Seimo tribūnos

traukdamas *čiastuškas* apie tai, kad mirtini priešai tik ir laukia, kol pamatys, kaip plūduriuoja jo *bezkazirka na volne*. Bet šis tam tikro darbo vad(ybinink)as visada *na volne* ir *na kone* – ypač jam sekasi *Gangnam* stiliumi joti ant premjero Algirdo B., kurį Seimo pirmininkas Vydas G. pagarbiai vadina pačiu Brazausku, nugaros...

„Arijas iš politinio dušo“ nė kiek ne prasčiau traukė ir tie partneriai, kuriems teko garbė su pačiu Viktoru Kėdainiškiu dalytis teisiųjų suola. Jaunasis Gobšys švaria lotynų kalba rečitavo: *Judex lentus et consideratus* (t. y. reikalavo, kad „teisėjai būtų kantrūs ir apdairūs“), o koalicijos partneriams priminė Horacijaus žodžius: „Tenebūnie tarp draugų tokio, kuris išplepa, ką girdėjęs.“

Savo „ariją iš dušo“ užtraukusi von Žutaitė neatrodė labai įžeista Viktoro U. žodžių apie senyvą jos amžių (šiaip ar taip už Silvio B. sužadėtinę ji akivaizdžiai vyresnė), todėl pasirodymą pradėjo „dalykiškai“, pasak buvusio savo patrono ar boso Antano.

Oficiali leidinių grupės *Balsas.lt* horoskopų svetainės direktorė prisipažino neoficialiai atlikdavusi dar ir vyriausiosios redaktorės, ir kiečiausios cenzorės ir pinigų plovėjos ar val(d)ytojos pareigas. Kartą korigoriuje net pametė vokelį su 600 litų, kurie buvo skirti kitai horoskopininkei Palmirai. „Kam nepasitaiko pamesti, pirmas meskite į mane akmenį“, – tragiko-

miškai, kaip kokia Ibelhauptaitė, surežisavusi savo skečą, oficiali tam tikro darbo partijos pirmininko pavaduotoja, neoficialiai tapusi jo dešiniąja (finansinė) ranka, demonstratyviai barškindama raktais nuo partijos kasos ir Viktoro U. širdies, informavo, ką žada žvaigždės ožiaragiams ir kitiems raguočiams, o ypač tiems, kurie raguoti ne iš prigimties: „Gyvatė mėgsta pinigus, juos saugo, taupo, niekam neduoda. Ir jūs niekam neduokite tol, kol anie to nenusipelnė. Žinokite paslaptis, bet jų neišplepėkite... Galite švelniai, bet svariai pamaloninti naująją metų valdovę Gyvatę, kad pelnytumėte jos palankumą, todėl šiukštu neprašykite pirštinių iš barškuolės odos, kaip tą neatsakingai daro net kai kurie socialdemokratai.“

Po ilgų karštų koalicijos partnerių plojimų, opozicionieriams garsiai griežiant dantimis, horoskopų svetainės direktorė pridūrė: „Naujos finansinės balutės bus užšalusios iki pat vasario. Todėl vienas kitas žėrintis akmenėlis biudžeto labai neapsunkins, užtat padės užmegzti šiltesnius santykius su gyvačių karaliene.“

Pažėrusi tiek subtilių užuominų, von Žutaitė dar priminė, kad nesvarbu, kas padirbdina laivą, svarbu, kas juo išplaukia, aiškiai turėdama omenyje konservatorius su liberalais, kuriuos apšovė socdemai su kompanija. Nesvarbu net ir tai, kad vos pradėjusį irtis valdžios laivelį jau bando nuskandinti politinės pūgos ir pasiutę viesulai. Skrajojantis R(olandas) viską atlaikys – nors žemė dunda (konservatoriai įžūliai kasasi po pamatais), bet propeleriai vis žvaliau kaukia, o kapitonas Algirdas B. nepraranda vilties, kad valdys ir po pasaulio pabaigos.

Sutriko Seimo ievos ir adomai, sugundyti vitalinės Gyvatės, o atsipeikėję ėmė vienas kitą siuntinėti nuo ai-nošiaus pas kaipošių ar netgi toliau...

Po prieštvaninio kermošiaus dauguma susirinko mano būrimo salone *Dura necēssitas*. Ką ten veikėme, paaiškės per kitą Seimo posėdį.

Su 2013-aisiais, Gyvatės metais!

■

Tiesiai iš gyvačių lizdo
Krescencija ŠURKUTĖ

METINIS TURINYS

Bendrieji kultūros klausimai

Apie istorinės atminties spragas, istorikų santykius su rašytojais ir bandymus pasauliui papasakoti apie Lietuvą. *Diskutuoja lietuvių kilmės amerikiečių rašytoja Rūta Šepetys, švedų kino režisierius ir vertėjas Johnas Ohmanas, poetas, eseistas, dramaturgas Sigitas Parulskis, filologas, politikas Mečys Laurinkus, istorikas Nerijus Šepetys. Parengė Auri-mas Švedas.* Nr. 4, p. 20

Apie Nidą, Lietuvos kultūrą ir dar šį bei tą. *Atsiliepimai į Leono Stepanausko atvirą laišką „Ar Thomas Mannas susitikęs su Kristijonu Donelaičiu Nidoje“.* Nr. 10, p. 16

Apie teologiją, filosofiją, miestą ir kitus kūrinius, kurie mūsų nemylė. *Su Stevenu Schroederiu ir Davidu Breedenu kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 12, p. 2

Atkurti mąstymo ir ekonominės veiklos darną. *Su dr. Robertu K. Massieu, Naujosios ekonomikos instituto prezidentu, kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 6, p. 2

Barbat M. T. G. Erotinis kapitalas. *Poleminės pastabos.* Nr. 12, p. 67

Baronas D. Krikščionių persekiojimas ir sutrikę Vakarai. *Istoriko svarstymai apie praetities santykį su dabartimi.* Nr. 9, p. 13

Bioregioninės ekonomikos siekiniai: žemė, laisvė ir laimė. *Su ekonomiste Molly Scott Cato kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 12, p. 8

- Čelutka S.** Moralizavimas kaip neišvengiama politinės kritikos ypatybė. Nr. 6, p. 12
- Čepaitis V.** Ar žaidžiame nepriklausomybę? *Poleminės pastabos*. Nr. 6, p. 6
- Darnios** raidos link, atsikračius verbalinių vaiduoklių. Su ekonomistu Joshua Farley'u kalbasi Almantas Samalavičius. Nr. 11, p. 2
- Degutienė E.** Idealistas, kuriam iš tikrųjų rūpi visuomenė. *Antano Mockaus fenomenas*. Nr. 12, p. 62
- Drunis V.** „Mums nereikia vieniems kitų“, arba Kas atsitinka, filosofui įgriuvus į duobę. Nr. 10, p. 14
- Drunis V.** Ar verta akiai sekti paskui tuos, kurie eina priekyje? *Poleminės pastabos*. Nr. 6, p. 15
- Drunis V.** Šiuolaikinis menas – tarsi nuogas karalius. *Poleminės pastabos*. Nr. 1, p. 20
- Edeno** sodai ir pragaras: Gruzija. *Viktorijos Samarinaitės interviu su gruzinų menininkais*. Nr. 7/8, p. 62
- Europos** kultūros vizijos 2020-iesiems: dalyvių auditorija ir ekonominė nauda. *Viktorijos Rusinaitės pokalbis su Virginija Vitkiene ir Egle Deltuvaite*. Nr. 11, p. 13
- Ideologija** neturi pabaigos. Su Danieliu Chirot kalbasi Almantas Samalavičius. Nr. 5, p. 2
- „Intelligentijos** pesimizmas ir pasyvumas man nepriimtinas.“ Su Julium Šalkausku kalbasi Edita Degutienė. Nr. 6, p. 69
- Jackūnas Ž.** Socialinės šizofrenijos industrija. *Demokratiją jau pakeitė mediakratija?* Nr. 5, p. 14
- Juozaitis A.** Istorinės klaidos „filosofija“. *Atsiliepiamas į Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės tekstą „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“*. Nr. 11, p. 26
- Juozas Valčiukas:** „Misiją Sibiras“ pavadinčiau atminties projektu. Nr. 3, p. 24
- Kam** tarnauja ir kam turėtų tarnauti rinkos. Su Johnu B. Cobbu kalbasi Almantas Samalavičius. Nr. 7/8, p. 2
- Kanopkienė L.** Laikas ginčytis, pasitelkiant argumentus, dar neatėjo. *Atsakymas pasipiktinusiems, kodėl Kultūros barai išspausdino E. Wittig-Marcinkevičiūtės tekstą „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“*. Nr. 2, p. 11
- Kas** lemia, kad ideologiniai „tikėjimai“ užgožia tiesą? Su Normanu Lillegardu kalbasi Almantas Samalavičius. Nr. 10, p. 2
- Kavaliauskas T.** Apie ančiuką Donaldą su svastika ir hitlerišką katiną, skaitantį „Miau Kampf“. *Atsiliepiamas į Petro Stankero tekstą „Bijok vienos knygos žmogaus“*. Nr. 1, p. 17
- Kazino** stiliaus bankininkystė. Su ekonomistu Jamesu Robertsonu kalbasi Almantas Samalavičius. Nr. 9, p. 2
- Kiauka T.** Teologija tarp Dievo ir žmogaus, arba Atsisveikinimas su praeities šmėklomis. Nr. 11, p. 81
- Kintantys** Europos pavidalai. *Devyni klausimai „Europos išradimo“ autoriui Gerardui Delanty*. Kalbasi Almantas Samalavičius. Nr. 3, p. 16
- Kunčius H.** Bulgarijos liūtas. *Esė apie bulgarų kultūrinę kasdienybę*. Nr. 9, p. 82; Nr. 10, p. 91
- Kurkime** erdvę lietuvių ir lenkų dialogui. Su Małgorzata Kasner kalbasi Edita Degutienė. Nr. 1, p. 51
- Laimė** ir ekonomika. Su ekonomistu Marku Anielskiu kalbasi Almantas Samalavičius. Nr. 9, p. 7
- Landsbergis V.** Du dideli skirtumai. *Atsiliepiamas į Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės tekstą „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“*. Nr. 9, p. 39
- Landsbergis V.** Replika ne polemikai. *Atsiliepiamas į Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės tekstą „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“*. Nr. 11, p. 25
- Leggwie C.** Europos migracijos istorija: kas kliudo ją rašyti? Nr. 9, p. 18
- Liesis M.** Baudžiamosios teisės paskirtis ir negalia. Nr. 4, p. 2; Nr. 5, p. 8
- Mickūnas A.** Lemtinga kryžkelė. *Žodis mylimiems tautiečiams*. Nr. 11, p. 18
- „Norime**, kad žmonės pažintų amerikiečių kultūros įvairovę kaip laisvės atspindį“. Su JAV ambasadore Lietuvoje Anne Elizabeth Derse kalbasi Giedrė Pranaitytė. Nr. 9, p. 26
- „Padedame** prancūzams atrasti ir suprasti Lietuvą.“ Su Lietuvos Respublikos ambasadore Prancūzijoje Jolanta Balčiūniene kalbasi Giedrė Pranaitytė. Nr. 3, p. 20
- Plavin Z.** „Lietuviai ir žydai“ – nuoširdus pokalbis ar abipusė sielos kankinystė? *Siekiant išsilaivinti iš neurotinių supaprastinimų*. Nr. 1, p. 10
- Pociūnienė L.** Balsas iš nacionalinės etikos griuvėsių. *Atsiliepiamas į Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės tekstą „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“*. Nr. 5, p. 29
- Postfeodalinė** Vengrija neoliberalizmo ir komunizmo san-

- kirtoje. *Su Jody Jensen ir Ferencu Miszlivetzu kalbasi Tomas Kavaliauskas*. Nr. 12, p. 69
- Repšienė R.** Šiuolaikiniai herojai, mesijai ir netikri pranašai. Nr. 5, p. 23
- Repšienė R.** Tapatybės trajektorijos, (savi)kūros mechanizmai ir herojų skurdas. Nr. 7/8, p. 19
- Rytel T.** Iliuzijų vartojimas – natūrali šiuolaikinės visuomenės būseną? Nr. 11, p. 9
- Rytel T.** Šiuolaikinė visuomenė: autentiškumo stoka ir imitacijų aukso amžius. Nr. 7/8, p. 15
- Spraunius A.** Technogeninė visuotinio legalumo karalystė. Nr. 7/8, p. 11
- Stepanauskas L.** Ar Thomas Mannas susitiks su Kristijonu Donelaičiu Nidoje? Nr. 9, p. 40
- Tolyn** nuo pagrindinės srovės į kūrybiškus pakraščius. *Su Barbara Czarniawska kalbasi Eglė Rindzevičiūtė*. Nr. 9, p. 22
- „**Turime** perprasti tikrąsias struktūrinio smurto priežastis“. *Pokalbis su Sulaku Sivaraksa*. Nr. 10, p. 77
- Vaicekuskas J.** Gyventi galima bet kur? *Poleminės pastabos*. Nr. 2, p. 15
- Vainoras A.** L @ išk @ i. *Apie savimonę ir savijautą*. Nr. 9, p. 94
- Vaitkevičienė D.** Prigimtinė kultūra ir prigimtinės vietos. Nr. 5, p. 59
- Vieno** žmogaus istorija. *Skaidros Trilupaitytės minikommentaras apie Tony'o Judt'o intelektualinę poziciją*. Nr. 3, p. 14
- Vyšniauskas A.** Tiesos sakymo būdai: grynasis ir su priemaisomomis. Nr. 5, p. 82
- Wittig-Marcinkevičiūtė E.** Dar kartą dėl pirmojo „sutarties su valstybe“ paragrafo. *Atsakymas prof. Vytautui Landsbergiui*. Nr. 10, p. 8
- Wittig-Marcinkevičiūtė E.** Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis. *Kokia ateitis laukia Rytų Europos kairiojo liberalizmo?* Nr. 1, p. 2; Nr. 2, p. 2; Nr. 3, p. 2; Nr. 4, p. 14
- Wittig-Marcinkevičiūtė E.** Simbolinis apsivalymas: kodėl tam priešinasi net „revoliucijos vilkai“. *Su post scriptum Arvydui Juozaičiui*. Nr. 12, p. 12
- Dailė. Architektūra. Fotografija**
- Apie** Nidos meno koloniją ir santykių estetiką. *Pokalbis su meno kolonijos direktoriumi Vytautu Michelkevičiumi*. Nr. 10, p. 52
- Aubry L.** Prieš sugrįžtant į Itakę. *Prancūzų diplomato esė apie Lietuvą ir lietuvių dailininkų Jūratės Stauskaitės ir Eglės Gandos Bogdanienės kūrybą*. Nr. 10, p. 33
- Brazauskaitė V.** Kelionė paribiais, žaidžiant šaradas. *Aistės Kirsarauskaitės paroda Akademijos galerijoje*. Nr. 9, p. 49
- Brazauskaitė-L. V.** Nepakartojamas akimirkų grožis. *Laimos Bronislavos Pučkoriūtės kūryba*. Nr. 1, p. 50
- Budrytė-Genevičė K.** Prieš ir po: laiko matavimas pagal Eugenijų Varkulevičių. Nr. 7/8, p. 32
- Civinskienė K.** Protestas paraštėse. *Dailininkų Alfonso Vilpišausko ir Mikalojaus Šalkausko veiklos ir kūrybos kontekstai*. Nr. 3, p. 78
- Civinskienė K.** Tapyba kaip mitologinis pasakojimas. *Apie tapytojus Alfredą Petrą Gužą ir Galiną Gužienę*. Nr. 6, p. 49
- Diržys R., Šapoka K.** BB7: aktyvistinio meno spektaklis „Atsikratykite konformizmo baimės“. Nr. 7/8, p. 39
- Drėmaitė M.** Modernizmas galimas. *Audriaus Novicko paroda „Galimas modernizmas“ Šiuolaikinio meno centre*. Nr. 5, p. 50
- Eidrigėvičius S.** Siurrealizmo kvapas. *Dailininko esė*. Nr. 4, p. 58
- Eidrigėvičius S.** Siužetai naujiems paveikslams iš šventinio Egipto. Nr. 1, p. 42
- Eidrigėvičius S.** Vaizduotės kalnai ir slėniai. *Dailininko esė*. Nr. 6, p. 35
- Gečaitė R.** Metaarchajiška kūrybos sala. *Tatjanos Kazimierienės grafika*. Nr. 1, p. 41
- Jankevičiūtė G.** Paroda, primenantį grafikos istorijos pamoką. *Gerardo Šlektavičiaus kūryba*. Nr. 11, p. 65
- Jurėnaitė R.** Keistas Dariaus Joneikos abstrakcijų dvilypumas. Nr. 9, p. 47
- Jurėnaitė R.** Nauja Gintaro Karoso skulptūra Europos parke. Nr. 9, p. 45
- Jurėnaitė R.** Tiršta Karmalitos paveikslų tuštuma. *Apie dailininko kūrybą*. Nr. 4, p. 45
- Jurėnaitė R.** *Titanike* – du ryškūs vokiečių abstrakcionistai: Ingeborg zu Schleswig-Holstein ir Rudolf zur Lippe. Nr. 2, p. 48
- Kiznis T, Shaughnessy M, Urbaitis R.** Kokių paskirčių būna atsitiktinis neorenesansas? *Poleminės pastabos*. Nr. 3, p. 34

- Kreipimasis** dėl atrankos į Venecijos bienalę. Nr. 11, p. 76
- Ne** vien grožis gelbsti kultūros pasaulį. *Su dailės istorike Giedre Jankevičiūte kalbasi Kęstutis Šapoka*. Nr. 11, p. 53
- Petraitis P.** XXI a. reprezentuoja XX a. vizija? *Lietuvos fotografijos metraščiai*. Nr. 1, p. 45
- Prieš** elitizmą blogąja šio žodžio prasme. *Pokalbis su viena iš Modernaus meno centro įkūrėjų Danguole Butkiene*. Nr. 4, p. 40
- Repšytė M. G.** Ar esi matęs sniegą? *Akmenys, laikas ir šiuolaikinis menas Kaselio parodoje* Documenta. Nr. 10, p. 44
- Šapoka K.** Atrastieji ar prarastieji? *Prano Lapės retrospektyva*. Nr. 2, p. 31
- Šapoka K.** Dievas su mumis. *Jono ir Rolando Rimkūnų piešiniai*. Nr. 4, p. 47
- Šapoka K.** Du pasauliai. *Ray Bartkaus personalinė paroda Titanike*. Nr. 11, p. 50
- Šapoka K.** Ką sugadino uraganas? *Alyson Sholtz ir Ievos Mediodios kūryba Vartų galerijoje*. Nr. 11, p. 48
- Šapoka K.** Kaip apčiuopti minios sielą? *Trys parodos NDG*. Nr. 12, p. 40
- Šapoka K.** Kaip apgauti parodos viešnią. *Petro Mazūro „Šviesos barjeras“*. Nr. 1, p. 49
- Šapoka K.** Kieno miške kankorėžiai? *Aistės Kisarauskaitės juvelyrinių objektų paroda galerijoje Argentum*. Nr. 3, p. 51
- Šapoka K.** Kliautis savo vizija. *Apie Marijai Teresei Rožanskaitėi skirtą albumą ir parodą*. Nr. 3, p. 47
- Šapoka K.** Lauros Garbštienės ir Knuto Åsdamo duetas *Vartų galerijoje*. Nr. 10, p. 49
- Šapoka K.** Lietuvos revoliucijos. *Karolio Jankaus epas apie kultūrinį maištą*. Nr. 6, p. 42
- Šapoka K.** Liftas į bendrą būtį. *Paroda-eksperimentas „Bendrabūtis“ Vilniuje ir Lift Gallery Klaipėdoje*. Nr. 1, p. 27
- Šapoka K.** LT00TAPYBA Šiuolaikinio meno centre, arba Kaip aš čia patekau? Nr. 10, p. 29
- Šapoka K.** Nekovojanti su drobės paviršiumi, arba Kodėl Rūtos Katiliūtės tapyba erzina vyrus? Nr. 5, p. 48
- Šapoka K.** Pradėti gyvenimą daug gražesnėje šviesoje. *In memoriam Audriui Naujokaičiui*. Nr. 3, p. 49
- Šapoka K.** Sala veidmainystės jūroje. *Saulės Kisarauskienės „juodasis kvadratas“*. Nr. 6, p. 51
- Šapoka K.** Sistemos klaidos ir tvarkos mitas. *Ar Laimonas Zakas sugriauš Facebook?* Nr. 5, p. 53
- Šapoka K.** Stilius be stiliaus. *Dariaus Basčio tapyba*. Nr. 7/8, p. 33
- Šapoka K.** Visa tai – ne sapnas. *Parodos, skirtos Jonui ir Adolfui Mekams, JMVMC Vilniuje*. Nr. 12, p. 45
- Šatavičiūtė L.** Autentiški sielos paveikslai, arba Kodėl jaudina Viktorijos Daniliauskaitės kūryba? Nr. 4, p. 54
- Savickas A.** „Nuostabus sutrikimas“, arba *Documenta* be sienų. Nr. 11, p. 69
- Stančienė K.** Platesnis požiūris ar dar viena subjektyvi versija? „*Lietuvos dailė 2012: 18 parodų*“. Nr. 7/8, p. 28
- Stanislovas Kuzma:** „Esu fatalistas ir beveik kiekvieną kūrinį pradedu nuo avantiūros“. Nr. 9, p. 33
- Stasiulevičius A.** Lietuviškasis Rouault. *In memoriam Vydui Pinkevičiui*. Nr. 6, p. 47
- Stauskaitė J.** Kur širdies šerdis, arba Kam mergaitė kirvis. *Apie Eglės Vertelkaitės parodas Titanike ir Kairėje–dešinėje*. Nr. 2, p. 26
- Stauskaitė J.** Tapyba mirė – grafika „stengiasi iš paskutiniųjų“, arba Kada gera, o kada gražu. *Irenos Daukšaitės-Guobienės „Konfigūracijos. vaizdas ir tuštuma, arba Pasakos be galo“*. Nr. 11, p. 62
- Venckus R.** Kūrybos ir komunikacijos erdvė. *Tarptautinis tapybos pleneras Kaune*. Nr. 7/8, p. 36
- Žaidytė G.** Apie laiką, skaičiuojamą kitaip. *Iš atsiminimų apie Algimantą Švėgždą*. Nr. 7/8, p. 49

Iš dailės, architektūros ir fotografijos istorijos

- Goštautas S.** Muzika, matanti spalvas, tapyba, įsiklausanti į garsus. *Žvilgsnis į M. K. Čiurlionį, atsikračius senų prietarų*. Nr. 6, p. 63
- Junevičius D.** Fotografas Abdonas Korzonas: pirmievis, sukilėlis, išdavikas? Nr. 1, p. 68
- Junevičius D.** Fotografas Juozapas Čechavičius. Nr. 4, p. 76
- Šapoka K.** Žinojusi universalią formulę. *Marcės Katiliūtės kūrybos paroda galerijoje Kairė-dešinė*. Nr. 4, p. 74
- Žukauskienė O.** Litvakų pėdsakai Paryžiuje: naujas žvilgsnis į Chaïmo Soutine'o kūrybą. Nr. 12, p. 80

Muzika

- Bronius Kutavičius:** „Reikia daryti savo darbą be isterijos“. *Rūtos Gaidamavičiūtės interviu*. Nr. 9, p. 52

Gaidamavičiūtė R. Dosni ne vienai širdžiai. *Solistės Astos Krikščiūnaitės kelias į aukštą statų kalną*. Nr. 10, p. 58

Gaidamavičiūtė R. Laukiant pavasarinio lietuviškos muzikos potvynio. *Pastarųjų 20 metų muzikos tendencijų apžvalga*. Nr. 1, p. 34

Gruodytė V. Dvi muzikinės (ir ne tik) vizijos priešingomis kryptimis. *Broniui Kutavičiui ir Vytautui Landsbergiui*. Nr. 11, p. 37

Gučas R. Europa prasideda kaimo bažnyčioje. *Vargonų kultūra iš penkiasdešimties metų perspektyvos*. Nr. 9, p. 68

Gudelis R. Džiaugsmas ir nerimas. *Lietuvos Vakarų krašto dainų šventė Klaipėdoje*. Nr. 7/8, p. 86

Landsbergis V. Muzika ir Kaulo senis. *Paskaita apie Bronių Kutavičių*. Nr. 12, p. 28

Muzika yra ne tik natos, bet ir prasmė, slypinti už jų. *Jaunųjų kompozitorių apklausa*. Nr. 6, p. 25

Plavin Z. Silpnas mokinyš. *Pianisto ir pedagogo esė*. Nr. 9, p. 75

Tikimybių teorija tik leidžia tikėtis. *Su kompozitoriumi Osvaldu Balakausku kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė*. Nr. 12, p. 24

Teatras. Šokis. Kinas. Televizija

Andriuškevičiūtė G. Šėtono gundytojas, gyvenimo artistas ar dvasia be vietos? *Juozapo Albino Herbačiausko istorija pagal Gytį Padegimą*. Nr. 11, p. 77

Ar pateks Nekrošius į dangų? *Kaip italai vertina Eimunto Nekrošiaus „Rojaus“ pasaulinę premjerą Vičencos teatre „Olimpico“*. Nr. 10, p. 23

Bajorinienė E. Išvartyta Lietuva XXL formatu. *Oskaro Koršunovo spektaklio „Išvarymas“ recenzija*. Nr. 1, p. 22

Bitinaitė-Širvinskienė R. Scenografijos burtažodžiai, arba Vilniaus teatrų naujienos rudens sezonu. Nr. 1, p. 30

Braškytė A. NDA'12: kitoniškumas ir keblus žodis, prasidedantis „a“ raide. Nr. 6, p. 54; Nr. 7/8, p. 51

Čižaitė-Rudokienė S. Magiškas moteriškumas. *Apie Aura 22 spektaklį „Magiška“*. Nr. 10, p. 42

Gudavičiūtė A. Ar ilgaamžiai „Arabiškos nakties“ kerai? *Postdraminio teatro bruožai Cezario grupės kūryboje*. Nr. 5, p. 41

Jauniškis V. Miesto festivalis: tarp valdžios ambicijų, publikos simpatijų ir teatro vizijų. Nr. 7/8, p. 56

Jevsejevas A. Teatras šiaip ir anapus rampos. *„Teiresijo krū-*

tys“ ir „Mr. Fluxus, arba Šarlatanai?“ Nr. 4, p. 49

Judesys yra tik forma. *Su choreografe Birute Letukaite kalbasi teatrologė Rūta Mažeikienė*. Nr. 12, p. 33

Keturi tūkstančiai kilometrų iš tamsos į šviesą. *Su Jokūbu Vilium Tūru kalbasi Irena Alperytė*. Nr. 12, p. 49

Klusaitė L. Ten būti čia, arba Sveiki atvykę į tikrovės teatrą. *Apie aštrias socialines temas – fundamentalizmą („Fundamentalistai“), konformizmą („Visuomenės priešas“), agresiją („Chaosas“), emigraciją („Išvarymas“)* Nacionalinio dramos teatro spektakliuose. Nr. 3, p. 41

„Laiškų Sofijai“ režisierius Lietuvoje pagyrų nesitiki. *Zitos Čepaitės pokalbis su Bobu Mullanu*. Nr. 11, p. 44

Mareckaitė G. Lemtingas pokalbis apie mūsų visų likimą. *Jono Jurašo „Balta drobulė“ Kauno nacionaliniame dramos teatre*. Nr. 11, p. 33

Meilutytė M. Kiek žingsnių nuo Varėnos iki Avinjono? *Apie Dalios Tamulevičiūtės teatrų festivalį*. Nr. 12, p. 54

„Pagrindinis“ kritikos priešas – abejingumas“. *Su prancūzų režisieriumi ir kritiku Thierry Jousse'u kalbasi Neringa Kazukauskaitė*. Nr. 2, p. 38

Paukštytė R. Tuštuma kaip įkvėpimas. *Algimanto Puipos „Miegančių drugelių tvirtovė“*. Nr. 3, p. 58

Pociūnienė L. Dar vienas pasaulio pabaigos scenarijus. *Pastabos apie lietuvių kiną*. Nr. 3, p. 69

Šabasevičienė D. Spektaklio sielos galia. *Eimunto Nekrošiaus „Dieviškoji komedija“*. Nr. 5, p. 36

Vilkaitis R. Apie švarų purvą ir drąsą klysti. *Aktorės Rasos Samuolytės paslaptis*. Nr. 9, p. 58

„Visuomenės priešas“ pakvietė atvirai diskutijai. *Jono Vaitkaus spektaklio aptarimas Nacionaliniame dramos teatre*. Nr. 2, p. 18

Iš teatro ir kino istorijos

Čechov M. Apie meilės svarbą mūsų profesijai. *Paskaita amerikiečių aktoriams Holivude. 1955 m. rugsėjį*. Nr. 7/8, p. 106

Grožinė literatūra

Bakas V. Eilėraščiai. *Ant plauko kabantis sodas; Mikrofono profilaktinis patikrinimas; Žiemos šviesa; Tau ant plauko...; Iš vėjo; Sustojusio laiko kambarys*. Nr. 10, p. 20

Bytautas M. Duona ir žaidimas. Nr. 4, p. 35

de l'Isle Adam A. V. Alternatyvos. *Svarbiausia – jokio talento. Su vertėjos post scriptum.* Nr. 3, p. 63

Juškaitis J. Eilėraščiai. *Man žalia gėlė...; Tyloj ir vienvėj...; Lėktuvai tupi...; Šiandien taip...; O žemės vakare...; Nežinau, kaip tu...; Už tą šviesą...; Vėl kaip kairysis...; Pražūti reikia...* Nr. 5, p. 33

Keleras J. Eilėraščiai. *Lorelei; žiemos pradžia; tamsieji; Venera II; lig ryto; mano silfide; strazdas.* Nr. 3, p. 31

Meidutė A. Eilėraščiai. *Be tono; Perluokis; Nemiegančiųjų naktis; tête-à-tête; Audra; Dekarūnacija; Trilogija; Virkščios kibo; Laukas, paukštis; Žirnius sugrubusiom.* Nr. 12, p. 59

Mikelaitis J. / Mikell G. Manoji Odisėja. Nr. 7/8, p. 74

Patackas G. Eilėraščiai. *Rytai; Naktigonė; Katiuša; Egzorcistas I; Egzorcistas II.* Nr. 11, p. 31

Rudamina A. Eilėraščiai. *...ir vėl...; ...tu panirki...; ...ar buvo vasara...; ...jau nebe vasara...; ...gal per greitai...; Ruduo ruduo; La Ninja.* Nr. 9, p. 43

Sobeckis D. Eilėraščiai. *Laisvė; Sopulingoji; Mąstymas; Džiunglės; Nušvitęs Buda; Nežinau; Gyvenimas; Ars poetica; Mirtis.* Nr. 7/8, p. 25

Šurkutė K. Penkta drakono koja. Nr. 1, p. 93; Svajonių personažas ieško svajonių cenzoriaus. Nr. 2, p. 93; *Nei nuoga, nei apsirengusi.* Nr. 3, p. 93; Futuristinė victoria. Nr. 4, p. 93; *Ad leones* (Liūtams sudraskyti). Nr. 5, p. 93; Pranašiški sapnai. Nr. 6, p. 93; Marsiečių godos. Nr. 7/8, p. 125; Grybų karas su grybautojais. Nr. 9, p. 109; Švankas apie fintus. Nr. 10, p. 109; Raitelis be galvos. Nr. 11, p. 109; Prieštvaninis Seimo kermošius. Nr. 12, p. 103

Filologija. Literatūra. kalba

Brazaitis J. Išverskite, kas dar neišversta. *Vertėjo esė apie Jameso Joyce'o „Ulisą“ ir kitų kūrinių vertimus.* Nr. 2, p. 33

Drunis V. Ar tikrai artėja knygų eros saulėlydis? Nr. 2, p. 16

Grybauskas A. Du iš Vidurio Europos. *Apie poetų Juozo Tysliavos ir Ivano Blatinį likimus.* Nr. 9, p. 98

Patackas A. Oskaro Milašiaus kelio į Lietuvą vingiai. Nr. 11, p. 93

Šlajus I. Pasaulėvaizdis, kurį atveria kalba. Nr. 6, p. 76

Šlajus I. Priežasties pasekmė kaip žodžio sėkmė. Nr. 7/8, p. 92

Van Imschoot T. Realybės patikra. *Apie flamandų literatūros*

perspektyvas. Nr. 5, p. 55

Vilkaitis R. Tylos ir garsų kodas. *Valerijai Vaitkevičiūtei atminti.* Nr. 3, p. 73

Iš kultūros istorijos

Buchowski K. Litvomanai ir polonizuotojai. *Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX amžiaus pusėje.* Nr. 4, p. 27

Nauja tiesa apie Kolumbą? *Su Manueliu da Silva Rosa kalbasi Henrykas Skwarczynskis.* Nr. 4, p. 69

Tamošaitis I. Vertybių filosofija. *Filosofo esė.* Nr. 12, p. 85

Istorijos puslapiai

Baranauskienė I. Onos Vytautienės kilmė ir giminė. Nr. 2, p. 64

Dankevičiūtė-Brazauskienė D. M. Vienos nuotraukos istorija. Nr. 2, p. 81

Grigaravičius A. Jono Basanavičiaus pamokos. Nr. 1, p. 79

Hermann A. Vokiečių mažumos patirtis kaip neseiktinas pavyzdis kitoms mažumoms. Nr. 1, p. 56

Leinartė D. Lietuvos moterų ir vyrų trauminė patirtis sovietų lageriuose ir tremtyje. Nr. 2, p. 50

Nóvė B. „Revoliucijos našlaičiai“ po penkiasdešimt šešerių metų. *Nepilnamečių vengrų pabėgėlių liudijimai.* Nr. 11, p. 86; Nr. 12, p. 76

Patackas A. Vytautas Didysis – *Rex electus*? Nr. 3, p. 28

Petraitytė A. 1923-ųjų sausis, Klaipėdos krašte dar prancūzai... Nr. 12, p. 95

Puskunigis H. Kaip „kavinių riteriai“ tapo „didmeistrių siaubu“. *Lietuviai pirmosiose šachmatų olimpiadose.* Nr. 6, p. 79

Rudokas J. Mykolo Biržiškos kova dėl mūsų sostinės. Nr. 11, p. 97

Rudokas J. Vinco Uždavinio nuopelnai, nuoskaudos ir žiauri lemtis. Nr. 5, p. 88

Rudokas J. Zubovų fenomenas. Nr. 2, p. 83

Ščavinskas M. Kaip galėtume suvokti Kryžiaus karus? Nr. 6, p. 85; Nr. 7/8, p. 112

Seibutis A. Kaip 1940 metais buvo „pertvarkytas“ generolo Kazimiero Ladigos Gulbinėnų dvaras. Nr. 2, p. 59

Stanaitis J. Įspūdingas ir sparnuotas Vlodo Kensgailos gyve-

nimas. Nr. 9, p. 101; Nr. 10, p. 98

Vareikis V. Ką mato jūreivis? Nr. 7/8, p. 102

Paveldas ir paminklai

Gučas R. Skaudi pamoka. *Apie vargonų restauravimą.* Nr. 2, p. 75

Lietuvos intelektualinės ir meninės vertybės atveriamos pasauliui virtualioje erdvėje. Nr. 6, p. 20

Mareckaitė G. Ar *humanizuota* erdvė praris sakralias Vilniaus erdves? *Poleminės pastabos.* Nr. 10, p. 63

Mažeikienė O. Sapiegų palikimo žymės Lietuvoje. Nr. 5, p. 76

Minkevičius J. Grįžtant prie nepažįstamųjų prūsų. Nr. 10, p. 73

Samalavičius A. Budos šypsena Sukotajaus šventyklų griuvėsiuose. Nr. 7/8, p. 96

Samalavičius A. Dangus ir plyta. *Bagano šventyklų švytėjimas.* Nr. 10, p. 84

Samalavičius A. Isano akmenys. *Khmerų kultūros pėdsakais Šiaurės rytų Siame.* Nr. 12, p. 88

Samalavičius A. Mūras ir vanduo. *Alhambros mitai, vaizdiniai ir vandens estetika.* Nr. 2, p. 41

Samalavičius A. Paprastumo filosofija Bapu trobelės paunksmėje. Nr. 1, p. 63

Tekstas paskelbtas, vadinasi, išgelbėtas. *Pokalbis apie Abraomo Kulviečio įtaką lietuvių kultūrai.* Nr. 5, p. 66

Žickis A. Poilsis gamtoje ar vaismedžių sodininkystė Misio-
nierių soduose? Nr. 4, p. 65

Žickis A. Utenos parkai – pavyzdys kitiems Lietuvos miestams. Nr. 11, p. 58

Žukauskienė O. *Mirabile visu.* Apie dailės muziejaus rinkinius ir šiuolaikines muziejaus funkcijas. Nr. 3, p. 53

Recenzijos

Bitautas A. Apie rašytojo, tapusio politiku, ambicijas ir iliuzijas. *Mindaugo Tamošaičio knygos „Vincio Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija: rašytojo tragedija politikoje“ recenzija.* Nr. 3, p. 87

Grigaravičius A. Visa prezidento kariauna. *Alfonso Eidinto*

knygos „Antanas Smetona ir jo aplinka“ recenzija. Nr. 11, p. 105

Juozaitis A. Drąsiausias Baltijos regiono iššūkis pasauliui. *Rytprūsių paslaptis, kurią bando atskleisti Anatolijus Bach-
tinus knygoje „Прусский след Ковчега Завета“.* Nr. 10, p. 104

Kiauka T. Autentiškos (at)minties beiėškant: apie Česlovo Kavaliausko teologinį palikimą. *Česlovo Kavaliausko knygos „Eschatologija. Žmogui ir pasauliui“ recenzija.* Nr. 7/8, p. 122

Mininger J. D. Tardymas reikalauja atsakymų. *Knygos „Interrogating Antigone in Postmodern Philosophy & Criticism“, eds. Stephen Eliot Wilmer and Audronė Žukauskaitė, recenzija.* Nr. 1, p. 88

Palionytė D. Vilniaus miesto teatro epopėja. *Vidos Bakutytės knygos „Vilniaus miesto teatras: egzistencinių pokyčių kelio“ recenzija.* Nr. 12, p. 97

Petraitytė A. Didysis Prūsų Lietuvos žmogus. *Martyno Liudviko Rėzos „Raštų“ t. 1 recenzija.* Nr. 4, p. 88

Petraitytė A. Tikėjimo riteris Abraham Culvensis. *Dainoros Pociūtės (ed.) knygos „Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas“ recenzija.* Nr. 2, p. 89

Repšienė R. Kultūros dabartis, sėkmės scenarijai, arba Paslaptys, suvoktos kitaip. *Ruta Sepetys knygos „Tarp pilkų debesų“ recenzija.* Nr. 4, p. 84

Repšienė R. Vilnius, Czesławas Miłoszas ir kitokia dvasios palaima. *Knygos „Czesławo Miłoszo Vilnius: tekstai ir fotografijos“ recenzija.* Nr. 11, p. 102

Šapoka K. Antiprovakacijos, arba Ko galime pasimokyti. *Knygos „Vieno projekto apkalta“ recenzija.* Nr. 1, p. 84

Šapoka K. Keletas „protingo“ elgesio patarimų, arba Kaip „užmuilinti“ sovietmetį. *Tomo Pabedinsko knygos „Žmogus Lietuvos fotografijoje. Požiūrių kaita XX ir XXI a. sandūroje“, Margaritos Matulytės „Nihil obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu“ ir Vytauto Michelkevičiaus „LTSR fotografijos meno draugija – vaizdų gamybos tinklas“ recenzija.* Nr. 3, p. 82

Švedas A. Viena suasmeninta istorija ir trys jos perskaitymo būdai. *Rolando Rastausko knygos „Bermudų trikampis. Teatrinės istorijos“ recenzija.* Nr. 3, p. 91 ■

KULTŪROS BARAI

2012. 12 (616)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

About Theology, Philosophy, City and Other Creations that do not Love Us. Conversation with philosopher, poet Steven Schroeder and writer and minister David Breeden conducted by Almantas Samalavičius. "When I look out of my kitchen window, I see a cathedral named Rockefeller across the street from the University of Chicago Graduate School of Business (designed in part to mirror the cathedral) and across from the Milton Friedman Institute [...] So every morning over coffee I am reminded of the power of business and of economics as a discipline. Economists are the scholastic theologians of our day..." says Schroeder. "Wealth is and always has been the chief religion of human beings. Wealth is the most timeless truth from that perspective. The prophets, poets, artists who propose other truths will even have an uphill slog" – concludes David Breeden, who however acknowledges that his position as universalist minister gives him more opportunities to reach people than one of academic or poet (page 2).

Goals of Bio-regional Economics: Land: Freedom and Happiness. Green economist professor Molly Scott Cato talks to Almantas Samalavičius. "I see my role as imagining ideal futures: since human culture is plastic belief in the possibility of something different is the vital first stage in making it possible. Human beings have lived for thousand of years in balance with nature and meeting their needs from the local land. It is the industrial market system that has destroyed this balanced relationship. So which is more fanciful: believing in the magic of the market or the possibility of local resilient economies?" – asks Cato (page 8).

Eglė WITTIG-MARCINKIČIŪTĖ. **Symbolic Cleaning-up: why even "wolves of the revolution" are against it.** With a post-script to Arvydas Juozaitis. Community that refuses to clean itself up, starts to count time in a wrong direction. It is possible that some day some writer equaling Bertold Brecht in talent will write a didactic volume (Lehrstück) titled "The Ascent and Fall of a Beautiful State Lithuania" – a moralizing satire informing other societies that have traumatic experience not to follow the Lithuanian example – a state that had enough power to stand against the empire but failed to confront its own past (page 12).

Theory of Probability Only Allows Us to Hope. Musicologist Rūta Gaidamavičiūtė interviews composer Osvaldas Balakauskas (page 24).

Vytautas LANDSBERGIS. **Music and Old Man out of Bone.** A lecture on Bronius Kutavičius. Lithuanian Academy of Music and Theatre. 2012-09-14 (page 28).

Movement is the Only Form. Theatre critic Rūta Mažeikienė interviews choreographer Birutė Letukaitė. This year Kaunas dance theatre Aura celebrates its jubilee – thirty years of existence. The theatre was born in 1982 when Letukaitė's dance group had its first concert in Kaunas city. Its anniversary program provides an overview of its activities (page 33).

Kęstutis ŠAPOKA. **How to Catch the Soul of the Mob?** Three exhibitions in National Art Gallery: exhibition "Crowds" overviewing Lithuanian art from the XIXth century until present, exhibition Photos of Ilya Fisheris of 1946-1953, provide a different images of the crowd and its relation to social processes, meanwhile international exhibition "About Passers-by and Neighbors" shows artists intervention into social life during 1970-1990 (page 40).

Kęstutis ŠAPOKA. **All This is No Dream.** An exhibition dedicated to Jonas and Adolfas Mekas in Vilnius JMVMC. A review of the exhibitions that symbolically ends the year in Jonas Mekas visual arts centre – one is made up to commemorate 90th anniversary of Jonas Mekas and another – to show the life and works of his brother Adolfas (1925-2011) (page 45).

Four Thousand Kilometres to Onself. Irena Alperytė interviews director Jokūbas Vilnius Tūras. Scanorama 2012 presents: I dream that I am going. Lithuanian film director's film about pilgrimage to Santiago de Compostela, 2012 (page 49).

Monika MEILUTYTĖ. **How Many Steps from Vilnius to Avignon.** Varėna is a small town. When you get out of the train its about two kilometres walk along its main road to reach its outskirts. A festival is arranged here? It sounds like utopia, yet it is true and the theatre festival is becoming more and more important, however, what identity it contains (page 54).

Aistė MEIDUTĖ. **Poems** (page 59).

Edita DEGUTIENĖ. **Idealist that Truly Cares for Society.** Phenomenon of Antanas Mockus. Perhaps Columbian Lithuanian Antanas Mockus should not go back to politics – as far he proved already that he is an inspiring example to mayors worldwide and politicians in general all over the world. To this very day he is considered an idealist who proved that it is possible to change society if politician acts with a true care for his or her society and one can do more than traditional politics choosing this way (page 62).

Maria Teresa Gimenez BARBAT. **Erotic Capital.** This year a translation was published in Spain – a new book by professor of London School of Economics Catherine Hakim, titled *Erotic Capital. The Secret of Success (Debate, 2012)* – the author openly defends the value of female sexuality in their young days. She especially stresses its economic value. Hakim, however, disvalues human relations. I don't believe that to use men's needs is a good idea. Though sociologist is right when she claims that men had always to pay for sex: either with money, or marriage, respects, longitudinal relations, providing everything children need, however what she advocates could harm essential differences between priorities of happy couples, their family life and social welfare (page 67).

Postfeudal Hungary Between Neoliberalism and Communism. Tomas Kavaliauskas interviews Jody Jensen and Ferenc Mészlivetz. (page 69).

Béla NÓVÉ. **The Orphans of '56 – 56 Years After.** Testimonies of Minor Hungarian Refugees. In late 1956 and early 1957, after the second Soviet invasion, some two hundred-thousand refugees fled Hungary, including an estimated 20,000 teenagers, who left without parents or adult escort. These minors, as members of a "wartime generation" born mostly in the period 1939-1944, had had to experience many kinds of misery, losses and violence from their early childhood. Among them there could be equally found children adopted or brought up in state orphanages, a great number of industrial apprentices, and peasant children from the poorest families or Budapest grammar school pupils with an intellectual, and – before 1945 – a middle or upper class family background. In the autumn of 1956 many of them took an enthusiastic part in the revolutionary demonstrations and the street fights against the Soviet tanks as well as against the communist state security forces. Their fate, after having escaped to the West, followed many different paths. Continued from issue 11 (page 76).

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. **Footprints of Litvaks in Paris: a New Glimpse at Soutine's Art.** As far as anniversary of Chaim Soutine (1893-1943) is approaching, Musée de l'Orangerie organized his exhibition titled Chaim Soutine: Harmony of Chaos that is accompanied by several publications about his creative journey that started in Litvak-Lithuania. The author also overviews the book of Xavier Girard Soutine (2012) (page 80).

Izidorius TAMOŠAITIS. **Philosophy of Values** (page 85).

Almantas SAMALAVIČIUS. **Stones of Isaan. Footprints of Khmer Culture in Northeastern Siam.** The author provides his insights and impressions about khmer architectural heritage in Isaan – a part of Thailand that is, perhaps fortunately, least affected by the devastating industry of global tourism that is destroying authenticity of cultures and offering local cultures for sale. Remnants of khmer legacy visible in Prasat Mueng Tam, Prasat Phanom Rung and Prasat Phimai – are witnesses of Cambodian architectural genius in this part of Siamese kingdom (page 88).

Astrida PETRAITYTĖ. **January 1923, French are still in Klaipėda's region...** We should not forget the anniversary to be commemorated on January 15 – when ninety years ago Lithuanian Republic organized an uprising in Klaipėda region. There are no more secrets about the action and we know that it was started by Lithuanian government supported by a few local people who aimed to liberate the region from French protection of Versailles Treaty (page 95).

Dana PALIONYTĖ. **The History of Vilnius Theatre.** About the book by Vida Bakutytė Vilnius miesto teatras. 1785-1915 (History of Vilnius City Theater) (page 97).

Krescencija ŠURKUTĖ. **Bazaar in Parliament before a Deluge.** Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 103).

KULTŪROS BARAI

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Against growth (En) (Lt)

A conversation with economist Joshua Farley

Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVIČIUS

Ideology or truth? (En) (Lt)

A conversation with Norman Lillegard

In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

Mark ANIELSKI, Almantas SAMALAVIČIUS

The pursuit of happiness (En) (Lt)

A conversation with economist Mark Anielski

The global debt crisis is encouraging economists and others to explore alternative ways of measuring national wealth. In conversation with Almantas Samalavicius, Mark Anielski discusses the possibility of an economic system based on wellbeing rather than unlimited growth.

Claus LEGGEWIE

Continuities denied (De) (En) (Lt)

Explaining Europe's reluctance to remember migration

Why does Europe find it so difficult to remember the facts of migration, both voluntary and forced? Reluctance to address the more noxious aspects of collective European identity impedes an engagement with migration history, argues Claus Leggewie.

James ROBERTSON, Almantas SAMALAVIČIUS

Future money (En) (Lt)

A conversation with James Robertson

Understanding the need to combine economics and ethics amounts to a "Copernican revolution", says the co-founder of the New Economics Foundation. The survival of our species depends on our making the money system work in ways that will "enable and conserve".

John B. COBB, Almantas SAMALAVIČIUS

Beyond contemporary economic thinking (En) (Lt)

A conversation with John B. Cobb

John B. Cobb, Methodist theologian and longstanding critic of the of the political-economic establishment, talks about his communitarian and ecology-based critique of neoliberalism and the potential for world religions to inform an alternative.

Bob MASSIE, Almantas SAMALAVIČIUS

Economics, sustainability and the legacy of E.F. Schumacher (En) (Lt)

An interview with Bob Massie

American priest, politician and social activist Bob Massie talks about how the ideas of Ernst Friedrich Schumacher can inform a transition to an alternative economy and why the author of "Small is Beautiful" still has something to say to a secularized, European audience.

Tom Van IMSCHOOT

Literary perspectives: Flanders

Reality-check (Ca) (Cs) (En) (Lt)

In the last decade, Flemish fiction has stepped out of the shadow of its Dutch older sister, writes Tom Van Imschoot. One discernable trend is the turn from metafiction towards various forms of realism, be it the regional, the semi-autobiographical or the "virtual".

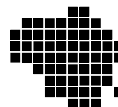
SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Kultūros barų projektui „Kultūros ženklai ir prasmės“ SRTRF 2012 m. įsipareigoja suteikti 250 000 litų paramą.

SRTR fondas remia rubrikas:

Problemos ir idėjos; Kūryba ir kūrėjai; Europos istorijos; Apie knygas.

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS*Kuriame Lietuvos ateitį*

Projektas AKIM (Aukštoji kultūra į mokyklas) finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com**Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką**

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3300 egz.

Kaina – 4,99 Lt

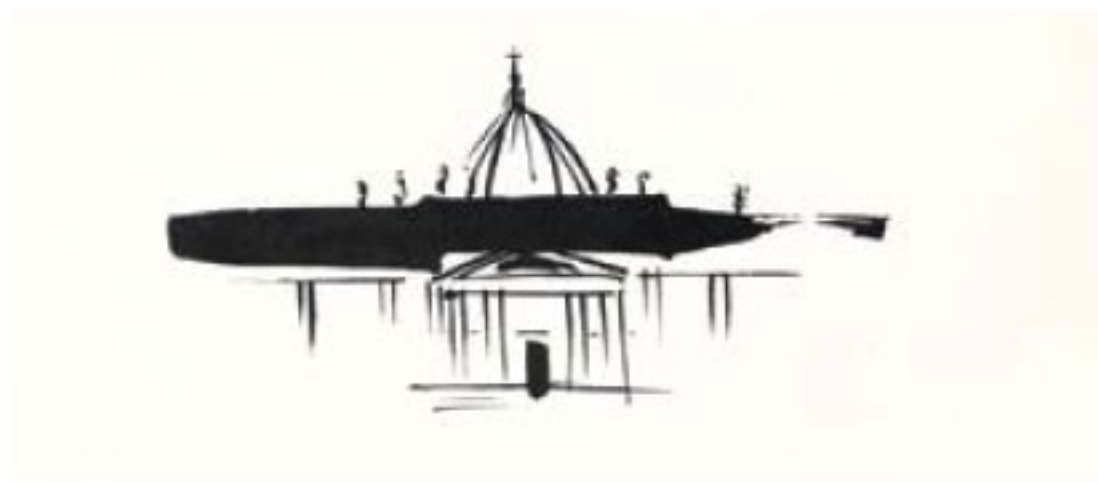

Pranas LAPĖ. Medvėgalio kalnas

Užkeiktas Skapiškio varpas

Iš Prano Lapės iliustruotų knygų ypač išsiskiria Maironio „Baladės“. Dailininkas pirmasis ėmėsi iliustruoti visas septynias Maironio balades, sudėtas į vieną leidinį. Šias iliustracijas vienija vientisas spalvinis sprendimas – juodos ir mėlynos dėmės. Septynios baladės atskirtos užsklandomis, kurios drauge ir atskiria, ir išlaiko leidinio vientisumą. Užsklandose derinamas juodo tušo piešinys su mėlyno fono dėmių akcentais, o baladžių iliustracijos kuriamos individualiai – vienu dominuoja juodo tušo štrichai („Jūratė ir Kastytis“, „Roma“), kitur – mėlynas piešinys („Užkeiktas Skapiškio varpas“) arba juodas piešinys derinamas su mėlynu fonu, dėmių visuma („Čičinskas“, „Dyvitis“ ir kt.). Pranas Lapė siekė įsigilinti į kiekvienos baladės literatūrinę prasmę, pateikti savitą jos interpretaciją. Ši knyga, išleista JAV 1966 m., jau seniai yra bibliografinė retenybė. Tikrai derėtų pakartotinai išleisti šį neabejotinai vertingą kūrinį.

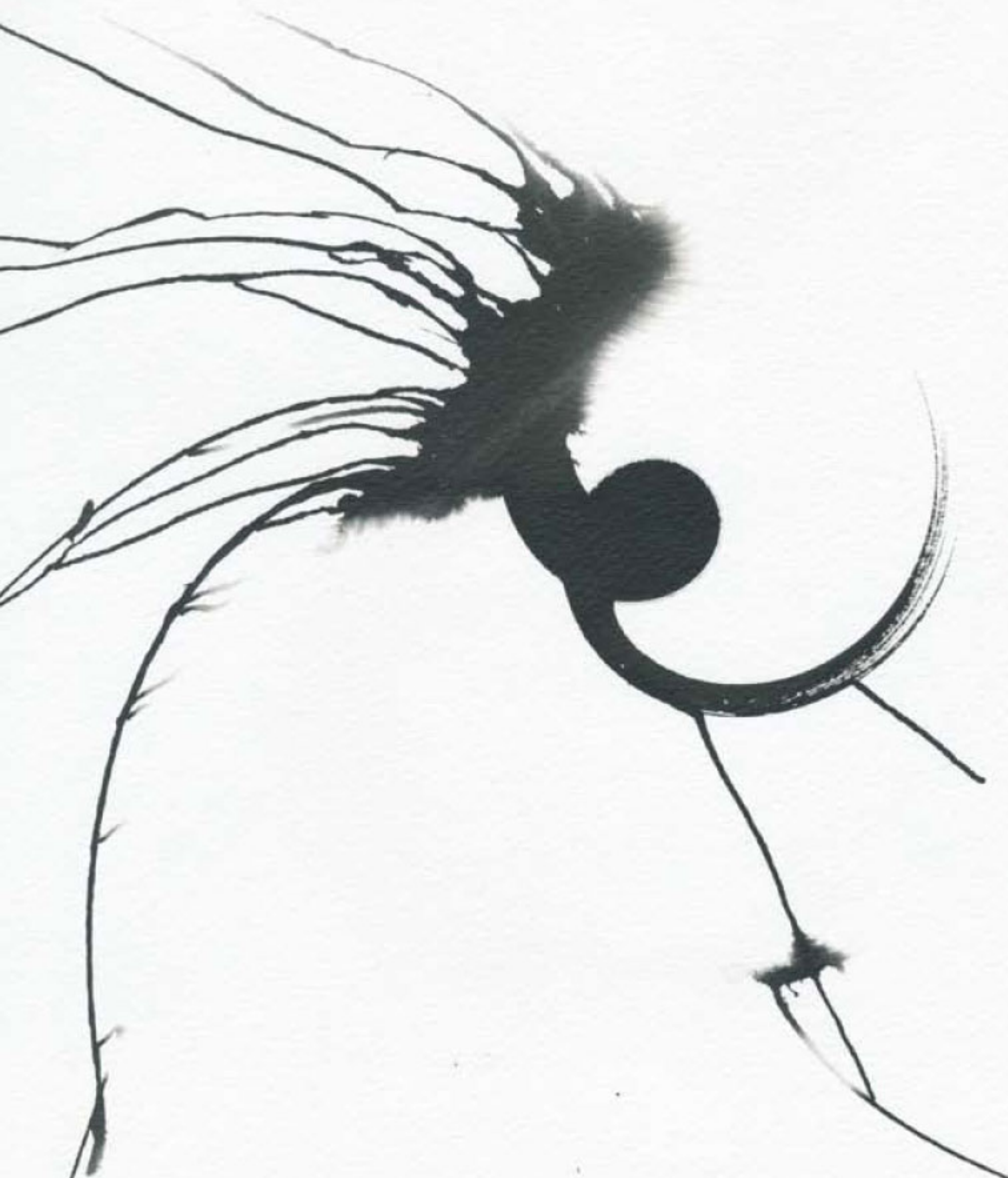

Pranas LAPĖ. Roma

Iliustracijos Maironio „Baladėms“. 1966

Medvėgalio kalnas

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2012. Nr. 12 (1–112)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009